

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
VERSLO TEISĖS KATEDRA

INGA ANDRIUŠYTĖ
(CIVILINĖS JUSTICIJOS STUDIJŲ PROGRAMA)

RESTITUCIJOS TAIKYMAS PRIPAŽINUS SUTARTĮ NEGALIOJANČIA

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
Prof. dr. Egidijus Baranauskas

Vilnius, 2013

TURINYS

ĮVADAS	3
1. RESTITUCIJOS INSTITUTO SAMPRATA IR ISTORINĖ VYSTYMO SI RAIDA	6
1.1. RESTITUCIJOS VIETA SANDORIŲ NEGALIOJIMO INSTITUTE	6
1.2. RESTITUCIJOS INSTITUTO KILMĖ	8
1.3. RESTITUCIJOS INSTITUTO SAMPRATA ŠIUOLAIKINĖJE TEISĖJE	10
1.3.1. <i>Restitucijos instituto samprata užsienio valstybių civilinės teisės sistemose</i>	11
1.3.2. <i>Restitucijos instituto samprata ir raida Lietuvos civilinėje teisėje</i>	13
2. RESTITUCIJOS TAIKYMAS SIEKiant ATKURTI IKI SUTARTIES SUDARYMO BUVUSIĄ PADĖTĮ	16
2.1. SUTARTIES ŠALIŲ TURGINĖS PADĖTIES ATKŪRIMAS SKIRTINGŲ RESTITUCIJOS RŪŠIŲ TAIKYMO ATVEJ AIS	16
2.2. RESTITUCIJOS BŪDŲ ĮTAKA <i>STATUS QUO</i> ATSTATYMU I	26
2.2.1. <i>Restitucijos taikymas natūra</i>	26
2.2.2. <i>Restitucija sumokant pinigini ą ekvivalentą</i>	31
2.3. IEŠKINIO SENATIES TAIKYMAS SUTARTIES NEGALIOJIMO TURGINĖMS PASEKMĖMS.....	37
3. RESTITUCIJOS TAIKYMO ĮTAKA SAŽININGŲ TREČIŲJŲ ASMENŲ ATŽVILGIU	43
IŠVADOS	50
PASIŪLYMAI	52
LITERATŪROS SARAŠAS	53
SANTRAUKA	59
SUMMARY	60

IVADAS

Temos aktualumas. Dabartiniame Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse (toliau – Civilinis kodeksas, CK) yra įtvirtintos ganėtinai detalios sandorių pripažinimo negaliojančiais taisyklės ir normos, reglamentuojančios ir sandorių negaliojimo pasekmes. Įstatymų leidėjas šias normas išdėstė skirtingose CK dalyse taip tik sukeldamas daugiau neaiškumo jas taikant praktikoje. Restitucijos, kaip turtinės sandorių negaliojimo pasekmės, normų įtvirtinimas struktūriškai skirtingose CK dalyse pakankamai dažnai turi įtakos nevienodam normų taikymui praktikoje sutartis pripažinus negaliojančiomis, todėl kyla nemažai aktualių klausimų, skatinančių ieškoti tinkamo ir vieningo teisės normų aiškinimo. Temos aktualumą lemia ir tai, jog Lietuvos teismų formuojama praktika restitucijos taikymo sutartį pripažinus negaliojančia srityje iki šiol yra nevienoda, o teismų darbo krūviams nemažėjant dėl to ir toliau gali būti priimami skirtingi sprendimai analogiškose bylose. Negana to, civilinėje apyvartoje sudaromos vis sudėtingesnės sutartys ar netgi tokių sutarčių grandinės, kurias pripažinus negaliojančiomis ir taikant restituciją, pasekmės neretai kyla ne tik sutarties šalims, bet ir sąžiningiems tretiesiems asmenims, kurių teisių apsauga reglamentuojama CK, tačiau ir šiuo atveju jame trūksta nuoseklumo, kuris išryškėja šias teisės normas taikant praktikoje. Nemažiau svarbus tampa ir ieškinio senaties termino taikymas sutarties negaliojimo faktui ir turtinėms pasekmėms taikyti. Atsižvelgiant į išvardintas problemas šiame magistro baigiamajame darbe analizuojamas restitucijos institutas šiuolaikinėje teisėje, įvertinant jo sampratą, prigimtį bei praktinį taikymą, kuris itin svarbus siekiant grąžinti negaliojančia pripažintos sutarties šalis į iki jos sudarymo buvusią turtinę padėtį.

Temos naujumas, teorinė ir praktinė nauda. Teisės doktrinoje pateikiama nemažai tyrinėjimų, susijusių su bendraisiais sandorių pripažinimo negaliojančiais pagrindais. Tuo tarpu sandorių negaliojimo pasekmėms dėmesio skiriama mažiau, teisės šaltiniuose dažniausiai apsiribojama glaustu restitucijos sampratos, rūšių ir būdų aptarimu, informaciją dažniausiai pateikiant tik bendrame kontekste arba vadovėlinio pobūdžio teisės šaltiniuose. Šią temą civilinės teisės vadovėliuose yra nagrinėję prof. habil. dr. Valentinas Mikelėnas, prof. dr. Egidijus Baranauskas, doc. dr. Alfonsas Vileita ir kiti. Ko gero išsamiausią tyrimą šioje srityje atlikto prof. dr. Asta Dambrauskaitė 2006 m. apgintoje daktaro disertacijoje „*Sandorių pripažinimo negaliojančiais teisinės pasekmės – Lietuvos ir Prancūzijos teisės lyginamieji aspektai*“ ir 2009 m. išleistoje monografijoje „*Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės*“, tačiau surasti daugiau kokybiškai panašių ir išsamių tyrimų šia tema Lietuvoje yra pakankamai sunku. Mokslinių darbų dėl ieškinio senaties instituto taikymo sandorių negaliojimo faktui ir pasekmėms Lietuvoje iki šiol nėra, šiais klausimais pasisakoma tik teismų praktikoje, kuri nėra

vieninga. Atsižvelgiant į tai, šiame magistro baigiamajame darbe atliekama nuosekli restitucijos instituto teorinė ir praktinė analizė bei siekiama pateikti naujų pasiūlymų, padėsiančių supaprastinti ir patobulinti restitucijos normų taikymą praktikoje pripažinus negaliojančiomis vieną iš sandorio rūšių – sutartis. Pažymėtina, jog dėl šio magistro baigiamojo darbo temos turinio ir darbo apimties, darbo objektas yra apribotas restitucijos instituto tyrimu tik Lietuvos civilinės teisės doktrinoje ir teismų praktikoje.

Tyrimo objektas. Restitucijos taikymas sutartį pripažinus negaliojančia kaip teisinis reiškinys, jo praktinio taikymo problemos ir teisinis vertinimas.

Tyrimo problematika. Šiame magistro baigiamajame darbe siekiama išsiaiškinti, ar restitucijos reglamentavimas CK ir praktinis jos taikymas sutartį pripažinus negaliojančia maksimaliai atitinka restitucijos instituto tikslus ir įstatymų leidėjo valią, ar vis dėlto juos įvertinus, bus nustatyti šio teisės instituto reglamentavimo ir praktinio taikymo trūkumai.

Siekiant atkurti iki sutarties sudarymo buvusią jos šalių turtinę padėtį (*status quo*) ne visuomet užtenka tik restitucijos taikymo, nes šalys, pripažinus sutartį negaliojančia, gali patirti ir papildomų nuostolių, kurie iškreipia iki sutarties sudarymo buvusią šalių turtinę pusiausvyrą. Tokiu atveju kyla klausimas ar vien restitucijos taikymas yra pakankamas pagrindiniam jos tikslui pasiekti, t. y. atkurti iki sutarties sudarymo buvusią šalių turtinę padėtį. Su restitucijos taikymu sutarties pripažinimo negaliojančia atvejais dažnai siejama ne tik sutarties šalių, bet ir sąžiningų trečiųjų asmenų turtinė padėtis, šiems subjektams pakankamai dažnai kyla atitinkamos neigiamos pasekmės. Restitucijos institutas numato tam tikras priemones sąžiningų trečiųjų asmenų interesams apsaugoti, tačiau šios priemonės nėra nuoseklios, todėl susiduriama su problema, kieno interesų apsaugai taikyti prioritetą – buvusio savininko, daiktą praradusio prieš savo valią, ar sąžiningo trečiojo asmens. Galiausiai analizuotinas klausimas dėl ieškinio senaties taikymo negaliojančiomis pripažintų sutarčių pasekmėms, t. y. kaip atkuriami *ab initio* negaliojančia pripažintos sutarties šalių turtinė pusiausvyra, kai yra praleistas ieškinio senaties terminas. Dėl šių priežasčių itin svarbu šiame magistro baigiamajame darbe nustatyti bei aptarti būdus ir priemones kaip teisingiausiai taikyti esamas restitucijos institutą reglamentuojančias teisės normas arba kaip jas tobulinti, siekiant pagrindinio restitucijos tikslo – *status quo ante* atstatymo.

Darbo hipotezė. Įstatyminis restitucijos instituto reglamentavimas ir jo taikymas teismų praktikoje nėra pakankamas restitucijos instituto tikslui – atkurti neteisėtai sudarytos sutarties vykdymu sugriautą šalių turtinės padėties pusiausvyrą – visiškai pasiekti ir užtikrinti sąžiningų trečiųjų asmenų teisių apsaugą.

Darbo tikslas – išsamiai išanalizuoti restitucijos instituto sampratą, kilmę ir raidą bei jos taikymą sutarties pripažinimo negaliojančia atvejais dabartinėje Lietuvos civilinėje teisėje, atskleisti praktikoje ir teorijoje kylančias problemas bei pateikti jų sprendimo variantus.

Uždaviniai. Suformuluotam šio darbo tikslui pasiekti yra keliami šie uždaviniai:

1. Atskleisti restitucijos instituto sampratą, prigimtį ir tikslą bei jo kilmę Lietuvos teisės doktrinoje ir teismų praktikoje;
2. Išanalizuoti Civiliniame kodekse įtvirtintus ir Lietuvos teismų praktikoje nagrinėjamus restitucijos rūšių ir būdų taikymo ypatumus sutarčių negaliojimo atveju bei santykį su ieškinio senaties institutu;
3. Nustatyti ir atskleisti restitucijos taikymo įtaką trečiųjų asmenų atžvilgiu;
4. Suformuoti išvadas ir pateikti pasiūlymus dėl restitucijos instituto taikymo, kurie padėtų sąžiningiems sutartinių teisinių santykių dalyviams tinkamai pasinaudoti šiuo teisių gynimo būdu.

Tyrimo metodai. Šiame magistro baigiamajame darbe, atsižvelgiant į jo tematiką ir pobūdį, naudojami istorinis, teleologinis, lyginamasis, sisteminės analizės ir apibendrinimo metodai.

1. *Istorinis metodas* naudojamas restitucijos instituto prigimties, jos įtvirtinimo teisės aktuose bei vystymosi raidos atskleidimui.
2. Vadovaujantis *teleologiniu metodu* atskleidžiamas restitucijos instituto tikslas ir paskirtis.
3. Pasitelkiant *lyginamąjį sisteminį metodą* yra lyginamos autorių nuomonės restitucijos taikymo sandorį pripažinus negaliojančiu klausimais, skirtingų valstybių praktika šiose srityse.
4. *Sisteminės analizės* metodas yra naudojamas analizuojant civilinės teisės doktriną, restituciją reglamentuojančių teisės normų reglamentavimą, jų praktinį taikymą teismų nagrinėjamose bylose ir priimamuose sprendimuose.
5. Galiausiai *apibendrinimo metodas* reikalingas siekiant pateikti šį magistro baigiamąjį darbą reziumuojančias išvadas bei pasiūlymus.

Darbo struktūra. Šį magistro baigiamąjį darbą sudaro įvadas, trys skyriai ir apibendrinančios išvados. Pirmame skyriuje atskleidžiama restitucijos instituto vieta civilinėje teisėje, šio instituto istorinė kilmė, samprata, vystymosi raida ir reglamentavimo ypatumai Lietuvoje. Antrame darbo skyriuje analizuojamos restitucijos instituto taikymo problemos, kylančios pripažinus negaliojančia sutartį ir siekiant atstatyti iki jos sudarymo buvusią šalių turtinę padėtį. Trečiame skyriuje apžvelgiama restitucijos taikymo sutartį pripažinus negaliojančia įtaka sąžiningų trečiųjų asmenų teisėms ir teisėtiems interesams. Atsižvelgiant į darbo įvade suformuluotą hipotezę ir tikslą, įvertinant atlikto tyrimo rezultatus darbo pabaigoje pateikiamos apibendrinančios išvados ir pasiūlymai.

1. RESTITUCIJOS INSTITUTO SAMPRATA IR ISTORINĖ VYSTYMOŠI RAIDA

Restitucijos vietos civilinėje teisėje nustatymas, sampratos ir vystymosi raidos analizė yra svarbūs restitucijos instituto taikymo sutarties pripažinimo negaliojančia atveju. Todėl šiame darbo skyriuje nagrinėjama restitucijos, kaip pagrindinės sandorių negaliojimo turtinės pasekmės instituto vieta civilinėje teisėje, jo kilmė, istorinė vystymosi raida ir sąvokos samprata Lietuvos ir užsienio teisėje, išsamiai atskleidžiant šio instituto sampratą ir tikslus.

1.1. RESTITUCIJOS VIETA SANDORIŲ NEGALIOJIMO INSTITUTE

Sandoris yra viena iš istoriškai seniausių ir labiausiai paplitusių teisinių konstrukcijų, kurių pagrindu tarp asmenų susiklosto turtiniai ir neturtiniai santykiai. Sandoriai pradėti naudoti dar senovės civilizacijose, kai atsirado poreikis susitarti dėl tam tikrų veiksmų atlikimo ar neatliko, daiktų perdavimo. Tai buvo veiksmingiausia asmenų valios ir saviraiškos priemonė, užtikrinusi aktyvią civilinę apyvartą. Dėl lanksčios ir patogios sandorių formos ir galimybės juos naudoti įvairiuose visuomeniniuose santykiuose, sandorių populiarumas išliko iki šių laikų. Palyginus su senovės civilizacijomis, šiuolaikiniai sandoriai yra labiau reglamentuoti, tačiau savo populiarumo neprarado.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucija) 46 straipsnyje įtvirtinta asmens ūkinės veiklos laisvė ir iniciatyva, kuri sudaro Lietuvos ūkio pagrindą. Ši konstitucinė idėja geriausiai reglamentuojama ir jos ribos apibrėžiamos civilinės teisės normomis. Asmenų veiklos laisvė ir iniciatyva pasireiškia jiems sąmoningai ir laisva valia sudarant sandorius, kurių pagrindu tarp asmenų atsiranda, pasikeičia ar išnyksta turtiniai ir neturtiniai santykiai. Lietuvoje sandorio sąvoka įtvirtinta ir atskleista CK 1.63 straipsnyje: „Sandoriais laikomi asmenų veiksmai, kuriais siekiama sukurti, pakeisti arba panaikinti civilines teises ir pareigas“. Vis dėlto ne visi asmenų veiksmai, kuriais siekiama sukurti, pakeisti ar panaikinti tarp asmenų susiklosčiusius santykius gali būti laikomi sandoriais. Teisės doktrinoje nurodoma, jog tam, kad sandoris būtų galiojantis ir šalims sukeltų siekiamas teises pasekmes, jis turi atitikti tam tikras sąlygas:

- 1) sandorį sudarantys subjektai jo sudarymo metu turi turėti tam teisę, t. y. turėti civilinį teisnumą ir veiksnumą;
- 2) sandoryje turi būti išreiškiama tikroji jį sudarančių asmenų valia, t. y. sandoryje būtina įžvelgti du savarankiškus komponentus: vidinę asmens valią ir išorinę valios išraišką¹, kurios turi sutapti;
- 3) sandorio turinys turi būti teisėtas, t. y. atitikti įstatymų reikalavimus ir jiems neprieštarauti;

¹ V. Mikelėnas. Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje // Justitia. 2006, Nr. 4 (62). P. 3-4.

4) sandorio forma turi tenkinti įstatyme keliamus reikalavimus.

Sandoriai pagrįstai laikomi svarbiausia asmenų privačios autonomijos įgyvendinimo priemone, nes juos sudarydami, asmenys išreiškia savo valią dėl tarpusavio susitarimu sukurtų teisių ir pareigų, prisiimamos atsakomybės (CK 1.2, 6.2, 6.156 straipsniai)². Pagal valios išraišką sandoriai yra skirstomi į vienašalius, dvišalius ir daugiašalius sandorius (CK 1.63 straipsnis). Dažniausiai paplitusi sandorių rūšis yra sutartis. Teisinėje literatūroje sandorio ir sutarties santykis yra išreiškiamas santykiu, kad kiekviena sutartis yra sandoris, tačiau ne kiekvienas sandoris yra sutartis. Sandoriais laikomos tik dvišalės ir daugiašalės sutartys, joms *inter alia* taikomos dvišalius ir daugiašalius sandorius reglamentuojančios normos³ (pavyzdžiui, formos reikalavimai, negaliojimo pagrindai ir kt.). Atsižvelgiant į šio magistro baigiamojo darbo temą, toliau bus kalbama tik apie vieną sandorių rūšį – sutartis. Atkreiptinas dėmesys, jog sąvoka *sandoris* šiame darbe bus vartojama kaip sutarties sinonimas, bet tik tiek, kiek ji yra tiesiogiai susijusi su sutartimis.

Kaip jau nurodyta aukščiau, asmenų ūkinė veiklos laisvė yra įtvirtinta Konstitucijoje. Vis dėlto ši laisvė nėra absoliuti, teisės aktuose yra nustatyti tam tikri šios laisvės ribojimai. Ribojimų tikslas – užtikrinti visų asmenų teisėtus interesus tam, kad vieno asmens laisvė nepažeistų kitų asmenų laisvių. Asmens ūkinės veiklos laisvės ribojimai nustatomi baudžiamosios, administracinės ir civilinės teisės priemonės. Šie ribojimai civilinėje teisėje geriausiai pasireiškia per sutarčių laisvės principą, įtvirtintą CK 6.156 straipsnyje. Sutarčių laisvė yra viena iš Konstitucijoje įtvirtintų asmens laisvių (Konstitucijos 21 straipsnis), todėl gali būti vertinama kaip subjektų ūkinei veiklai būtina konstitucinė garantija⁴. Asmenys, sudarydami sandorius, laisvai sprendžia dėl savo teisių ir pareigų, tačiau sutarties laisvės principas, kaip ir daugelis kitų, nėra absoliutus. Kaip pažymima mokslinėje literatūroje ir teismų praktikoje, teisės normos draudžia sudaryti sandorius, prieštaraujančius imperatyviosioms įstatymų nuostatomis, valstybėje susiformavusiai viešajai tvarkai ar gerai moralei (viešasis interesas), taip pat sandorius, neatitinkančius tikrosios juos sudariusių asmenų valios (privatus interesas) (CK 1.78–1.93 straipsniai)⁵. Iš to seka, kad pažeidus šiuos reikalavimus ir netinkamai pasinaudojus sutarčių laisvės principu, neretai kyla sandorių (sutarčių) negaliojimo problemos. Galima daryti išvadą, jog sandorių negaliojimo institutas ir jo taikymo pasekmės riboja sutarčių laisvės principą.

Sandorių, o tuo pačiu ir sutarčių, negaliojimo pagrindai įtvirtinti CK 1.80 – 1.96 straipsniuose bei kitose CK dalyse (pavyzdžiui 6.66, 6.67, 6.188 ir kituose straipsniuose).

² LAT CBS teisėjų kolegijos 2012 m. kovo 7 d. nutartis c. b. *UAB „ŽVC“ v. mokslinė-gamybinė akcinė bendrovė „Precizika“*, Nr. 3K-3-90/2012.

³ Mikelėnas V. Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija. Vilnius: Justitia, 1996. P. 119.

⁴ LAT CBS teisėjų kolegijos 2012 m. kovo 7 d. nutartis c. b. *UAB „ŽVC“ v. mokslinė-gamybinė akcinė bendrovė „Precizika“*, Nr. 3K-3-90/2012.

⁵ Ten pat.

Sandorių negaliojimo instituto paskirtis – siekti, kad civiliniuose santykiuose būtų užtikrintas teisėtumas, tačiau juo taip pat siekiama užtikrinti ir civilinių teisinių santykių stabilumą, įgytų teisių ilgaamžiškumą ir jų gerbimą⁶. Negaliojantys sandoriai yra skirstomi į niekinius ir nuginjimus (CK 1.78 straipsnis). Niekiniai yra laikomi sandoriai, kurie vadovaujantis įstatymais, negalioja, nepaisant to ar yra teismo sprendimas jų pripažinti negaliojančiu, ar ne (CK 1.78 straipsnio 1 dalis). Nuginjami sandoriai yra tokie, kuriuos pripažinti negaliojančiais reikalingas teismo sprendimas (CK 1.78 straipsnio 2 dalis), tačiau šalys gali juos patvirtinti, taip atsisakydamos pretenzijų dėl sandorio negaliojimo. Tuo tarpu negaliojančios sutartys yra skirstomos į absoliučiai negaliojančias (niekines) ir santykinai negaliojančias (nuginčijamas) (CK 6.225 straipsnis). Vis dėlto šiame darbe sandorių negaliojimo institutas ir jo pagrindai, negaliojančių sandorių ir sutarčių skirstymas į rūšis nebus plačiau analizuojami atsižvelgiant į darbo temą. Paminėtina tik tai, jog sutartys, kaip viena iš sandorių rūšių, gali būti pripažintos negaliojančiomis bendraisiais CK numatytais sandorių negaliojimo pagrindais (CK 6.224 straipsnis). Šio darbo tema skatina koncentruotis į sandorio negaliojimo padarinius. Teisinėje literatūroje sandorių negaliojimo padariniai dažniausiai aiškinami apsiribojant tik restitucija ir nuostolių atlyginimu⁷. Nors šie padariniai ir yra dažniausi, tačiau po sandorio pripažinimo negaliojančiu gali kilti ir kitokių pasekmių:

- 1) sandoris nustoja galioti *ab initio* arba *ex nunc*;
- 2) atkuriamą iki sandorio buvusi padėtis arba restitucija iš viso netaikoma;
- 3) pakeičiamas tarp šalių susiklostęs teisinis santykis (prievolė);
- 4) dėl negaliojančio sandorio sudarymo kaltai šaliai taikoma civilinė atsakomybė⁸.

Nustačius restitucijos vietą sandorių negaliojimo institute, dar kartą akcentuotina šio magistro baigiamojo darbo tema, todėl toliau bus gilinamasi tik į pagrindinę sutarčių, kaip vienos iš sandorių rūšių, negaliojimo turtinę pasekmę – restituciją. Darbe bus apžvelgiama restitucijos instituto kilmė, raida ir samprata Lietuvos ir užsienio teisėje, keliamos ir nagrinėjamos restitucijos taikymo problemos negaliojančiomis pripažinus sutartis.

1.2. RESTITUCIJOS INSTITUTO KILMĖ

Kaip ir sandoriai, taip ir sandorių negaliojimo pasekmės atsirado dar romėnų teisėje. Romėnų teisėje restitucija reiškė ypatingą pretorinės gynybos priemonę formuliniame procese, kuria naudodamasis magistratas (pretorius), vadovaudamasis ne įstatymu, o tik savo įsitikinimu ir nuožiūra bei atsižvelgdamas į teisingumą, kaip jis tuo metu buvo suprantamas, atkurdavo iki

⁶ LAT CBS teisėjų kolegijos 2000 m. spalio 2 d. nutartis c. b. *UAB „Init“ v. UAB „Parabolė“*, *Radio ir televizijos komisija*, Nr. 3K-3-905/2000.

⁷ Vitkevičius P., Vėlyvis S., Mikelėnas V. ir kt./ red. Staskonis V. *Civilinė teisė*. Kaunas: Vajusta, 1997. P. 195-198.

⁸ Baranauskas E., Karulaitytė-Kvainauskienė I., Kiršienė J. ir kt. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2008. P. 369.

pažeidimo buvusią civilinių teisinių santykių padėtį⁹. Pretorius šį tikslą pasiekti galėdavo pasinaudodamas viena iš tuometinių teisės gynimo priemonių, o būtent – *restitutio in integrum*¹⁰.

Romėnų teisėje tam, kad pretorius galėtų pritaikyti restituciją, kaip pažeistų teisių gynymo priemonę, buvo būtinos dvi sąlygos: 1) didelė žala (*laesio*) ir 2) svarbios priežastys (*iusta causa*), dėl kurių nukentėjusi šalis negalėjo išvengti tam tikrų faktų, kurie vėliau sukėlė neteisingas pasekmes (pavyzdžiui, nepilnametystė, apgaulė ar prievarta sudarant sandorį bei kitos panašios aplinkybės pretoriaus galėjo būti pripažįstamos svarbiomis, dėl kurių kilo didelė žala ir todėl būtina taikyti *restitutio in integrum*)¹¹.

Restitucija, kaip teisės gynimo priemonė, iš pradžių buvo pradėta taikyti baudžiamosios teisės srityje, esant turtiniams nusikaltimams. Kaip pažymi A. Dambrauskaitė, priešingai nei šiuolaikinėje teisėje, romėnų teisėje nebuvo griežtai atribotos civilinės ir baudžiamosios teisės sritys, todėl tam tikri baudžiamosios teisės nusikaltimai netgi buvo prilyginami sutartims, turinčioms valios trūkumų¹². Dėl šios priežasties tiek sutarties, kuri vėliau būdavo pripažinta negaliojančia, tiek tam tikrų nusikaltimų atveju pasekmės galėjo būti vienodos – *restitutio in integrum* taikymas¹³.

Romėnų teisėje išplėtus restitucijos taikymo sritį ji buvo pradėta vis dažniau taikyti civiliniuose santykiuose, sutarčių negaliojimo atveju. Senovės Romos laikais tam, kad sutartis būtų laikoma galiojančia ji turėjo tenkinti keturias sąlygas: 1) sutarties šalys turėjo būti aiškiai apibrėžusios sutarties sudarymo pagrindą, 2) susitarusios dėl aiškaus sutarties objekto, 3) abi išreiškusios valią sudaryti būtent tokią sutartį, 4) abi turėjo būti tinkami sutarties subjektai, t. y. teisinios ir veiksnios. Jei sutartis neatitikdavo bent vienos iš keturių sąlygų, ji būdavo pripažįstama negaliojančia. Vis dėlto restitucija buvo taikoma tik tuomet, kai sutartis būdavo pripažįstama negaliojančia dėl šalies valios trūkumų, o būtent – kai sutartis buvo sudaryta įbauginant nukentėjusią šalį. Tokiu atveju sutartis galėjo būti nevykdoma, o nukentėjusioji šalis įgaudavo teisę reikalauti, kad taikant restituciją būtų atstatyta iki sutarties sudarymo buvusi civilinių teisinių santykių padėtis. Vėliau restitucijos instituto praktinio taikymo sritis buvo plečiama dar labiau ir ji buvo pradėta taikyti negaliojančia pripažinus sutartį, sudarytą naudojant apgaulę, kreditoriui pareiškiant *actio Pauliano* ieškinį, kuris tuo metu buvo suprantamas kaip ieškinyms negalinčiam išsimokėti skolininkui. *Restitutio in integrum* taikyta ir ginčijant

⁹ Матвеев И. В. Правовая природа недействительных сделок. Москва: Юрлитинформ, 2002. С. 30.

¹⁰ Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S. Romėnų teisė. Kaunas: Vija, 1996. P. 57.

¹¹ A. Dambrauskaitė. Restitucijos taikymo sandorių pripažinimo negaliojančiais bylose problemos. Vilnius // Jurisprudencija, 2003, t. (37) 29. P. 80

¹² Ten pat.

¹³ Girard P. F. Romėnų teisė. Kaunas: VDU teisės fakulteto leidykla, 1932. T. 2. P. 43 – 49.

nepilnamečių sudarytus sandorius, ją naudojant kaip silpnesniosios šalies (nepilnamečio) teisių gynimo būdą¹⁴.

Sprendimą dėl sandorių negaliojimo pasekmių taikymo (buvusios padėties atstatymo) pretorius priimdavo tik išnagrinėjęs sutarties sudarymo aplinkybes. Tuo atveju, jei prašymas taikyti restituciją būdavo pripažįstamas pagrįstu, pretorius šalis į ankstesnę padėtį galėjo grąžinti įvairiais būdais, pavyzdžiui, nukentėjusiajai šaliai leisdamas pareikšti ieškinį arba *exceptio*¹⁵. Todėl siekiant pilnai atkurti buvusią padėtį, pretorius papildomai turėdavo pasinaudoti ir kitomis pretorinės gynybos priemonėmis (*missio in possessionem, stipulationes pretoriae, actio praetoria*)¹⁶. Dėl šių priežasčių S. Vėlyvis daro išvadą, kad romėnų teisės laikais *restitutio in integrum* nebuvo savarankiška pretorinės gynybos priemonė ir materialiosios teisės požiūriu buvo tik tam tikras tikslas, pasiekiamas pretoriui įsikišus¹⁷.

Nustačius restitucijos instituto kilmę ir pirminę jo reikšmę, toliau tikslinga aptarti šio instituto sampratą ir vietą šiuolaikinėje teisėje. Natūralu, jog per kelis tūkstantmečius restitucijos institutas vystėsi, tobulėjo, o šiame darbe aktualūs restitucijos taikymo būtent šiuolaikinėje teisėje aspektai, todėl kitame šio darbo poskyryje analizuojama dabartinė restitucijos samprata ir jos įtvirtinimas Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse.

1.3. RESTITUCIJOS INSTITUTO SAMPRATA ŠIUOLAIKINĖJE TEISĖJE

Šiuolaikinėje civilinėje teisėje vieningo restitucijos sąvokos apibrėžimo nėra. Vis dėlto sąvoka *restitutija* dažniausiai bendrąja prasme vartojama apibūdinant iki teisės pažeidimo buvusios padėties atstatymą.

Kai kuriuose žodynuose yra pateikiamas aiškus sąvokos restitucija apibrėžimas, tačiau ne retai jis yra per siauras. Pavyzdžiui, Tarptautinių žodžių žodyne restitucija apibūdinama kaip negaliojančio sandorio šalių turtinės padėties, buvusios iki jo sudarymo, visiškas arba dalinis atkūrimas¹⁸. Pagal Black Law Dictionary restitucija gali turėti tris reikšmes: 1) kaip daikto grąžinimas jo savininkui pagal teismo nutartį, 2) sugadinto turto atkūrimas į pradinę būseną, 3) kompensacija nusikaltimų aukoms¹⁹ (vartojama baudžiamosios teisės srityje). Kiti teisės terminų žodynai restituciją apibūdina labai panašiai. Tuo tarpu elektroninėje Lietuvių kalbos žodyno versijoje žodžio *restitutija* apibūdinimo iš viso nepateikiama²⁰.

¹⁴ Girard P. F. Romėnų teisė. Kaunas: VDU teisės fakulteto leidykla, 1932. T. 2. P. 43 – 49.

¹⁵ Dambrauskaitė A. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Vilnius: Justitia, 2009. P. 130.

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S. Romėnų teisė. Kaunas: Vijusta, 1996. P. 57.

¹⁸ Tarptautinių žodžių žodynas. Trečiasis leidimas. Vilnius: Alma litera, 2004. P. 642.

¹⁹ Black Law Dictionary. Sevent edition. Minn.: West group, 1999. P. 1315.

²⁰ Lietuvių kalbos žodynas (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas / redaktorių kolegija: Naktinienė G., Paulauskas J., Petrokienė R. Ir kt. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija, 2008). ISBN 9986-668-98-0. Internetinė prieiga: <http://www.lkz.lt/startas.htm> [Prisijungimo laikas: 2013-09-21].

Restitucijos kaip sąvokos apibrėžimas skirtingose valstybėse gali skirtis, tačiau jos esmė paprastai suprantama labai panašiai. Vis dėlto toliau šiame magistro baigiamajame darbe svarbu apžvelgti ir palyginti kaip restitucija suprantama šiuolaikinėse užsienio ir Lietuvos teisės sistemose.

1.3.1. Restitucijos instituto samprata užsienio valstybių civilinės teisės sistemose

Tradiciškai yra išskiriamos bendroji ir kontinentinė teisės sistemos. Daugeliu atžvilgių dėl skirtingų tradicijų šios teisės sistemos yra pakankamai skirtingos, todėl šio darbo prasme svarbu apžvelgti, kaip jose suprantamas ir taikomas restitucijos institutas.

Bendrosios teisės sistemoje restitucija apibūdinama kaip turto grąžinimas savininkui ar kitam asmeniui, kuris turi teisę tą turtą teisėtai valdyti: jei asmuo be jokio teisinio pagrindo gavo turtą iš kito asmens, jis privalo tą turtą grąžinti teisėtam savininkui, kad nebūtų nepagrįstai praturtėjęs ar gavęs nepagrįstą naudą²¹. Tokia prievolė egzistuoja, pavyzdžiui, tuomet, kai prekės ar pinigai perduodami panaudojus prievartą, suklydus arba tai įvyksta sudarius negaliojantį sandorį, arba kai asmuo, turintis tokiu būdu gautą turtą, įgyja naudos dėl padaryto delikto²².

Anglijos civilinės teisės doktrinoje restitucijos teisę sudaro grupė bendrą tikslą pasiekti padedančių teisės normų – priemonių, kurios labiau skirtos ne atlyginti ieškovo patirtus nuostolius, o atimti iš nesąžiningos sandorio šalies nepagrįstai gautą naudą²³. Apskritai Anglijos teisėje restitucijos sąvoka naudojama nepagrįsto praturtėjimo kontekste, nedarant tarp jų ryškios takoskyros, nes čia kaip restituciniai reikalavimai suprantami vindikaciniai ir kondikciniai ieškiniai, taip pat reikalavimai iš atsakovo priteisti ekonominę naudą, kurią jis gavo atlikdamas nepateisinamus veiksmus prieš ieškovą, nors pastarasis dėl to nuostolių ir nepatyrė²⁴.

Kontinentinės teisės (romanų – germanų) sistemos šalyse nagrinėjant sandorių negaliojimo klausimus dažniausiai vadovujamasi nepagrįsto praturtėjimo taisyklėmis, nes šių šalių civiliniuose kodeksuose paprastai nėra atskiro skyriaus, reglamentuojančio restitucijos taisyklės²⁵. Prancūzijos teisės doktrinoje nurodoma, kad to, kas buvo gauta pagal negaliojantį sandorį grąžinimas turi būti vykdomas vadovaujantis taisyklėmis, reglamentuojančiomis be pagrindo įgyto turto grąžinimo taisyklėmis: jau įvykdytą sutartį pripažinus negaliojančia, įvykdymas nebetenka teisinio pagrindo, todėl negaliojančio sandorio šalys privalo viena kitai grąžinti tai, ko nebūtų perdavusios nesant sandorio²⁶. A. Dambrauskaitė atkreipia dėmesį, jog sąvoka „restitucija“ Prancūzijos civilinės teisės doktrinoje turi ne vieną reikšmę: restitucija

²¹ Virgo G. *The Principles of the Law of Restitution*. Oxford: Clarendon Press, 2006. P. 3.

²² *Ibid.* P. 346-347.

²³ *Ibid.* P. 3.

²⁴ *Ibid.* P. 8 – 12.

²⁵ Dambrauskaitė A. *Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės*. Vilnius: Justitia, 2009. P. 132.

²⁶ Ten pat.

vadinamas daikto gražinimas savininkui, kurio jis buvo netekęs prieš savo valią (pavyzdžiui, daiktas buvo pavogtas ar pamestas), restitucija gali būti vadinamas ir paskolos sutarties pagrindu pasiskolintos pinigų sumos gražinimas²⁷.

Vokietijos civiliniame kodekse restitucijai taip pat nėra suteikiamas išskirtinis dėmesys. Restitucijai skirtas 182 straipsnis sistemaiškai įrašytas į nepagrįsto praturtėjimo santykiams reglamentuoti skirtą Vokietijos civilinio kodekso dalį, todėl visko, kas buvo gauta pagal negaliojantį sandorį, gražinimas turi būti atliekamas pagal nepagrįsto praturtėjimo taisykles. Pareiga gražinti tai, kas, buvo gauta taikoma ir tuo atveju, kai gavimui nebuvo teisinio pagrindo, ir tuomet, kai daiktas buvo gautas pagrįstai, tačiau vėliau šis pagrindas išnyko, t. y. sandoris buvo pripažintas negaliojančiu *ab initio*²⁸.

Panašiai kaip ir Vokietijoje, restitucijos institutui daug dėmesio neskiriama ir Šveicarijos civilinėje teisėje. Sutarties negaliojimo dėl apgaulės, grasinimo, suklydimo ar prieštaravimo imperatyvioms įstatymų nuostatomis klausimai išsprendžiami vadovaujantis nepagrįsto praturtėjimo taisyklėmis²⁹.

Olandijos civiliniame kodekse, iš kurio nemažai nuostatų yra perkelta ir į Lietuvos civilinį kodeksą, restitucijai skiriamas didesnis dėmesys. Nors pati sąvoka „restitucija“ nevartojama, tačiau šiam institutui yra skiriamas vienas šeštosios knygos poskyris – nepagrįstas įvykdymas (6.4.2. *Undue performance*). Verta pažymėti, jog restitucija Olandijoje nėra tapatinama su nepagrįsto praturtėjimo institutu, kurio taikymo taisyklės reglamentuotos atskirame civilinio kodekso skyriuje (6.4.3. *Unjustified enrichment*). Restitucija suprantama kaip asmens, kuris be jokio teisinio pagrindo perdavė kitam asmeniui daiktą ar pinigų sumą, teisė reikalauti iš gavėjo visa tai gražinti kaip nepagrįstą įvykdymą³⁰. Olandijos teisės doktrinoje nurodoma, kad be pagrindo gautas įvykdymas ar atliktas mokėjimas yra prievolės atsiradimo pagrindas, todėl teisės normos, reglamentuojančios restitucijos taisykles, Olandijos civiliniame kodekse yra įtvirtintos būtent šeštojoje knygoje – „Prievolių teisė“³¹.

Apibendrinant aukščiau aptartą restitucijos instituto sampratą užsienio valstybių civilinės teisės sistemose, galima daryti išvadą, kad restitucija dažnai nėra laikoma savarankiška teisės gynimo priemone ir neretai suprantama tik kaip nepagrįsto praturtėjimo instituto dalis. Atsižvelgiant į tai, kad dabartinis Lietuvos civilinis kodeksas buvo kuriamas įvertinus užsienio

²⁷ Dambrauskaitė A. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Vilnius: Justitia, 2009. P. 132.

²⁸ German Civil Code BGB (Vokietijos civilinis kodeksas) http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/german_civil_code.pdf [Prisijungimo laikas: 2013-09-21].

²⁹ Zweigert K., Kotz H. Lyginamosios teisės įvadas. Vilnius: Eurigmas, 2001. P. 458.

³⁰ Dutch Civil Code (Nyderlandų civilinis kodeksas) <http://www.dutchcivillaw.com/civilcodebook066.htm> [Prisijungimo laikas: 2013-09-21].

³¹ Chorus J. M. J., Gerver P. H. M., Hondius E. H. Introduction to Dutch Law. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2006. P. 243.

šalių patirtį, o neretai kai kurias teisės normas pasiskolinant iš kitų valstybių civilinių kodeksų, toliau verta išsiaiškinti, kokią svarbą restitucijos institutui įstatymo leidėjas suteikė Lietuvoje.

1.3.2. Restitucijos instituto samprata ir raida Lietuvos civilinėje teisėje

Šiuo metu pagrindinis teisės aktas Lietuvoje reglamentuojantis restitucijos institutą yra Civilinis kodeksas. Lietuvos civilinės teisės doktrinoje, CK ir teisės taikymo praktikoje restitucijos sąvoka vartojama įvardijant negaliojančių sandorių teises pasekmes.

Pažymėtina, jog šiuo metu galiojantis Civilinis kodeksas buvo kuriamas ilgą laiką, atsižvelgiant į užsienio valstybių civilinės teisės reglamentavimą, praktiką, doktriną ir patirtį, todėl dabartiniame kodekse galime rasti teisės normų būdingų ne tik kontinentinės, bet ir bendrosios teisės sistemoms. Restitucijos institutas dabartiniame CK taip pat atsirado atsižvelgiant į užsienio valstybių patirtį šioje srityje, tai nebuvo kodekso kūrėjų ar įstatymų leidėjo sukurta naujovė, tačiau dėl to neretai kyla sunkumų analizuojant šį institutą, jo teisinę prigimtį ir santykį su kitomis teisės normomis.

Iki 2001 m. įsigaliojant dabartiniam CK, komerciniai santykiai buvo reglamentuojami 1964 m. civiliniu kodeksu. Pastarajame kodekse „restitucijos“ sąvoka nebuvo įtvirtinta, tačiau pagal negaliojančią sandorį įgyto turto grąžinimas buvo sureguliuotas III skirsnio „Sandoriai“ II dalies „Negaliojantys sandoriai“ normomis, pavyzdžiui, 47 straipsnyje numatyta, kad „kai sandoris negalioja, kiekviena iš jo šalių privalo grąžinti antrajai šaliai visa tai, ką yra gavusi pagal sandorį, o kai negalima grąžinti to, ką yra gavusi, natūra, – atlyginti to vertę pinigais, jeigu įstatyme nenumatytos kitokios sandorio negaliojimo pasekmės“³². Dabartiniame CK restitucijos sąvoka nėra pilnai atskleidžiama, tačiau jos apibrėžimą pateikia teisės doktrina ir teismų praktika. Restitucija Lietuvos teisinėje literatūroje apibūdinama taip: „restitucija yra civilinės teisės gynybos būdas, kai šaliai grąžinama tai, ką ji perdavusi kitai šaliai, o iš nepagrįstai įgijusios šalies išieškoma tai, ką ji perdavusi kitai šaliai. Taigi restitucija yra šalių grąžinimas į *status quo*“³³. Restitucijos apibrėžimų taip pat galime rasti ir teismų praktikoje, pavyzdžiui: restitucija yra prievolinis teisinis pažeistų teisių gynimo būdas³⁴; restitucija yra sandorio,

³² Lietuvos TSR civilinis kodeksas // Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės Žinios. 1964, Nr. 19-138.

³³ Ambrasienė D., Baranauskas E., Bublienė D. ir kt. Civilinė teisė. Prievolių teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas. 2004. P. 101.

³⁴ LAT CBS teisėjų kolegijos 2013 m. liepos 26 d. nutartis c. b. *Lietuvos Respublikos generalinis prokuroras v. UAB „Pelėda“*, Nacionalinė žemės tarnyba prie Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerijos ir kt., Nr. 3K-3-424/2013.

pripažinto negaliojančiu, padarinys³⁵; restitucija – asmens (asmenų) grąžinimas į buvusią padėtį³⁶ ir pan.

Nepaisant to, kad restitucijos terminas 1964 m. CK nebuvo įtvirtintas, vis dėlto jis buvo vartojamas teisinėje literatūroje negaliojančių sandorių teisinėms pasekmėms įvardyti, kas lėmė vėlesnį šios sąvokos įtvirtinimą ir įstatyme.

Rengiant šiuo metu galiojantį 2001 m. Civilinį kodeksą, jo kūrėjai minėtos 1964 m. CK normos neatsisakė ir ją perkėlė į naujojo CK 1.80 straipsnio 2 dalį. Tiesa, norma buvo gramatiškai sutvarkyta ir papildyta nauja sąvoka – restitucija.

CK 1.80 straipsnio 3 dalis pateikia nuorodą į šeštosios knygos (Prievolių teisė) normas, reglamentuojančias restitucijos taikymo taisykles. Šioms taisyklėms skirtas visas CK šeštosios knygos X skirsnis. Atkreiptinas dėmesys, jog 1964 m. CK restitucijai skirto atskiro skirsnio apskritai nebuvo, pagal negaliojantį sandorį gauto įvykdymo grąžinimas buvo reglamentuotas sandorių negaliojimo instituto normomis, todėl kyla klausimas, kodėl ir iš kur jis atsirado dabartiniame CK.

Civilinio kodekso 6.145 – 6.153 straipsniai yra beveik identiški Kvebeko civilinio kodekso IX skyriuje (*Retitution of prestations*) įtvirtintoms normoms. Kvebeko CK 1699 straipsnyje nurodyta, kad restitucija yra taikoma tada, kai asmuo privalo grąžinti kitam asmeniui turtą, kurį jis gavo neteisėtai arba per klaidą, arba pagal sandorį, kuris buvo panaikintas nuo jo sudarymo momento (*ab initio*) arba pagal prievolės, kurių neįmanoma įvykdyti dėl nenugalimos jėgos³⁷. Lyginant šią normą su Lietuvos CK 6.145 straipsnio 1 dalimi matomas akivaizdus sutapimas, abiejuose straipsniuose vardijami vienodi restitucijos taikymo pagrindai. Kiti Lietuvos ir Kvebeko civilinių kodeksų restituciją reglamentuojančių skirsnių straipsniai savo esme, o neretai ir pažodžiui taip pat sutampa. Atsižvelgiant į tai, jog Kvebeko kodeksas yra senesnis (įsigaliojęs 1994 m.) nei 2001 metais įsigaliojęs Lietuvos CK, darytina išvada, jog lietuviškojo CK kūrėjai restitucijos institutą CK VI-ojoje knygoje įtvirtino vadovaudamiesi būtent Kvebeko kodekso normas bei įvertinę jų praktinį taikymą.

Įstatymų leidėjas restitucijos atžvilgiu pasirinko nenuoseklų restitucijos instituto įtvirtinimo dabartiniame CK būdą. Kaip nurodyta aukščiau, sandorių negalioji institutas, kuriame nurodoma ir pagrindinė sandorių negaliojimo turpinė pasekmė – restitucija, į dabartinį CK yra perkeltas iš 1964 m. CK, kai tuo tarpu specialiosios restitucijos taikymo taisyklės yra

³⁵ LAT CBS teisėjų kolegijos 2013 m. birželio 28 d. nutartis c. b. *N. V. v. BAB bankas „Snoras“*, Nr. 3K-3-381/2013.

³⁶ LAT CBS teisėjų kolegijos 2009 m. rugsėjo 28 d. nutartis c. b. *D. V. v. Lietuvos profesinė sąjunga „Solidarumas“*, Nr. 3K-3-355/2009.

³⁷ Civil Code of Québec (S.Q., 1991, c. 64.) (Kvebeko civilinis kodeksas) http://www2.publicationsduquebec.gouv.qc.ca/dynamicSearch/telecharge.php?type=2&file=/CCQ_1991/CCQ1991_A.html [Prisijungimo laikas: 2013-09-21].

reglamentuotos vadovaujantis Kvebeko civiliniu kodeksu. Manytina, jog įstatymų leidėjas dabartiniame CK nenorėjo įtvirtinti iš esmės naujo sandorių negaliojimo instituto, palyginus su reglamentuotu 1964 m. CK. Tuo tarpu atskirų restitucijos taikymą reglamentuojančių taisyklių senajame CK nebuvo, todėl siekiant tokias taisykles įtvirtinti teko naudotis kitų šalių patirtimi, pasirenkant būtent Kanados Kvebeko provinciją, kurios atnaujintas civilinis kodeksas tuo metu buvo vienas iš naujausių ir išsamiausių. Dėl šios priežasties taikant restituciją tenka derinti pirmojoje ir šeštojoje knygoje įtvirtintas taisykles, kurios dėl skirtingos kilmės ne visada sutampa (pavyzdžiui, restitucijos įtaka tretiesiems asmenims) ir kelia praktinių problemų.

Lyginant restitucijos sampratą 1964 m. ir dabartiniame CK atkreiptinas dėmesys, jog naujasis CK nebeumato turto konfiskavimo galimybės tam tikrais atvejais taikant restituciją. Pagal 1964 m. CK, sandorį pripažinus negaliojančiu, buvo taikomos trijų rūšių teisinės pasekmės: 1) abišalė (dvišalė) restitucija – abiejų sandorio šalių turtinės padėties, buvusios iki sandorio sudarymo, atkūrimas; 2) vienašalė restitucija – vienos sandorio šalies iki sandorio sudarymo buvusios turtinės padėties atkūrimas ir kitos šalies gauto ar priklausančio gauti turto paėmimas į valstybės pajamas; 3) restitucijos negalimumas – abiejų sandorio šalių buvusios turtinės padėties neatkūrimas, viską, ką jos yra gavusios ar kas turėjo būti gauta pagal negaliojančią sandorį išieškojimas į valstybės pajamas³⁸. Pagal negaliojančią sandorį įgyto turto išieškojimas valstybės naudai (iš esmės – turto konfiskavimas) vienašalės restitucijos ar jos negalimumo atveju savo esme nebuvo būdingas privatinųjų teisiniųjų santykiųjų reguliavimui. Į tai buvo atsižvelgta kuriant dabartinį CK ir turto konfiskavimo galimybės vadovaujantis civilinės teisės normomis atsisakyta, o tokio pobūdžio sankcijų reglamentavimas paliktas baudžiamosios ir administracinės teisės normoms.

Apibendrinant tai, kas išdėstyta šio darbo 1.3.2 dalyje ir lyginant šiuo metu esantį restitucijos reglamentavimą Lietuvoje su ankstesniu, galima daryti išvadą, kad restitucijos institutas sureglamentuotas išsamiau, nes CK atsirado naujas specialiausias restitucijos taisykles reglamentuojantis skyrius. Be to, išplėsta restitucijos taikymo sritis. Pagal 1964 m. CK restitucija buvo taikoma tik sandorių negaliojimo atveju, tuo tarpu pagal dabartinį kodeksą restitucija taikoma ne tik pripažinus sandorius negaliojančiais *ab initio*, bet ir tais atvejais, kai asmuo turtą gavo neteisėtai ar per klaidą, prievolės negalima įvykdyti dėl nenugalimos jėgos, o taip pat ir sutarčių nutraukimo (CK 6.222 straipsnis) bei dovanojimo panaikinimo (CK 6.472 straipsnis) atvejais. Atsižvelgiant į šio magistro baigiamojo darbo temą, toliau bus nagrinėjamas restitucijos taikymas tik vienu iš minėtų atvejų – sandorių, tačiau tik dvišalių ir daugiašalių, t. y. sutarčių, pripažinimo negaliojančiomis atvejais.

³⁸ Vitkevičius P., Vėlyvis S., Mikelėnas V. ir kt. Civilinė teisė. Kaunas: Vija, 1997. P. 196.

2. RESTITUCIJOS TAIKYMAS SIEKIANT ATKURTI IKI SUTARTIES SUDARYMO BUVUSIĄ PADĖTĮ

Sutartį pripažinus negaliojančia kyla dvejopos pasekmės: turtinės ir neturtinės. Neturtinė sutarties pripažinimo negaliojančia pasekmė yra būtent pats pripažinimo faktas, kad sudaryta sutartis yra negaliojanti, jos šalių veiksmai netenka teisinės galios, šalys nebegalės pasiekti tų tikslų, dėl kurių jos sudarė sutartį. Ši neturtinė sutarties pripažinimo negaliojančia pasekmė yra būtina sąlyga kilti turtinėms jos negaliojimo pasekmėms, t. y. restitucijos taikymui. CK 1.80 straipsnio 2 dalis numato, kad tokiu atveju viena jos šalis privalo grąžinti kitai sutarties šaliai visa, ką yra gavusi pagal tokią sutartį, o kai negalima grąžinti to, ką yra gavusi, natūra, – atlyginti to vertę pinigais, jeigu įstatymai nenumato kitokių sandorio negaliojimo pasekmių. Atsižvelgiant į restitucijos instituto tikslą, reikia detaliau išanalizuoti, kada ir koku restitucijos būdu yra siekiama atstatyti *status quo ante*, taip pat apsibrėžti restitucijos rūšis ir atvejus, kai restitucija apskritai gali būti netaikoma ir kokią įtaką tai turi iki negaliojančia pripažintos sutarties sudarymo buvusios turtinės padėties atkūrimui. Ši analizė padės patvirtinti arba paneigti darbo įvade iškeltą hipotezę, jog vien restitucijos taikymas nėra pakankamas šiai padėčiai atstatyti. Tam skiriamas antrasis šio magistro baigiamojo darbo skyrius.

2.1. SUTARTIES ŠALIŲ TURTINĖS PADĖTIES ATKŪRIMAS SKIRTINGŲ RESTITUCIJOS RŪŠIŲ TAIKYMO ATVEJAIS

Restitucijos taikymo tikslas – grąžinti sutarties šalis į pradinę padėtį, atkuriant prieš sudarant sutartį buvusią padėtį (*status quo ante*). Teisinėje literatūroje³⁹ šiam tikslui pasiekti yra išskiriamos trys restitucijos rūšys: 1) dvišalė (abišalė) restitucija; 2) vienašalė restitucija; ir 3) atvejai, kai restitucija iš viso netaikoma. Konkreti restitucijos rūšis yra taikoma atsižvelgiant į sandorio negaliojimo pagrindą, taip pat sutarties šalių sąžiningumą, o tam tikrais atvejais ir į ypatingas faktines aplinkybes. Paprastai CK straipsnyje, kuriuo vadovaujantis sandoris yra pripažįstamas negaliojančiu, yra nurodyta, kokia restitucijos rūšis turėtų būti taikoma. Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, jog reglamentavimas yra pakankamai tikslus, todėl teismui nustatant restitucijos rūšį neturėtų kilti didelių sunkumų. Kita vertus, neretai kyla klausimas, ar taikant konkrečią restitucijos rūšį yra pasiekiamas jos tikslas – buvusios padėties atstatymas. Jeigu atkurti buvusios pusiausvyros nepavyksta, svarstyтина, kokios priežastys tai lemia, ar esamas reglamentavimas yra išsamus, jeigu taip – ar jis tinkamai taikomas teismų praktikoje. Atsakymo į šiuos klausimus bus ieškoma šiame magistro baigiamojo darbo skyriuje.

³⁹ Pavyzdžiui, Mikelėnas V., Rasimavičius P., Staskonis V. ir kt. Civilinė teisė. Kaunas: Vija. 1998. P. 195 – 197; Baranauskas E., Karulaitytė – Kvainauskienė I., Kiršienė J. ir kt. Civilinė teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2008. P. 379; Vileita A., Mikelėnas V., Staskonis V. ir kt. Civilinė teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Justitia, 2009. P. 366 – 370; kiti šaltiniai.

Pagal bendrąją taisyklę, sutartį pripažinus negaliojančia, abiejų sutarties šalių turtinės padėties turi būti atstatomos į padėtį, buvusią iki sutarties sudarymo, taikant dvišalę restituciją. Tokią bendrąją taisyklę nustato CK 1.80 straipsnio 2 dalis, kurioje nurodoma, kad pripažinus sandorį negaliojančiu, viena jo šalis privalo grąžinti kitai sandorio šaliai visa, ką yra gavusi. Vis dėlto manytina, kad tokiu būdu įstatymų leidėjas, dvišalės restitucijos sampratą įstatyme atskleidė nepakankamai, nes tikslesnis restitucijos apibrėžimas turėtų būti toks, jog *kiekviena sandorio šalis* turi grąžinti *viena kitai* visa tai, ką yra gavusi pagal negaliojančiu pripažintą sandorį, t. y. pagal bendrąją taisyklę gautą naudą privalo grąžinti abi sandorio šalys. Todėl galima teigti, jog nepaisant juridinės formuluotės netikslumų, CK 1.80 straipsnyje įstatymų leidėjas įtvirtino dvišalės restitucijos sampratą.

Analizuojant sandorių negaliojimo pagrindus ir restituciją reglamentuojančias CK normas galima išvardinti atvejus, kuomet įstatymų leidėjas numatė, jog turi būti taikoma būtent dvišalė restitucija. Ši restitucijos rūšis taikoma sutartis pripažinus negaliojančiomis CK 1.80, 1.82, 1.84 – 1.86, 1.88 – 1.90, 1.93 straipsniuose numatytais pagrindais. Dvišalės restitucijos taikymo galimybė numatyta ir 1.81 straipsnyje, t. y. sandorį pripažinus negaliojančiu dėl prieštaravimo viešajai tvarkai ir gerai moralei, tačiau tik tuo atveju, jei (i) nebuvo pasiektas viešajai tvarkai ir geros moralės normoms prieštaraujančio sandorio tikslas, ir (ii) viešosios teisės normos nenumato tokio sandorio šalims turtinių sankcijų.

Kai kurie autoriai nurodo, jog dvišalė restitucija turi būti taikoma ir tuomet, kai pripažįstamas negaliojančiu įgaliojimus viršijusio atstovo sudarytas sandoris (CK 1.92 straipsnis)⁴⁰. Dvišalė restitucija taip pat yra taikoma ir sandorius pripažinus negaliojančiais *actio Pauliana* (CK 6.66 straipsnis) pagrindu.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nagrinėdamas klausimą dėl restitucijos taikymo pirkimo – pardavimo sutartį pripažinus negaliojančia, dvišalę restituciją apibūdino kaip analogiško ekonominio rezultato, kurio siekė negaliojančią sandorį sudariusios šalys, pasiekimą, tik priešinga kryptimi, t. y. pripažįstant pirkimo – pardavimo sutartį negaliojančia ir taikant dvišalę restituciją, šalys gražinamos į pirminę padėtį (*status quo*). Šio grąžinimo procese vyksta priverstiniai daikto mainai į pinigus (turtas ir pinigai grįžta pas ankstesnius jų savininkus)⁴¹.

Sandorį pripažinus negaliojančiu dėl vieno iš aukščiau išvardintų pagrindų paprastai dėl dvišalės restitucijos taikymo problemų nekyla. Abi sutarties šalys grąžina viena kitai tai, ką buvo gavusios pagal sutartį, tokiu būdu atstatant iki sutarties sudarymo buvusią turtinę padėtį. Pats dvišalės restitucijos taikymo principas yra ganėtinai aiškus, sunkumų kyla tuo atveju, kai pagal sandorį buvo perduoti rūšiniais požymiais apibūdinami daiktai (pinigai), arba perduotas

⁴⁰ Vileita A., Mikelėnas V., Staskonis V. ir kt. Civilinė teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Justitia, 2009. P. 366 – 367.

⁴¹ LAT CBS teisėjų kolegijos 2012 m. balandžio 10 d. nutartis c. b. *AB Parex bankas v. D. G., J. R.*, Nr. 3K-3-86/2012.

individualiais požymiais apibūdinamas daiktas buvo sugadintas ar iš viso prarastas. Tačiau šiuo atveju problema kyla vis dėlto ne dėl restitucijos rūšies, o būdo parinkimo. Kita problema – įstatyme numatyta galimybė restitucijos iš viso netaikyti, jei jos taikymas prieštarautų imperatyvioms įstatymų normoms ar gerai moralei, tačiau šie atvejai plačiau bus analizuojami kitose šio darbo dalyse.

CK pirmosios knygos komentare, analizuojant CK 1.80 straipsnio 2 dalyje įvardintą sandorio negaliojimo padarinį – restituciją, nurodoma, kad „specialios CK normos gali numatyti ir kitokius sandorio pripažinimo negaliojančiu teisinius padarinius, pavyzdžiui, vienašalę restituciją (CK 1.81 straipsnio 3 dalis) <...>“⁴². Toks komentaro autoriaus teiginys leidžia manyti, jog dvišalė ir vienašalė restitucija yra skirtingi negaliojančiu pripažinto sandorio padariniai. Atsižvelgiant į tai, darytina išvada, jog restitucijos idėja yra paremta būtent dvišalės restitucijos taikymu, kuri yra tinkamiausia priemonė restitucijos tikslui pasiekti ir grąžinti sutarties šalis į buvusią padėtį, o vienašalė restitucija ar restitucijos netaikymas greičiau yra išimtys iš bendrosios taisyklės.

Analizuojant restitucijos institutą kyla klausimas, kodėl tam tikrais atvejais įstatymų leidėjas sutartis, pripažinus negaliojančiomis, numatė galimybę taikyti tik vienašalę restituciją. Atsižvelgiant į tai, jog restitucijos tikslas – sandorio šalių buvusios turtinės padėties atstatymas, abejotina, ar vienašalė restitucija yra tinkama priemonė šiam tikslui pasiekti.

CK yra numatyti iš esmės tik du atvejai, kuomet sandorį pripažinus negaliojančiu turi būti taikoma vienašalė restitucija: 1) kai sandoris prieštarauja viešajai tvarkai ir gerai moralei, tačiau tik tuo atveju, jei (*i*) šalims nepavyko pasiekti viešajai tvarkai ir geros moralės normoms prieštaraujančio sandorio tikslo, o (*ii*) viešosios teisės normos nenustato tokio sandorio šalims turtinių sankcijų (CK 1.81 straipsnio 3 dalis), ir 2) kai sandoris pripažintas negaliojančiu dėl apgaulės, smurto, ekonominio spaudimo ar realaus grasinimo, taip pat dėl šalies atstovo piktavališko susitarimo su antrąja šalimi ar dėl susidėjusių sunkių aplinkybių (CK 1.91 straipsnio 2 dalis). Analizuojant šiuos straipsnius, akivaizdu, jog vienašalės restitucijos taikymui įtakos turi sutarties šalių sąžiningumas.

Kaip nurodo V. Staskonis, vienašalės restitucijos atveju sutarties šaliai, kurios neteisėti veiksmai turėjo įtakos sutarties sudarymui, pradinė padėtis neatstatoma⁴³. Pagal bendrąją taisyklę restitucijos taikymas grindžiamas principu, kad niekas iš savo neteisėtų veiksmų neturi gauti naudos (*ex dolo malo non oritur actio*). Manytina, jog šią taisyklę restitucijos kontekste galima papildyti ir teigti, jog niekas neturi teisės gauti naudos ne tik dėl neteisėtų, bet ir dėl nesąžiningų

⁴² Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2001. P. 183.

⁴³ Mikelėnas V., Rasimavičius P., Staskonis V. ir kt. Civilinė teisė. Antrasis pataisytas leidimas. Kaunas: Vijusta, 1998. P. 196 – 197.

savo veiksmų. Be to, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra nurodęs, kad taikant restituciją, sąžiningumo principas yra teisiškai reikšmingas sprendžiant klausimą dėl restitucijos šalių tarpusavio interesų pusiausvyros⁴⁴. Todėl CK 1.81 arba 1.91 straipsnio pagrindu pripažinto negaliojančiu sandorio kaltajai šaliai dėl jos nesąžiningumo tenka vienašalės restitucijos taikymo neigiamos turinės pasekmės. Kasacinis teismas yra nurodęs⁴⁵, kad taikant vienašalę restituciją siekiama nesąžiningam asmeniui apriboti galimybę turėti bet kokios naudos iš jo tokio pobūdžio veiksmų. Iš jo turi būti paimta visa, kas jam buvo perduota pagal įvykdytą ir negaliojančią pripažintą sutartį – būtent tokia ir yra vienašalės restitucijos esmė.

Vienašalės restitucijos atveju įstatymas numato turines pasekmes tik vienai iš šalių, t. y. nurodoma, kad taikant vienašalę restituciją pagal negaliojančią sandorį gautą turtą nukentėjusiajai šaliai privalo gražinti tik nesąžiningoji (kaltoji) šalis. Vienašalė restitucija turi būti taikoma visa apimtimi, iš nesąžiningo asmens visais atvejais paimant viską, kas jam buvo perduota pagal įvykdytą, bet vėliau negaliojančią pripažintą sutartį. Toks asmuo jokia būdu negali būti visa apimtimi ar iš dalies atleidžiamas nuo nesąžiningai įgytų lėšų ar daiktų gražinimo (*fraus et dolus nemini patrocinari debent*). Pritaikius vienašalę restituciją ne visa apimtimi, bet tik iš dalies, nesąžininga šalis dėl savo neteisėtų veiksmų galėtų gauti naudos, o tai neatitiktų vienašalės restitucijos tikslo, be to, paneigtų bendruosius teisingumo, sąžiningumo ir protingumo principus, kad iš neteisės negali atsirasti teisė⁴⁶. Taigi, teismų praktikoje, vadovaujantis CK normomis, yra daroma išvada, jog vienašalės ir dvišalės restitucijos taikymo tikslai yra skirtingi: dvišalės restitucijos taikymu siekiama atkurti abiejų sutarties šalių buvusią turinę padėtį, o taikant vienašalę restituciją į pradinę padėtį gražinama tik sąžininga nukentėjusioji sutarties šalis.

Toks vienašalės restitucijos taikymo tikslas yra suprantamas, tačiau abejotina, ar Lietuvoje įstatymų leidėjas jį tinkamai reglamentavo. Atkreiptinas dėmesys, jog dabartiniame CK vienašalės restitucijos atveju numatoma, jog tik nesąžiningoji (kaltoji) sutarties šalis privalo gražinti tai, ką buvo gavusi, tačiau visiškai neaptariama, ką tuo tarpu su gautu įvykdymu (jei toks apskritai buvo gautas) turi daryti nukentėjusioji šalis. Įstatyme sąžiningajai sutarties šaliai tokiu atveju nenumatytos jokios pasekmės, t. y. nenurodoma, nei, kad ji taip pat turi gražinti tai, ką buvo gavusi, nei, kad turi teisę pasilikti gautą įvykdymą. CK tarsi ignoruojama tokia situacija, kuomet išsprendus, nesąžiningos sutarties šalies gauto įvykdymo likimą, kitos sutarties šalies pareiga gražinti gautą įvykdymą nenumatoma. Būtų galima manyti, jog tokiu būdu pagal negaliojančią pripažintą sutartį gautą įvykdymą netiesiogiai leidžiama pasilikti nukentėjusiajai šaliai. Šioje vietoje dar kartą atkreiptinas dėmesys į sandorių negaliojimo instituto atsiradimo dabartiniame CK aplinkybes. Kaip jau buvo nurodyta pirmajame šio magistro baigiamojo darbo

⁴⁴ LAT CBS teisėjų kolegijos 2009 m. spalio 23 d. nutartis c. b. *V. G. v. K. K., G. Š.*, Nr. 3K-3-452/2009.

⁴⁵ LAT CBS teisėjų kolegijos 2011 m. sausio 31 d. nutartis c. b. *UAB „Tefire“ v. UAB „Lakis“*, Nr. 3K-3-22/2011.

⁴⁶ Ten pat.

skyriuje, normos, numatančios sandorių negaliojimo pagrindus ir padarinius (restituciją), su tam tikrais pakeitimais ir papildymais iš esmės buvo perkeltos iš anksčiau galiojusio 1964 m. CK. Nors senajame CK restitucijos sąvoka nebuvo vartojama, tačiau pagal negaliojančiu pripažintą sandorį gauto turto tam tikra grąžinimo tvarka buvo reglamentuota. Vienašalė restitucija buvo numatyta 1964 m. CK 57 straipsnyje (dabartinis atitikmuo – CK 1.91 straipsnis), kuris numatė, kad jeigu sandoris pripažintas negaliojančiu dėl apgaulės, smurto ar grasinimo, taip pat dėl šalies atstovo piktaivališko susitarimo su antrąja šalimi ar dėl susidėjusių sunkių aplinkybių, tai „antroji šalis privalo grąžinti nukentėjusiajam visa, ką ji yra gavusi pagal sandorį <...>. Turtas, kurį nukentėjusysis gavo pagal sandorį, taip pat tai, kas jam priklausė kaip atlyginimas už perduotą antrajai šaliai turtą, perduodama į valstybės pajamas“⁴⁷. Tuo atveju, jei sandoris 48 straipsnio pagrindu būdavo pripažįstamas negaliojančiu dėl prieštaravimo visuomenės interesams (dabartinis atitikmuo – CK 1.81 straipsnis), įstatymas numatė dvejopas pasekmes: 1) restitucijos netaikymą: „esant abiejų šalių tyčiai, – kai sandorį yra įvykdžiusios abi šalys, – išieškoma į valstybės pajamas visa, ką jos yra gavusios pagal sandorį, o kai sandorį yra įvykdžiusi viena šalis, iš antrosios šalies išieškoma į valstybės pajamas visa, ką ji yra gavusi, ir visa, kas priklausė pirmajai šaliai gauti iš jos kaip atlyginimas už tai, ką ji yra gavusi“, 2) vienašalę restituciją: „esant tik vienos iš šalių tyčiai, visa, ką ta šalis yra gavusi pagal sandorį, turi būti grąžinama antrajai šaliai, o tai, ką pastaroji yra gavusi arba kas priklausė jai gauti kaip atlyginimas už tai, ką ji yra įvykdžiusi, išieškoma į valstybės pajamas“⁴⁸. Nukentėjusiosios šalies gautas įvykdymas nesąžiningai (kaltajai) sutarties šaliai nebuvo grąžinamas, tačiau visais atvejais turėdavo būti išieškomas į valstybės pajamas, t. y. konfiskuojamas. Vis dėlto konfiskacinė funkcija priskirtina viešosios teisės sričiai, o civilinė teisė, kaip privatinė teisė, tokios funkcijos vykdyti neturėtų. Atsižvelgdami į tai, dabartinio CK kūrėjai taisyklių dėl pagal negaliojančią sandorį gauto turto perdavimo į valstybės pajamas atsisakė, tačiau nenumatė jokių kitų taisyklių, kaip šį turtą paimti iš asmens, kuris jį gavo pagal negaliojančią sandorį, arba, kokių pagrindų jam šį turtą palikti.

Vienas iš restitucijos instituto tikslų yra tas, kad, pritaikius restituciją, asmuo negali gauti mažiau, negu iš jo buvo paimta, tačiau jis negali gauti ir daugiau, nei turėjo⁴⁹. Nors dabartinis CK nenumato priemonių, koku būdu ir kam turėtų atitekti nukentėjusiosios šalies gautas įvykdymas, tačiau tai nereiškia, jog tokių taisyklių nenumato kitos teisės šakos. Kaip minėta, konfiskacinė funkcija priskirtina viešosios teisės sričiai, todėl manytina, jog sąžiningos

⁴⁷ Lietuvos TSR civilinis kodeksas // Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės Žinios. 1964, Nr. 19-138.

⁴⁸ Ten pat.

⁴⁹ LAT CBS teisėjų kolegijos 2012 m. spalio 4 d. nutartis c. b. *Kauno apygardos vyriausiasis prokuroras v. Lietuvos Respublikos valstybė, atstovaujama Nacionalinės žemės tarnybos prie Žemės ūkio ministerijos, Kauno miesto savivaldybės administracija, UAB „Urtė“, UAB „Turto valdymo firma“*, Nr. 3K-3-406/2012.

šalies gauto įvykdymo likimas turi būti išsprendžiamas kitų teisės šakų normų pagalba (pavyzdžiui, taikant baudžiamosios ar administracinės teisės normas).

Vis dėlto, siektinas skirtingų teisės šakų bendradarbiavimas teisinėje realybėje pasitaiko itin retai, o tam tikrais atvejais to net ir nėra siekiama. Kaip pavyzdį šiuo atveju galima paminėti vieną Lietuvos Aukščiausiojo Teismo priimtą nutartį dėl vienašalės restitucijos taikymo⁵⁰. Teismas CK 1.91 straipsnio pagrindu pripažino negaliojančia šalių sudarytą rangos sutartį, taikė vienašalę restituciją ir įpareigojo nesąžiningą šalį grąžinti nukentėjusiajam pagal šią sutartį gautus pinigus – 1 189 100 Lt sumą. Atsakovas teismo prašė šią sumą sumažinti atsižvelgiant į tai, jog ieškovas turi teisę vadovaudamasis Lietuvos Respublikos pridėtinės vertės mokesčio įstatymu susigrąžinti PVM nuo šios sumos, t. y. atgavęs sumokėtus pinigus ir susigrąžinęs iš valstybės PVM, ieškovas atsidurtų geresnėje turtinėje padėtyje, nei buvo prieš sutarties sudarymą, nepagrįstai praturtėtų. Teismas į šiuos atsakovo argumentus neatsižvelgė ir ieškovui priteistinos sumos nesumažino. Savo poziciją teismas grindė tuo, jog „CK 1.91 straipsnio 2 dalyje įtvirtintos vienašalės restitucijos esmė yra piktavališkai veikusiam nesąžiningam asmeniui apriboti galimybę turėti bet kokios naudos iš jo nesąžiningų veiksmų, todėl iš tokio asmens turi būti paimta visa, kas jam perduota pagal įvykdytą ir negaliojančiu pripažintą sandorį. Toks asmuo negali būti visa apimtimi ar iš dalies atleidžiamas nuo nesąžiningai įgytų lėšų ar daiktų grąžinimo ir negali tikėtis pasilikti bet kokias jam sąžiningos sutarties šalies perduotas lėšas ar jų dalį. Priešingu atveju, t. y. pritaikius vienašalę restituciją ne visa apimtimi, bet tik iš dalies, piktavališkai veikusi šalis iš savo nesąžiningų veiksmų gautų naudos, o tai neatitiktų CK 1.91 straipsnio 2 dalyje nustatytos vienašalės restitucijos tikslo ir paneigtų bendruosius teisingumo, sąžiningumo ir protingumo principus, kad iš neteisės negali atsirasti teisė“⁵¹.

Tai, kad teismas nesąžiningai šaliai nepalikto pagal negaliojančia pripažintą sutartį gautų pinigų dalies, yra suprantama ir atitinka nurodytą vienašalės restitucijos tikslą. Tačiau šiuo atveju atkreiptinas dėmesys, jog teismas taip pat neužkirto kelio ieškovui papildomai susigrąžinti pridėtinės vertės mokesčio, tokiu būdu leisdamas nukentėjusiajai šaliai po sutarties pripažinimo negaliojančia atgauti daugiau, nei ji buvo perdavusi pagal sutartį ir turėjo iki jos sudarymo. Manytina, jog tokias situacijas turėtų reglamentuoti viešosios, šiuo atveju – mokesčių, teisės normos, tačiau dabartinis reglamentavimas šias problemas išsprendžia itin retai, o realybėje vienašalės restitucijos taikymas nukentėjusiąją šalį neretai pastato į geresnę turtinę padėtį nei turėtų. Galima teigti, jog tokios situacijos yra ne tik restitucijos, bet ir kitų teisės šakų reglamentavimo problema, atskleidžianti jų trūkumus. Civilinės teisės srityje šie trūkumai galėtų būti pašalinami, pavyzdžiui, įstatymų leidėjui pakoregavus vienašalės restitucijos

⁵⁰ LAT CBS teisėjų kolegijos 2009 m. gruodžio 8 d. nutartis c. b. *UAB „Tefire“ v. UAB „Lakis“*, Nr. 3K-3-555/2009.

⁵¹ LAT CBS teisėjų kolegijos 2011 m. sausio 31 d. nutartis c. b. *UAB „Tefire“ v. UAB „Lakis“*, Nr. 3K-3-22/2011.

reglamentavimą ir CK 1.81⁵² bei 1.91 straipsnių pagrindu sutartis pripažinus negaliojančiomis, įtvirtinant teisę nukentėjusiajai šaliai iš nesąžiningos šalies gautą įvykdymą pasilikti kaip kompensaciją.

Kita vertus tenka pastebėti, jog neretai CK 1.81 ar 1.91 straipsnių pagrindais negaliojančiais pripažinti sandoriai buvo sudaryti neatlygintinai, t. y. įvykdymą gavo tik nesąžiningoji sutarties šalis (pavyzdžiui, dovanojimo sutartys). Tokiu atveju, kai pagal sutartį nukentėjusioji šalis nieko negavo, o pritaikius vienašalę restituciją atgavo, tai, ką buvo perdavusi nesąžiningajai šaliai, jos turtinė padėtis atstatoma į prieš sutarties sudarymą buvusiąją. Nepaisant to, manytina, jog įstatymų leidėjas vis tiek turėtų abipusiai suregulmentuoti vienašalės restitucijos taikymą, nepalikdamas vienos iš negaliojančia pripažintos sutarties šalių nepagrįstai geresnėje turtinėje padėtyje, nei ji buvo prieš tokios sutarties sudarymą, nebent įstatyme tam būtų suteikiamas pagrindas, numatant nukentėjusiajai šaliai iš kaltosios šalies gautą įvykdymą pasilikti kaip kompensaciją.

Teisinėje literatūroje prie restitucijos rūšių yra priskiriami ir atvejai, kai ji apskritai nėra taikoma. Galimybę netaikyti restitucijos numato CK 1.81 straipsnio 2 dalis ir CK 6.145 straipsnio 2 dalis. Vadovaujantis CK 1.81 straipsniu, restitucija netaikoma, kai abi šalys žinojo ar turėjo žinoti, jog jų sudaromas sandoris prieštarauja viešajai tvarkai ar gerai moralei, t. y. abi jos buvo nesąžiningos. Tuo tarpu CK 6.145 straipsnis numato, kad išskirtiniais atvejais teismas gali apskritai netaikyti restitucijos, jeigu dėl jos taikymo vienos iš šalių padėtis nepagrįstai ir nesąžiningai pablogėtų, o kitos atitinkamai pagerėtų. Iš to seka išvada, kad restitucijos netaikymui, kaip ir vienašalės restitucijos atveju, įtakos turi sutarties šalių sąžiningumas.

Restitucijos netaikymas yra grindžiamas iš Romos teisės kilusiu principu *nemo auditur turpitudinem suam allegans*, reiškiančiu, kad niekas negali turėti naudos iš savo neteisėtų veiksmų, arba „kas remiasi savo gėdingu poelgiu (amoralumu), nėra teismo išklausomas (arba – niekas negali pasinaudoti savo gėdingu poelgiu (amoralumu), kad pareikštų ieškinį)“⁵³. Šio principo šiuolaikinis atspindys yra įtvirtintas CK 1.81 straipsnio 2 dalyje, t. y. restitucija netaikoma viešajai tvarkai ir gerai moralei prieštaraujančią sutartį pripažinus negaliojančia. Kaip nurodo A. Dambrauskaitė, šis principas šiuolaikinėje teisėje realizuojamas akcentuojant ieškovo nedorumą, amoralumą ir būtinybę jį tarsi „nubausti“, kaip prevencija siekiant sustabdyti kitus visuomenės narius nuo tokių sandorių sudarymo, įstatyme nustatant kiliančias neigiamas pasekmes ir aiškia valstybės poziciją neginti tokių asmenų⁵⁴.

⁵² Turima omenyje tik tie atvejai, kai sutartis pripažinus negaliojančiomis CK 1.81 straipsnio pagrindu galima taikyti vienašalę restituciją.

⁵³ Dambrauskaitė A. Sandorių pripažinimo negaliojančiais teisinės pasekmės – Lietuvos ir Prancūzijos teisės lyginamieji aspektai. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01). Vilnius, 2006. P. 128.

⁵⁴ Dambrauskaitė A. Sandorių pripažinimo negaliojančiais teisinės pasekmės – Lietuvos ir Prancūzijos teisės lyginamieji aspektai. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01). Vilnius, 2006. P. 128.

Į dabartinį CK restitucijos netaikymo atvejai taip pat kaip ir vienašalė restitucija yra perkelti iš senojo 1964 m. CK. Dabartiniame CK restitucijos netaikymo atveju taip pat nėra numatyta, kam ir koku būdu turi būti perduodamas pagal negaliojančią sutartį gautas turtas, kai abi sutarties šalys buvo nesąžiningos. Vėlgi paminėtina, jog 1964 m. CK buvusios konfiskacinės funkcijos restitucijos netaikymo atvejais taip pat yra atsisakyta, tokia funkcija palikta viešosios teisės šakoms, siekiant, kad pagal tokius negaliojančius sandorius gautas įvykdymas (turtas) nebūtų paliekamas nė vienai iš sandorio šalių. Vis dėlto, civilinę bylą nagrinėjantis teismas kiekvienu konkrečiu atveju vertina dėl negaliojančia pripažintos sutarties vykdymo susiklosčiusias faktines aplinkybes ir priima sprendimą dėl gauto įvykdymo likimo.

Vienoje Lietuvos Aukščiausiojo Teismo priimtoje nutartyje⁵⁵ viešojo pirkimo pagrindu sudaryta sutartis, buvo pripažinta niekine, tačiau vadovaujantis CK 1.81 straipsniu, restitucija netaikyta. Byloje kilo ginčas dėl viešojo pirkimo metu priimtų atsakovo sprendimų atmesti ieškovo pasiūlymą kaip neatitinkantį pirkimo dokumentų reikalavimų, netenkinti ieškovo pretenzijos reikalavimų ir pirkimo nugalėtoju išrinkti kitą dalyvį. Pagal ieškovo reikalavimą teismas taikė atsakovui laikinąsias apsaugos priemones, kuriomis buvo sustabdytos pirkimo procedūros ir atsakovui uždrausta atlikti bet kokius veiksmus, susijusius su tolimesniu pirkimo vykdymu, įskaitant ir viešojo pirkimo sutarties sudarymu. Galiojant šioms laikinosioms apsaugos priemonėms atsakovas vis dėlto sudarė viešojo pirkimo sutartį su trečiuoju asmeniu, kuris buvo išrinktas pirkimo laimėtoju. Teismas, atsižvelgdamas į tai, jog nutartis dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo yra imperatyvaus pobūdžio, pripažino, jog sandoris, kuris yra sudarytas pažeidžiant teismo nutartimi nustatytą draudimą, yra prieštaraujantis viešajai tvarkai, todėl yra niekinis ir negalioja (CK 1.81 straipsnio 1 dalis). Teismas pažymėjo, jog šiuo atveju pažeidimas pasireiškė ne dėl Lietuvos Respublikos viešųjų pirkimų įstatymo, o Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse (toliau – CPK) įtvirtintų imperatyvų, todėl restitucijos netaikė (CK 1.81 straipsnio 3 dalis), tačiau vadovaudamasis CPK 149 straipsniu, atsakovui skyrė turtinę sankciją – baudą. Netaikius restitucijos, šalių pagal negaliojančia pripažintą sutartį gautas įvykdymas (atitinkamai, pinigų ar prekių perdavimas) buvo paliktas šalims, tačiau teismas nurodė šio įvykdymo teisinį pagrindą – būtent teismo sprendimą netaikyti restitucijos. Šiuo atveju teismas nesivadovavo CK 1.81 straipsnio 3 dalyje numatytais galimybėmis taikyti vienašalę arba dvišalę restituciją, nes susiklosčiusios faktinės aplinkybės neatitiko CK 1.81 straipsnio 3 dalyje išvardintų sąlygų, t. y. 1) buvo pasiektas viešajai tvarkai prieštaraujančio sandorio tikslas, ir 2) viešosios teisės normos nustatė tokio sandorio šalims turtines sankcijas. Sutarties šalys jau buvo iš dalies pasiekusios negaliojančia pripažintos sutarties tikslą, nes dalis

⁵⁵ LAT CBS teisėjų kolegijos 2011 m. gegužės 9 d. nutartis c. b. *UAB „Kanalų valymas“ v. UAB „Aukštaitijos vandenys“*, Nr. 3K-3-231/2011.

sutartyje numatytų darbų jau buvo atlikta ir už tai sumokėta. Be to, CPK normos numatė galimybę skirti baudą už nutarties taikyti laikinąsias apsaugos priemones pažeidimą. Dėl šių priežasčių teismas vadovavosi CK 1.81 straipsnio 1 dalimi ir restitucijos netaikė, o pagal negaliojančia pripažinta sutartį gautą įvykdymą paliko šalims, tačiau ne kaip tokios sutarties vykdymo rezultata, bet nuroydamas kitą pagrindą – būtent teismo sprendimą.

Kaip minėta, į dabartinį CK 1.81 straipsnis buvo perkeltas iš 1964 m. CK. Įstatymų leidėjui atsisakius civilinei teisei nebūdingos konfiskacinės funkcijos, problema dėl negaliojančia pripažintos sutarties šalių pradinės turtinės pusiausvyros atstatymu yra aktuali ne tik vienašalės restitucijos atveju, bet ir tuomet, kai ji iš viso nėra taikoma. Esant dabartiniam reglamentavimui, teismui sprendžiant civilinę bylą ir pripažinus sutartį prieštaraujančia viešajai tvarkai ar gerai moralei ir dėl to negaliojančia, jei abi sutarties šalys buvo nesąžiningos nuo jos sudarymo momento, teismas, vadovaudamasis CK 1.81 straipsnio 2 dalimi, restitucijos turi netaikyti. Tokiu atveju susiklosto situacija, kad pagal negaliojančia pripažintą sutartį šalių vienos kitai perduotas turtas joms taip ir lieka, kol atitinkamos kitos institucijos ar pareigūnai nesiims papildomų veiksmų, pavyzdžiui, kol nebus pritaikytos viešosios teisės normos. Civilinę bylą nagrinėjantis teismas turi pareigą apie galimai padarytą nusikalstamą veiką pranešti prokurorui (CPK 300 straipsnis), tačiau nenustačius konkrečios baudžiamosios ar administracinės teisės normos, kurią pažeidė civilinės teisės prasme viešajai tvarkai ar gerai moralei prieštaraujantys veiksmai, netaikius restitucijos negaliojančio sandorio šalys lieka tokioje turtinėje padėtyje, kurioje ir siekė būti sudarydamos tokį sandorį. Tokiu atveju teisės spragos netiesiogiai sudaro galimybę iš neteisės atsirasti teisei, t. y. negaliojančio sandorio šalims iš neteisėtų veiksmų gauti naudos.

Kitas atvejis, kai restitucija gali būti netaikoma yra numatytas CK 6.145 straipsnio 2 dalyje. Pažymėtina, jog šiuo atveju, priešingai nei nurodoma CK 1.81 straipsnyje, CK 6.145 straipsnis numato ne teismo pareigą, bet išimtinę teisę netaikyti restitucijos tuo atveju, jei dėl jos taikymo vienos iš šalių padėtis nepagrįstai ir nesąžiningai pablogėtų, o kitos atitinkamai pagerėtų. Pastaroji teisės norma iš dalies atitinka Kvebeko kodekso 1699 straipsnio 2 dalyje įtvirtintą taisyklę, suteikiančią teisę teismui atsisakyti taikyti restituciją, jei jos taikymas vienai iš šalių suteiktų pernelyg didelį pranašumą (naudą)⁵⁶. Skirtumas tarp šių teisės normų yra tas, jog Kvebeko kodeksas leidžia teismui nuspręsti dėl restitucijos netaikymo, jeigu ją taikant *vienai* iš šalių (nesvarbu skolininkui ar kreditoriui) būtų suteikiamas pernelyg didelis pranašumas, kai tuo tarpu pagal CK 6.145 straipsnio 2 dalį turi būti atsižvelgiama į *abiems* sutarties šalims kilsiančias pasekmes, t. y. vienos iš jų padėtis turėtų nepagrįstai ir nesąžiningai pablogėti, o kitos – atitinkamai pagerėti. Atsižvelgiant į tokią CK 6.145 straipsnio 2 dalies formuluotę darytina

⁵⁶ Code civil du Québec (Kvebeko civilinis kodeksas):

http://www2.publicationsduquebec.gouv.qc.ca/dynamicSearch/telecharge.php?type=2&file=/CCQ_1991/CCQ1991_A.html [Prisijungimo laikas: 2013-09-25].

išvada, jog nesant abiejų sąlygų teismas vis tiek turėtų taikyti restituciją, nepaisant to, kad vienos šalies padėtis nepagrįstai reikšmingai pablogėtų, nors kitos atitinkamai nepagerėtų, arba atvirkščiai. Vis dėlto, netaikant restitucijos CK 6.145 straipsnio 2 dalies pagrindu, manytina, jog teismai tokį sprendimą turėtų ne tik pagrįsti, bet ir nuspręsti dėl gauto įvykdymo teisėtumo, kaip nurodytame anksčiau pateiktame pavyzdyje, nes visais atvejais pripažintos negaliojančia sutarties, kaip gauto įvykdymo teisinio pagrindo, nebelieka.

Paminėtina, jog restitucija gali būti netaikoma ir tuomet, kai tai yra susiję su pačios prievolės pobūdžiu. Kaip pavyzdys, gali būti nurodomas nuomos sutarties sudarymas naudojant apgaulę, smurtą ar pan. Tokią sutartį vėliau pripažinus negaliojančia turėtų būti taikoma vienašalė restitucija. Tačiau čia susiduriama su problema, jog iš kaltosios šalies neįmanoma reikalauti grąžinti tai, ką ji jau gavo, kuo tam tikrą laiką naudojosi, o atkurti buvusios padėties, tarsi ji nebūtų naudojusi nuomojamomis patalpomis, neįmanoma. Tokiu atveju sutartis laikoma negaliojančia ne nuo jos sudarymo momento (*ab initio*), bet nuo teismo sprendimo įsiteisėjimo (*ex nunc*). Restitucijos taikyti neįmanoma, tačiau tai nereiškia jog nesąžiningoji sutarties šalis išvengia neigiamų pasekmių, nes tokiu atveju būtina išspręsti šalių atsiskaitymo pagal sandorio sąlygas klausimą⁵⁷, t. y. už daikto naudojimąsi ar paslaugų teikimą turėtų būti atsiskaitoma su jo savininku ar paslaugų teikėju. Daugiausiai tokių situacijų, kai taikyti restitucijos dėl prievolės dalyko neįmanoma pasitaiko negaliojančiomis pripažinus paslaugų teikimo sutartis.

Apibendrinant tai, kas išdėstyta darytina išvada, jog negaliojančia pripažintos sutarties šalių turtinės pusiausvyros atstatymas priklauso nuo to, kokia restitucijos rūšis bus taikoma. Manytina, jog dvišalės restitucijos taikymas geriausiai padeda pasiekti jos tikslą, tačiau sutarties šalių turtinės padėties atkūrimas tokiu atveju priklauso ir nuo restitucijos būdo parinkimo. Tuo tarpu vienašalės restitucijos tikslas yra atkurti tik nukentėjusiosios šalies turtinę padėtį, buvusią iki sutarties sudarymo, tačiau įstatymas užtikrina tik tai, kad nesąžiningoji šalis jokių būdu negaliojančio sandorio pagrindu negautų turtinės naudos, bet nenustato priemonių, kad nukentėjusioji šalis neatsidurtų geresnėje turtinėje padėtyje, nei buvo iki tokios sutarties sudarymo. Ne mažesnė problema kyla ir tuomet, kai įstatymas imperatyviai nurodo netaikyti restitucijos, nes sutarties šalys neturi teisės atgauti to, ką perdavė, tačiau civilinės teisės normos nenustato priemonių, kokių būdu iš šalių turi būti paimamas pagal negaliojančią sutartį (t. y. neteisėtai) gautas įvykdymas ir kam jis turi atitekti. Taigi įstatymų leidėjas, reglamentuodamas restitucijos taikymo rūšis, nepilnai užtikrina, kad taikant skirtingas restitucijos rūšis reglamentuojančias teisės normas būtų pasiekti restitucijos tikslai ir nė viena iš negaliojančios sutarties šalių neatgautų nei daugiau, nei mažiau, negu turėjo iki jos sudarymo.

⁵⁷ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė / red. V. Mikelėnas. Vilnius: Justitia, 2003. T. 1. P. 210.

2.2. RESTITUCIJOS BŪDŲ ĮTAKA *STATUS QUO* ATSTATYMIUI

Restitucija yra pagrindinė sandorių negaliojimo turtinė pasekmė. Jos tikslas – atkurti sutarties šalių turtinę padėtį iki tokio lygio, koks buvo iki negaliojančia pripažintos sutarties sudarymo, t. y. atstatyti *status quo ante*, sutarties šalims grąžinant visa tai, ką jos viena kitai buvo perdavusios pagal negaliojančia pripažintą sutartį. CK vartojamas žodžių junginys „grąžinti visa, ką yra gavusi“, suponuoja, jog kalbama apie tai, kas yra materialu, apčiuopiama, ką galima perduoti ir vėliau grąžinti.

Tam CK nustato du galimus restitucijos taikymo būdus: 1) to, kas buvo gauta pagal negaliojančią sutartį grąžinimas natūra, o kai tai neįmanoma – 2) gauto turto vertės atlyginimas piniginiu ekvivalentu. Bendroji taisyklė numato, kad restitucija turi būti taikoma natūra ir tik tuomet, kai ši neįmanoma arba jos taikymas prieštarautų bendriesiems teisės principams, ją galima pakeisti pinigine kompensacija. Be to, teisinėje literatūroje nurodoma, kad restitucijos natūra pakeitimas pinigine kompensacija galimas tiek teismo iniciatyva, tiek šalių prašymu⁵⁸.

Vis dėlto restitucija kiekvienu atveju yra taikoma ne automatiškai, bet įsigilinant į kiekvieną konkrečią situaciją, atidžiai įvertinus ne tik sutarties šalių, bet ir trečiųjų asmenų interesus, taip pat atsižvelgiant į bendruosius teisės principus. Niekada nėra žinoma, kiek laiko praeis nuo sutarties sudarymo iki jos pripažinimo negaliojančia. Kartais šis laiko tarpas būna ganėtinai ilgas, per jį turtas nusidėvi, yra sugadinamas, sunaikinamas, perleidžiamas (ir gal net ne vieną kartą) tretiesiems asmenims, todėl praktikoje kyla daug klausimų, kaip teismas turėtų elgtis tokiose situacijose, kad būtų kuo teisingiau atkurta buvusi padėtis, kad nė viena iš sutarties šalių pritaikius restituciją negautų nei daugiau, nei mažiau negu turėjo prieš sudarant sutartį.

Pažymėtina, jog vadovaujantis CK 6.145 straipsnio 2 dalimi, teismui yra suteikiama teisė atsižvelgiant į faktines aplinkybes savo nuožiūra parinkti restitucijos būdą. Tiesa, pagal bendrąją taisyklę, visų pirma, restitucija turi būti taikoma natūra, ir tik negalint grąžinti to kas buvo gauta natūra, galima priteisti grąžinimą piniginiu ekvivalentu. Be to, restitucija ankstesniame šio darbo skyriuje aptartais atvejais gali būti ir iš viso netaikoma. Taigi įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į tai, jog teisingumą vykdo teismas, paliko jam teisę atsižvelgiant į kiekvieną individualią situaciją parinkti tokį restitucijos būdą, kuris geriausiai užtikrintų *status quo ante* atstatymą.

2.2.1. *Restitucijos taikymas natūra*

CK įtvirtina bendrąją taisyklę, jog restitucija turi būti taikoma natūra, t. y. šalys privalo viena kitai grąžinti tą patį daiktą, kurį gavo sudarius vėliau negaliojančia pripažintą sutartį.

⁵⁸ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė / red. V. Mikelėnas. Vilnius: Justitia, 2003. T. 1. P. 186.

Restitucijos taikymo natūra pirmenybė buvo numatyta ir senajame 1964 m. CK. Tokį restitucijos taikymo modelį numato ir tarptautiniai teisės aktai, pavyzdžiui, Europos sutarčių teisės principų (PECL) 4:115 straipsnyje numatyta, kad jei restitucija negali būti atliekama natūra dėl kokios nors priežasties, protinga pinigų suma turi būti sumokėta už tai, kas buvo gauta⁵⁹. UNIDROIT principų 3.2.15 straipsnyje nurodoma, kad jeigu restitucija natūra yra neįmanoma ar nepriimtina, išmoka turi būti atliekama protinga pinigų suma⁶⁰. Prioritetą restituciją taikyti natūra numato ir Kvebeko kodeksas, kuriuo vadovaujantis buvo parengta nemaža dalis dabartiniame Lietuvos CK esančių restituciją reglamentuojančių normų.

Daiktai civilinėje teisėje yra skirstomi į individualiais ir rūšies požymiais apibūdinamus daiktus. Šis skirstymas yra reikšmingas sprendžiant klausimus dėl restitucijos taikymo, kai ji turi būti taikoma natūra. Teismų praktikoje yra pažymėta, kad individualiais požymiais apibūdintų daiktų restitucija natūra turi pirmenybę prieš restituciją piniginių ekvivalentu ir teismas tik išimtiniais, įstatyme numatytais atvejais gali pakeisti šį restitucijos būdą kitu⁶¹.

Teoriškai situacija, kai taikant restituciją natūra reikia grąžinti individualiais požymiais apibūdinamą daiktą atrodo paprasta, tačiau praktikoje dėl to kyla nemažai problemų. Juk per laiką nuo sutarties sudarymo iki jos pripažinimo negaliojančia tokiu daiktu galėjo būti naudojamas, jis galėjo tiek nusidėvėti, tiek būti pagerintas, tiek sugadintas, dėl ko pakinta daikto vertė, todėl net ir grąžinus pagal sutartį perduotą individualiais požymiais apibūdinamą daiktą negaliojančia sutartimi pažeista šalių turtinė pusiausvyrą gali būti pilnai neatstatyta. Be to, iki sutarties pripažinimo negaliojančia gali pakisti ne tik individualiais požymiais apibūdinamo daikto vertė, bet jis apskritai gali būti prarastas ar sunaikintas. Restitucijos institute šios problemos skirstomos ir reglamentuojamos atsižvelgiant į tai, ar 1) daiktas yra sunaikintas tik iš dalies (CK 6.149 straipsnis), ar 2) daiktas yra visiškai sunaikintas (CK 6.148 straipsnis).

Pirmuoju atveju, kai daiktas yra sunaikintas tik iš dalies, įstatymas nurodo, kad skolininkas privalo sumokėti kreditoriui sunaikintos turto dalies piniginių ekvivalentą ar atlyginti jo vertės sumažėjimą. Turto vertė gali sumažėti dėl įvairių aplinkybių, kurios priklausė nuo skolininko veikslų ar neveikimo, pavyzdžiui, netinkamos turto laikymo sąlygos, naudojimas ir pan. Atkreiptinas dėmesys, jog šioje normoje kalbama apie sunaikintą turto dalį, bet ne apie visą turtą. Nors tiesiogiai nenurodoma, tačiau darytina išvada, jog tokiu atveju išlikusi turto dalis turi būti grąžinta natūra, o sunaikinta dalis – atlyginama piniginiu ekvivalentu. Taigi tokioje

⁵⁹ The principles of European Contract Law (Europos sutarčių teisės principai) http://frontpage.cbs.dk/law/commission_on_european_contract_law/PECL%20engelsk/engelsk_partI_og_II.htm [Prisijungimo laikas: 2013-10-09]

⁶⁰ UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts (UNIDROIT tarptautinių komercinių sutarčių principai) <http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/integralversionprinciples2010-e.pdf> [Prisijungimo laikas: 2013-10-09]

⁶¹ LAT CBS teisėjų kolegijos 2007 m. birželio 4 d. nutartis c. b. *N. P. v. G. G., N. G.*, Nr. 3K-3-227/2007.

situacijoje *status quo ante* atstatomas kompleksiskai naudojant abu restitucijos būdus. Pažymėtina, jog sunaikinta turto dalis gali būti neatlyginama išimtiniais atvejais, kai nėra skolininko kaltės, t. y. dėl normalaus turto nusidėvėjimo, pavyzdžiui, natūralaus garavimo⁶². Tokia įstatymo leidėjo pozicija yra visiškai suprantama, nes daikto vertė dėl normalaus nusidėvėjimo būtų sumažėjusi nepaisant to, kas laikotarpiu nuo sutarties sudarymo iki jos pripažinimo negaliojančia buvo daikto savininkas ar valdytojas. Paminėtina, jog CK 6.149 straipsnis savo esme sutampa su Kvebeko kodekso 1702 straipsniu, kuriame taip pat nustatoma restitucijos skolininko pareiga atlyginti kreditoriui turto vertės sumažėjimą.

Antruoju atveju, kai turtas buvo visiškai sunaikintas, skolininkui pareiga atlyginti turto vertę, atsižvelgiant į papildomas aplinkybes, gali kilti arba nekilti. CK 6.148 straipsnio 1 dalis nurodo, jog jeigu turtas buvo sunaikintas dėl nenugalimos jėgos, restitucija nėra taikoma, bet jeigu daiktas buvo apdraustas, skolininkas privalo perduoti kreditoriui gautą draudimo išmoką arba teisę į ją, jei ji dar nebuvo išmokėta⁶³. Antrojoje straipsnio dalyje reglamentuojami atvejai, kuomet turtas yra visiškai sunaikintas, o skolininkas buvo nesąžiningas arba restitucija taikoma dėl jo kaltės. Tokiu atveju skolininkas privalo atlyginti kreditoriui sunaikinto daikto vertę piniginiu ekvivalentu, nebent jis sugebėtų įrodyti, jog turtas dėl nenugalimos jėgos aplinkybių būtų žuvęs (sunaikintas), net jei jį būtų valdęs pats kreditorius. Vis dėlto ši norma taip pat nėra Lietuvos įstatymų leidėjo sukurta naujovė, nes atsižvelgiant į teksto sutapimą, manytina, jog ji taip pat yra parengta vadovaujantis Kvebeko kodeksu (1701 straipsnio 2 dalis).

Grąžintino individualiais požymiais apibūdinamo daikto vertė gali būti sumažėjusi ne tik dėl jo dalinio sunaikinimo, sugadinimo ar nusidėvėjimo, bet ir dėl rinkos pokyčių. Daikto vertės svyravimai dėl rinkos pokyčių ryškiausiai pastebimi nekilnojamojo turto rinkoje. Pavyzdžiui, butą sutarties pagrindu įsigijus 2008 metais, kuomet buvo stebimas nekilnojamojo turto kainų pakilimas, o sutartį negaliojančia pripažinus 2012 metais, jo vertė ne tik dėl nusidėvėjimo, bet ir rinkos pokyčių būtų žymiai mažesnė. Kyla klausimas, ar tokiu atveju daikto savininkas atgavęs turtą natūra būtų grąžintas į pirminę padėtį? CK tiesiogiai tokių situacijų nereglamentuoja, tačiau teismų praktikoje nurodoma, kad „įprastai daikto vertės rinkoje pasikeitimų (tiek teigiamų, tiek neigiamų) rizika tiesiogiai tenka jo teisiniam savininkui“⁶⁴. Teisiniu negaliojančios sutarties objekto savininku laikomas asmuo iki tokios sutarties sudarymo buvęs jo savininku, nes pripažinus sutartį negaliojančia nėra pagrindo, kuriuo būtų pasikeitęs daikto savininkas. Minėtai teismo nuomonei pritartina, nes taikant restituciją daikto savininkas

⁶² Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė / red. V. Mikelėnas. Vilnius: Justitia, 2003. T. 1. P. 188.

⁶³ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė / red. V. Mikelėnas. Vilnius: Justitia, 2003. T. 1. P. 188.

⁶⁴ LAT CBS teisėjų kolegijos 2012 m. kovo 19 d. nutartis c. b. BUAB „4 vėjai ir KO“ v. UAB „Swedbank lizingas“, Nr. 3K-3-99/2012.

gražinamas į padėtį, tarsi sutartis niekada nebūtų sudaryta, vadinasi net ir jam pačiam valdant daiktą dėl rinkos pokyčių jis vis tiek būtų nuvertėjęs.

Kita problema, su kuria susiduriama taikant restituciją natūra yra sandorio šalims galimai kilsiantys dideli nepatogumai. Tokios situacijos priklauso nuo negaliojančio sandorio vykdymo metu susiklosčiusių faktinių aplinkybių. Kaip pavyzdys šiuo atveju paminėtina viena Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nagrinėta byla, kurioje šalių sudarytas apsimestinis sandoris buvo pripažintas negaliojančiu ir taikyta restitucija natūra. Bylos šalys buvo sudariusios sandorį, kurį pavadino buto pirkimo – pardavimo sutartimi, tačiau tikrasis šalių tikslas buvo tas, kad ieškovė (buto savininkė) skolinosi iš atsakovo pinigų sumą, kad galėtų gražinti skolą kitam savo kreditoriui (apsimestinis sandoris). Po sutarties sudarymo buto įgijėjas pradėjo reikšti pretenzijas dėl ieškovės išskeldinimo iš buto, todėl ieškovė kreipėsi į teismą su prašymu minėtą pirkimo – pardavimo sutartį pripažinti negaliojančia. Apeliacinės instancijos teismas nustatė, kad ieškovė po sutarties sudarymo ir toliau gyveno tame pačiame bute, buvo skolinga atsakovui, taip pat atsižvelgė į tikimybę, jog ši skola būtų išieškoma iš ieškovės buto, todėl manė, jog šioje situacijoje abiejų šalių interesus geriausiai atitiktų restitucija piniginiu ekvivalentu, t. y. atsakovui liktų įgytas butas, tačiau jis turėtų sumokėti atsakovei piniginių ekvivalentą. Vis dėlto kasacinis teismas atsižvelgė į tai, kad ginčo butas nėra perleistas tretiesiems asmenims, jo būklė nepakitusi, ginčo bute ieškovė gyvena iki šiol ir tai yra jos bei jos nepilnamečio vaiko vienintelė gyvenamoji patalpa. Kasacinio teismo nuomone šios aplinkybės negalėjo būti traktuojamos kaip CK 6.146 straipsnyje numatytos sąlygos – sukeltų didelių nepatogumų šalims – egzistavimas. Galiausiai Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, atsižvelgęs į visas bylos aplinkybes, padarė išvadą, kad restitucijos taikymas natūra yra įmanomas ir nėra teisinio pagrindo pripažinti, kad tai sukeltų didelių nepatogumų šalims⁶⁵. Taigi kasacinis teismas iš esmės laikėsi pozicijos, jog nepaisant to, kad įstatyme teismui suteikiama diskrecinė teisė išimtiniais atvejais pakeisti restitucijos būdą, restitucija, visų pirma, turi būti taikoma natūra, ir tik išskirtiniais atvejais, atsižvelgiant į susiklosčiusias faktines aplinkybes, – piniginiu ekvivalentu.

Šiuo atveju atkreiptinas dėmesys į CK 6.146 straipsnio kilmę ir formuluotę. Minėtame straipsnyje nurodoma, jog restitucija natūra gali būti neatliekama, kai tai neįmanoma arba sukeltų didelių nepatogumų abiems šalims. Darant prielaidą, jog šio straipsnio kilmė sietina su Kvebeko kodekso 1700 straipsniu, matomas tam tikras skirtumas. Kvebeko kodekse nurodoma, jog restitucija atliekama natūra, bet jeigu tai yra neįmanoma arba negali būti atliekama nesukeliant didelių nepatogumų, ji gali būti atliekama ekvivalentu. Šioje Kvebeko kodekso normoje neišskiriama, ar dideli restitucijos taikymo natūra nepatogumai turi kilti vienai, ar abiems negaliojančios sutarties šalims, kad ji būtų pakeičiama piniginiu ekvivalentu. Tuo tarpu

⁶⁵ LAT CBS teisėjų kolegijos 2007 m. birželio 4 d. nutartis c. b. *N. P. v. G. G., N. G.*, Nr. 3K-3-227/2007.

dabartiniame Lietuvos CK įstatymų leidėjas šią normą sukonkretino, nuroydamas, jog tokie nepatogumai turi kilti abiemis šalims, kad galėtų būtų atsisakoma restitucijos taikymo natūra.

Siekiant atkurti negaliojančia pripažintos sutarties šalių turtinę pusiausvyrą, kuomet buvo perduotas rūšiniais požymiais apibūdinamas daiktas, restitucijos taikymas turi tam tikrų ypatumų. Tokiu atveju taikant restituciją natūra, turi būti gražinami tokios pat rūšies ir kokybės daiktai bei užtikrinama, kad nė viena šalis negaus nei daugiau, nei mažiau negu turėjo prieš sudarant sutartį. Teismas turi užtikrinti, jog perduodami rūšiniais požymiais apibūdinami daiktai būtų tokios pat kokybės, vertės, sutaptų jų kiekis. Šiuo atveju kaip pavyzdį galime paminėti restitucijos taikymą pripažinus negaliojančia prekių pirkimo – pardavimo sutartį, kuomet pirkėjas siekė įsigyti toną grūdų. Pripažinus sutartį negaliojančia bus taikoma restitucija natūra ir grūdus įsigijęs asmuo privalės gražinti buvusiam savininkui tokį patį kiekį, tokios pačios rūšies ir kokybės grūdų, tačiau tai nereiškia, jog įgijėjas privalės gražinti būtent tuos pačius grūdus, kuriuos buvo gavęs. Toks pats pavyzdys gali būti pateikiamas ir kai yra perkamos bet kokios kitos neindividualizuotos prekės.

Pinigai atsižvelgiant į jų paskirtį taip pat yra priskiriami rūšiniais požymiais apibūdinamiems daiktams. Taikant restituciją piniginių prievolių atveju susiduriama su kitomis problemomis, nei restitucijos atveju gražinant bet kokius kitus rūšiniais požymiais apibūdinamus daiktus. Anksčiau minėtame grūdų pirkimo – pardavimo sutarties pavyzdyje taikant restituciją užtenka buvusiam savininkui gražinti tokį patį kiekį tokios pačios rūšies ir kokybės grūdų. Tuo tarpu taikant restituciją piniginių prievolių atveju kartais gražinti tokios pačios valiutos ir tokią pačią sumą pinigų neužtenka, tam, kad būtų atkurta iki sutarties sudarymo buvusi padėtis. Pinigai pasižymi tuo, jog laikui bėgant jų perkamoji galia mažėja. Teisinėje literatūroje analizuojant tokius atvejus yra pasitelkiama nominalumo doktrina, pagal kurią piniginės prievolės turi būti vykdomos pagal nominalą, neatsižvelgiant į kitas aplinkybes⁶⁶. Vis dėlto yra manoma, kad nominalumo doktrina taikant restituciją nėra tinkama, siekiant atkurti buvusią padėtį, atstatyti teisingumą. Tokiu atveju taikant restituciją natūra ir gražinant gautą pinigų sumą kyla klausimas ar nė viena iš sutarties šalių nepagrįstai nepraturtės dėl per laiką nuo sutarties sudarymo iki jos pripažinimo negaliojančia pasikeitusios pinigų perkamosios galios. Teismų praktikoje yra nemažai pavyzdžių⁶⁷, kuomet pagal anksčiau galiojusius investicinius čekius asmenys įsigydavo nekilnojamąjį turtą, o vėliau tokias sutartis pripažinus negaliojančiomis ir

⁶⁶ Mikelėnas V. Prievolių teisė. Vilnius: Justitia, 2002. P. 184 – 185.

⁶⁷ Pavyzdžiui, LAT CBS teisėjų kolegijos 2009 m. sausio 27 d. nutartis c. b. *Kauno apskrities viršininko administracija v. Kauno rajono savivaldybės administracija, Lietuvos Respublika, atstovaujama Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Lietuvos žemės ūkio universitetas, B. N., B. M., A. M. M., N. Ž., R. R., V. M. R., G. V., L. K., O. V. B., V. R., A. S., V. G., V. Č., D. S., R. R. Š. ir V. M.*, Nr. 3K-3-41/2009; LAT CBS išplėstinės teisėjų kolegijos 2003 m. birželio 25 d. nutartis c. b. *Marijampolės rajono prokuratūros vyriausiasis prokuroras, ginantis S. R. Š. ir O. S. interesus, su Lietuvos Respublikos Vyriausybe ir kt.*, Nr. 3K-7-608/2003 ir kt.

taikant restituciją natūra šiems asmenims būdavo gražinama pinigų suma (nes investiciniai čekiai jau nebebuvo naudojami civilinėje apyvartoje), atitinkanti sutarties sudarymo metu sumokėtų investicinių čekių perkamąją galią, kuri buvo prilyginama sutarties sudarymo metu buvusiai nekilnojamojo turto nominaliai kainai. Šiose bylose atsakovai savo interesus gindavo nurodydami, jog jiems gražinta pinigų suma yra per maža ir nepakankama restitucijos taikymo metu įsigyti kitą tokio pat dydžio, paskirties ir kokybės daiktą. Tokiu atveju galėtų būti pritariama V. Mikelėno nuomonei, jog vadovaujantis sąžiningumo principu reikėtų atsižvelgti į infliaciją, sprendžiant klausimus susijusius su daikto vertės nustatymu, įskaitant ir restituciją⁶⁸.

Apibendrinat, darytina išvada, jog taikant restituciją natūra yra optimaliausiai pasiekiamas jos tikslas ir atkuriamas negaliojančia pripažintos sutarties sugriauta šalių turtinė pusiausvyra. Tam tikrais atvejais, *status quo ante* atstatymui neužtenkant vien daikto gražinimo, tačiau restitucijos instituto normos papildomai numato pareigą sunaikintą turto dalį atlyginti piniginiu ekvivalentu, nepasitelkiant kitų pažeistų teisių gynimo priemonių taikymo buvusiai padėčiai atkurti.

2.2.2. Restitucija sumokant piniginių ekvivalentą

CK 1.80 straipsnio 2 dalyje ir 6.146 straipsnyje yra nurodomi du galimi restitucijos būdai: natūra arba sumokant ekvivalentą pinigais. Analizuojant šių teisės normų formuluotes akivaizdu, jog pirmenybė yra teikiama restitucijai natūra ir tik tuo atveju, kai toks būdas neįmanomas arba šalims sukeltų didelių nepatogumų, *status quo ante* atstatomas sumokant ekvivalentą pinigais. Dabartinio CK 1.80 straipsnis yra perkeltas iš 1964 m. CK 47 straipsnio, kuriame taip pat buvo suformuluota taisyklė, jog pripažinus sandorį negaliojančiu, kiekviena iš jo šalių visų pirma privalo gražinti antrajai šaliai visa tai, ką yra gavusi pagal sandorį, o kai negalima gražinti to, ką yra gavusi, natūra, – atlyginti to vertę pinigais⁶⁹. Toks pats restitucijos būdų eiliškumas yra nurodomas ir Kvebeko kodekse, Europos sutarčių teisės principuose (PECL) bei UNIDROIT principuose, todėl svarbu išsiaiškinti, ar restitucija piniginiu ekvivalentu yra lygiavertis restitucijos taikymui natūra būdas, kai vietoj pagal negaliojančia pripažintą sutartį perduoto daikto yra gražinama pinigų suma.

Lietuvos teisinėje literatūroje yra nuomonių, jog restitucijos natūra pakeitimas piniginiu ekvivalentu galimas tiek šalių prašymu, tiek teismo iniciatyva⁷⁰. Vis dėlto, atsižvelgiant į įstatyme pateiktas formuluotes, šiai nuomonei nepritartina ir manytina, jog restitucijos natūra pakeitimas piniginiu ekvivalentu yra diskrecinė teismo teisė, kuria teismas turėtų naudotis tik

⁶⁸ Mikelėnas V. *Prievolių teisė*. Vilnius: Justitia, 2002. P. 194.

⁶⁹ Lietuvos TSR civilinis kodeksas // Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės Žinios. 1964, Nr. 19-138.

⁷⁰ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. *Prievolių teisė* / red. V. Mikelėnas. Vilnius: Justitia, 2003. T. 1. P. 186.

išimtiniais atvejais, kuomet iš susiklosčiusių faktinių aplinkybių matyti, jog pagal negaliojančia pripažintą sutartį gautas daiktas yra prarastas, sunaikintas arba jo grąžinimas šalims sukeltų didelių nepatogumų (pavyzdžiui, buvusios gamyklos paskirtis yra pakeista, pastate įrengti gyvenamieji butai ir pan.). Tai patvirtina ir CK 6.145 straipsnio 2 dalies formuluotė, nurodanti, kad teismas restitucijos būdą gali pakeisti arba jos iš viso netaikyti tik išimtiniais atvejais, kai dėl jos taikymo vienos iš šalių padėtis nepagrįstai ir nesąžiningai pablogėtų, o kitos atitinkamai pagerėtų. Be to, galima teigti, jog individualiais požymiais apibūdinamų daiktų grąžinimo atveju (su sąlyga, kad šie daiktai išliko iš esmės nepakitusios būklės) restitucijos tikslas pasiekiamas ir tikrasis *status quo ante* atstatomas tik grąžinant būtent tai, kas buvo gauta. Todėl restitucijos taikymas sumokant piniginių ekvivalentų turėtų būti taikomas labiau kaip išimtis, siekiant apginti sąžiningą sutarties šalį, kad ji dėl negaliojančia pripažintos sutarties sudarymo nepatirtų nepagrįstų praradimų, o ne lygiavertis restitucijos taikymui natūra būdas. Be to, galimybė šalims pačioms pasirinkti restituciją piniginiu ekvivalentu neturėtų būti suteikiama, nes šalys sudarydamos sutartį, kuri vėliau dėl įstatyme numatytų pagrindų pripažįstama negaliojančia, prisiima su tuo susijusią riziką, todėl taikant negaliojimo padarinius šalių patogumo klausimas neturėtų turėti lemiamos reikšmės.

Lietuvos teismų praktika yra susiklosčiusi panašia linkme. Vienoje iš Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutarčių⁷¹ yra išaiškinta, jog CK 6.145 straipsnio 2 dalyje ir 6.146 straipsnyje suformuotas restitucijos taikymo reglamentavimas, prioritetą suteikiantis restitucijos taikymui natūra, suponuoja išvadą, kad teismo, pripažinusio sandorį negaliojančiu ir taikančio restituciją, nesaisto šalių pageidavimas dėl restitucijos būdo, nes taikyti restituciją pinigais teismas gali tik konstatavęs išimtines faktines aplinkybes, pavyzdžiui, kad pripažinto negaliojančiu sandorio dalykas yra žuvęs, labai pasikeitė jo būklė, jis perleistas sąžiningiems tretiesiems asmenims ir pan. Todėl argumentai, kad restitucijos būdo pasirinkimas yra išimtinai šalies teisė, yra laikyti nepagrįstais ir neatitinkančiais įstatyminio reglamentavimo. Teismas nurodė, kad, nenustačius išimtinių faktinių aplinkybių, leidžiančių pakeisti restitucijos būdą, turi būti taikoma restitucija natūra, nepaisant vienos iš bylos šalių prašymo.

Kaip jau buvo minėta aukščiau, CK 6.145 ir 6.146 straipsniai yra suformuluoti vadovaujantis Kvebeko kodeksu (atitinkamai 1699 ir 1700 straipsniais). Pastarajame kodekse nustatytas toks pats restitucijos būdų eiliškumas, tačiau šios teisės normos nėra visiškai identiškos. Ankstesniame šio darbo skyriuje buvo nurodyta, jog Kvebeko kodekso 1700 straipsnio 1 dalyje nedetalizuojama, kuriai iš sutarties šalių ar joms abiemis turi kilti didelių nepatogumų, kad restitucija iš viso būtų netaikoma arba vietoj restitucijos natūra būtų

⁷¹ LAT CBS teisėjų kolegijos 2010 m. lapkričio 8 d. nutartis c. b. *T. U. K., A. S. K. v. E. D. D., E. O.*, Nr. 3K-3-432/2010.

sumokamas ekvivalentas pinigais, kai tuo tarpu CK 6.146 straipsnis numato, jog tokie nepatogumai turi kilti abiem šalims. Svarbu atkreipti dėmesį, jog Kvebeko kodekso 1699 straipsnyje teismui suteikiama teisė išimtiniais atvejais pakeisti restitucijos taikymo būdą, jeigu vienai iš šalių restitucijos taikymas natūra suteiktų pernelyg didelį pranašumą, neatsižvelgiant, kokios pasekmės dėl to kiltų kitai šaliai. Lietuviškajame šios normos atitikmenyje – CK 6.145 straipsnio 2 dalyje – išimtiniais atvejais teismui leidžiama pakeisti restitucijos būdą atsižvelgiant į abiem sutarties šalims kilsiančias pasekmes: vienai iš jų – nepagrįstą padėties pablogėjimą, kitai – pagerėjimą. Taigi tarp minėtų CK normų yra tam tikras prieštaravimas, nes CK 6.146 straipsnio pagrindu restitucijos būdas gali būti pakeistas, jei dideli nepatogumai kyla abiem šalims, o CK 6.145 straipsnio 2 dalies pagrindu – padėtis pablogėja tik vienai šaliai. Paminėtina, jog CK 1.80 straipsnio 2 dalyje nurodoma, jog daikto vertė atlyginama pinigais, kai sutarties šalis negali grąžinti to, ką yra gavusi, šios sąlygos nedetalizuojant.

Restituciją taikant piniginiu ekvivalentu, turi būti vadovaujama CK nustatytais jo dydžio apskaičiavimo taisyklėmis. CK 6.147 straipsnio 1 dalyje suformuluota bendroji taisyklė, jog piniginis ekvivalentas apskaičiuojamas taikant *kainas*, galiojančias tuo metu, kai skolininkas gavo tai, ką jis privalo grąžinti. Straipsnio 2 dalyje pateikiamos šios taisyklės išimties atsižvelgiant į skolininko sąžiningumą. Jei skolininkas buvo sąžiningas ir restitucija taikoma ne dėl jo kaltės, jis privalo atlyginti mažiausią turto *vertę*, kad kreditorius tokiu būdu nepagrįstai nepraturtėtų. Tuo atveju, jei restitucija taikoma dėl nesąžiningo skolininko kaltės, jis turės prisiimti neigiamas negaliojančio sandorio pasekmes ir privalės atlyginti didžiausią turto vertę. Tokiu teisiniu reglamentavimu panaikinama nesąžiningo skolininko galimybė gauti bet kokią turtinę naudą, taikant restituciją piniginiu ekvivalentu bei suteikiama tam tikra satisfakcija kreditoriui. Mažiausia arba didžiausia turto vertė nustatoma, palyginus kokia ji buvo trijuose etapuose: 1) turto gavimo, 2) jo sužalojimo ar perleidimo, arba 3) restitucijos taikymo metu.

Kaip teisingai pastebi A. Dambrauskaitė, CK 6.147 straipsnis yra netikslus juridinės technikos prasme. Straipsnio 1 dalyje nurodoma, kad piniginis ekvivalentas apskaičiuojamas taikant *kainas*, galiojančias tuo metu, kai skolininkas gavo tai, ką jis privalo grąžinti. Terminas „kaina“ vartojimas restitucijos taikymo srityje yra netinkamas, nes manytina, kad įstatymų leidėjas šioje vietoje turėjo omenyje ne daikto kainą, kuri buvo nurodyta sutartyje ir sumokėta perleidžiant daiktą, o atitinkamu metu buvusią daikto vertę⁷². Atkreiptinas dėmesys, jog straipsnio 2 dalyje įstatymų leidėjas, aptardamas piniginio ekvivalento apskaičiavimo būdus tam tikrais atvejais, jau vartoja kitą, ir kaip manytina – teisingą, terminą ir piniginį ekvivalentą nurodo skaičiuoti atsižvelgiant į atitinkamu momentu buvusią turto *vertę*. Be to, CK 1.80 straipsnio 2 dalyje nurodoma, kad kai negalima grąžinti daikto natūra, turi būti atlyginama jo

⁷² Dambrauskaitė A. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Vilnius: Justitia, 2009. P. 206 – 207.

vertė, o ne sumokama šalių sutarta daikto kaina. Atsižvelgiant į tai, darytina išvada, jog siekiant kuo tikslesnio reglamentavimo ir vengiant spekuliacijų įstatymų interpretavimu, restitucijos institute naudojamos sąvokos turėtų būti suvienodintos. Tačiau nepaisant šių netikslumų, praktikoje teismai apskaičiuodami piniginių ekvivalentą vis dėlto vadovaujasi atitinkamu metu buvusia turto verte: „pagal restitucijos taisykles, kai gražintinas turtas perleistas, taikoma šio turto vertė, o ne pagal sandorį sumokėta kaina“⁷³.

Piniginio ekvivalento apskaičiavimo taisykles, įtvirtintas CK šeštojoje knygoje, taip pat galima palyginti su atitinkamomis Kvebeko kodekso normomis. Pastarajame piniginis ekvivalentas visais atvejais siejamas su daikto verte, bet ne kaina. Restitucijos skolininko sąžiningumas turi įtakos nustatant didžiausią ar mažiausią daikto vertę jis turės atlyginti. Didžiausia ar mažiausia vertė nustatoma palyginant jos dydį daikto 1) gavimo, 2) praradimo ar perleidimo, arba 3) restitucijos taikymo metu. Tiesa, Kvebeko kodekso 1700 straipsnio 1 dalyje suformuluota bendroji taisyklė nustato tik ekvivalento apskaičiavimui taikomą momentą, bet joje nenurodoma, su kuo turi būti siejamas tuo metu buvęs ekvivalento dydis, t. y. su turto verte, ar kaina, tačiau atsižvelgiant į 1701 straipsnio 1 dalį, galima daryti išvadą, jog Kvebeko kodekse piniginis ekvivalentas siejamas su objektyvia daikto verte. Manytina, jog dabartiniame CK esantį sąvokų nevienodumą lėmė Kvebeko kodekse įtvirtintų teisės normų vertimo metu atsiradę netikslumai, bet ne sąmoninga įstatymų leidėjo valia vienu atveju ekvivalento skaičiavimą susieti su daikto kaina, o kitu – su jo verte.

Teismų praktinio sprendimo dėl piniginio ekvivalento apskaičiavimo pavyzdžiu galėtų būti viena Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nagrinėta byla⁷⁴. Bankroto administratorius *actio Pauliana* pagrindu ginčijo bankrutuojančios įmonės ir fizinio asmens sudarytą kitos įmonės akcijų pirkimo – pardavimo sutartį. Bankrutuojanti įmonė buvo įsigijusi 100 proc. kitos įmonės akcijų už 100 000 Lt kainą, kurias po mažiau nei vienerių metų už nominalią vertę (10 000 Lt) perleido atsakovui, o pastarasis už tokią pačią kainą jas perleido trečiajam sąžiningam asmeniui. Apeliacinės instancijos teismas šią šalių sutartį pripažino pažeidžiančia bankrutuojančios įmonės kreditorių interesus, todėl negaliojančia ir atsižvelgiant į tai, kad restitucija natūra neįmanoma, įpareigojo atsakovą sumokėti ekvivalentą pinigais. Bylos nagrinėjimo metu buvo nustatyta, kad sutarties sudarymo metu akcijų rinkos vertė buvo 206 500 Lt, tačiau dėl subjektyvių veiksmų sudarant konkretų sandorį ji galėjo svyruoti 25 proc., t. y. nuo 154 875 Lt iki 258 125 Lt. Teismas taikydamas restituciją sprendė, jog ieškovui turi būti priteista sutarties sudarymo metu buvusi mažiausia akcijų rinkos kaina, nes aplinkybių, kad akcijos galėjo būti parduotos už didžiausią rinkos vertę, ieškovas neįrodinėjo, be to, abi sutarties šalys buvo pripažintos

⁷³ LAT CBS teisėjų kolegijos 2011 m. spalio 18 d. nutartis c. b. *Vilniaus apygardos vyriausiasis prokuroras v. Vilniaus apskrities viršininko administracija, A. P.*, Nr. 3K-3-394/2011.

⁷⁴ LAT CBS teisėjų kolegijos 2013 m. kovo 6 d. nutartis c. b. *R. B. v. BUAB „Kseda“*, Nr. 3K-3-84/2013.

nesąžiningomis. Atkreiptinas dėmesys, jog apeliacinės instancijos teismas šioje byloje nekonstatavo ar pagal negaliojančia pripažintą sutartį atsakovas ieškovui sumokėjo 10 000 Lt sumą, kas neabejotinai turėtų reikšmės galutinai apskaičiuojant piniginio ekvivalento dydį, nes jei atsakovas 10 000 Lt sumą būtų sumokėjęs sutarties sudarymo metu, teismas būtų privalejęs atitinkamu dydžiu sumažinti ieškovui priteistą sumą. Dėl šios priežasties apeliacinės instancijos teismo sprendimas buvo apskūstas kasacine tvarka ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas sutiko su apeliacinės instancijos teismo parinktu piniginio ekvivalento apskaičiavimo modeliu, tačiau galutinę iš atsakovo ieškovui priteistą sumą sumažino iki 144 875 Lt, atsižvelgdamas į tai, kad pagal negaliojančia pripažintą sutartį ieškovas jau buvo gavęs 10 000 Lt už parduotas akcijas.

Dar vienas piniginio ekvivalento dydžio apskaičiavimo pavyzdys teismų praktikoje galėtų būti ir Lietuvos apeliacinio teismo nagrinėta byla⁷⁵. Ieškovas šioje byloje buvo bankrutuojanti įmonė, o atsakovai – buvusio įmonės vadovo žmona ir sūnus. Bylos nagrinėjimo metu buvo nustatyta, kad ieškovas pirkimo – pardavimo sutarties pagrindu už 356 360 Lt sumą perleido atsakovui žemės sklypą su pastatais. Po kelių dienų atsakovas turtą padovanojo atsakovei – savo motinai, kuri netrukus jį pardavė tretiesiems sąžiningiems asmenims už 890 000 Lt sumą. Ieškovas prašė pripažinti negaliojančiomis pirmąją pirkimo – pardavimo (*actio Pauliana* pagrindu) ir vėlesnę dovanojimo (*apsimestinis sandoris*) sutartis. Pirmosios instancijos teismas ieškinį atmetė, nurodydamas, kad ieškovas praleido sutrumpintą vienerių metų ieškinio senaties terminą. Apeliacinės instancijos teismas ieškinį patenkino iš dalies: minėtas sutartis pripažino negaliojančiomis ir taikė restituciją. Bylos nagrinėjimo metu atlikus ekspertizę turto vertės nustatymo pažymoje buvo nurodyta, kad didžiausia turto vertė negaliojančia pripažintos pirkimo – pardavimo sutarties sudarymo metu buvo 940 000 Lt, pagal VĮ Registrų centro pažymą tuo metu turto vidutinė rinkos vertė siekė 799 070 Lt. Teismas konstatavo, kad turto vertės nustatymo pažymoje nurodytai 940 000 Lt kainai buvo artima perleidimo tretiesiems asmenims sutarties kaina (890 000 Lt), todėl šiuo atveju pastaroji suma buvo laikoma didžiausia turto verte. Teismas pripažino, kad atsakovai buvo nesąžiningi, todėl vadovavosi CK 6.147 straipsnio 2 dalyje įtvirtintomis taisyklėmis ir piniginių ekvivalentą skaičiavo atsižvelgdami į didžiausią turto vertę. Nustatant ieškovui priteistiną galutinę sumą buvo atsižvelgta į tai, kad atsakovas ieškovui pagal negaliojančią pirkimo – pardavimo sutartį buvo sumokėjęs 356 360 Lt sumą, todėl galutinę priteista suma buvo atsakovės su trečiaisiais asmenimis sutarties ir ieškovo su atsakovu sudarytos sutarties kainų skirtumas (t. y. 890 000 - 356 360 = 533 640 Lt).

Šie pavyzdžiai patvirtina, jog teismai, sprenddami bylas dėl restitucijos taikymo pripažinus sutartis negaliojančiomis, vadovaujasi turto verte, o ne šalių sudarytoje sutartyje

⁷⁵ Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. kovo 16 d. sprendimas c. b. BUAB „Vidirmas“ v. I. L., J. L., Nr. 2A-862/2012.

nurodyta jo kaina. Tokia praktika, mūsų nuomone, yra teisinga, nes dažnai negaliojančiomis pripažįstamos sutartys, kurios buvo sudarytos paveikiant vienos iš šalių valią ir daiktą dažniausiai įgyjant už žymiai mažesnę kainą, nei turtas yra vertas. Be to, šalių nustatyta kaina yra subjektyvi, o vertė gali būti nustatoma vadovaujantis objektyviais kriterijais, kas yra itin svarbu siekiant grąžinti sutarties šalis į pradinę turtinę padėtį.

Taip pat svarbu atkreipti dėmesį į tai, jog nesant išlikusio turto natūra, teismas vis tiek turi taikyti restituciją, kuri atliekama piniginiu ekvivalentu. Tokiu atveju nukentėjusiajam atlyginama buvusi žuvusio turto vertė, bet ne jo atkuriamoji vertė. Tai buvo išaiškinta vienoje Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartyje⁷⁶. Bylos nagrinėjimo metu buvo nustatyta, jog dar 1998 m. įsiteisėjo teismo sprendimas, kuriuo namų valdos dovanojimo sandoriai tarp ieškovo ir atsakovo tėvų bei atsakovo ir jo tėvo buvo pripažinti negaliojančiais ir įpareigota taikyti restituciją natūra. 1999 m. namų valdoje kilo gaisras, kurio metu apdegė gyvenamasis namas, sudegė ūkiniai pastatai ir namų apyvokos daiktai. Gaisro metu turtą tebevaldė atsakovas, restitucija natūra, nepaisant teismo sprendimo, nebuvo atlikta, todėl ieškovas kreipėsi į teismą dėl nuostolių atlyginimo. Vis dėlto kasacinis teismas išaiškino, kad jeigu žūsta turtas, kuris turėjo būti grąžintas vykdant restituciją, tai nereiškia, kad prievolė įvykdyti restituciją pasibaigė dėl negalėjimo jos įvykdyti, nes kai negalima grąžinti to, ką šalis yra gavusi, natūra, restitucija turi būti atliekama sumokant turto ekvivalentą pinigais. Ankstesnėje byloje dovanojimo sandorius pripažinus negaliojančiais, atsakovui teko pareiga išsaugoti grąžintiną turtą, dėl to nepriklausomai nuo to, ar yra atsakovo kaltė dėl turto žuvimo, jam atsiranda prievolė sumokėti pinigus už restitucijos tvarka negrąžintą žuvusį turtą, bet ne atlyginti dėl žuvusio turto ieškovo patirtus nuostolius. Bylos nagrinėjimo metu buvo nustatyta, jog dovanojimo sutartyse namų valda buvo įvertinta 4 348 Lt, pagal viešojo registro pažymą ieškinio pareiškimo metu turto vidutinė rinkos vertė buvo 5 116 Lt, o atkuriamoji turto vertė – 25 572 Lt. Kasacinis teismas vadovavosi CK įtvirtintomis piniginio ekvivalento apskaičiavimo taisyklėmis ir atsižvelgdamas į tai, kad atsakovas buvo nesąžiningas, ieškovui priteisė didžiausią žuvusio turto vertę – 5 116 Lt, o dėl 25 572 Lt turto atkuriamosios vertės pasisakė, jog tokiam reikalavimui nėra įstatyminio pagrindo, todėl šio prašymo netenkino.

Apibendrinant tai, kas išdėstyta, galima daryti išvadą, jog restitucijos taikymas ne tik natūra, bet ir piniginiu ekvivalentu padeda pasiekti jos tikslą ir atkurti negaliojančios sutarties šalių turtinę padėtį, buvusią iki tokios sutarties sudarymo. Nepaisant įstatyme esančių juridinės technikos klaidų, teismai piniginio ekvivalento apskaičiavimo taisyklės taiko vadovaudamiesi turto vertės, o ne kainos kriterijumi. Vis dėlto, restitucijos taikymas piniginiu ekvivalentu nėra

⁷⁶ LAT CBS teisėjų kolegijos 2004 m. spalio 18 d. nutartis c. b. J. A. v. R. P., bylos Nr. 3K-3-510/2004.

lygiavertis restitucijos taikymui natūra, todėl turėtų būti laikomas išimtinu, bet ne alternatyviu, restitucijos būdu.

2.3. IEŠKINIO SENATIES TAIKYMAS SUTARTIES NEGALIOJIMO TURTINĖMS PASEKMĖMS

Teisinėje literatūroje klausimas dėl senaties taikymo sandorių negaliojimo atveju nėra plačiai nagrinėjamas. Nepaisant to, teismų praktikoje susiduriama su problema, ką daryti, kai sutartis yra pripažįstama negaliojančia, tačiau bylos šalys prašo taikyti senatį. Senaties institutas šiuo atveju labai svarbus, nes nuo jo taikymo priklauso ir restitucijos taikymas arba netaikymas, tuo pačiu sutarties šalių grąžinimas į iki jos sudarymo buvusią padėtį.

CK I knygoje nurodoma, jog ieškinio senaties institutas – tai įstatymų nustatytas laiko tarpas, per kurį asmuo gali apginti savo pažeistas teises pareikšdamas ieškinį. Ieškinio senaties institutas yra nustatytas dėl kelių priežasčių. Visų pirma, faktinių bylos aplinkybių nustatymas praėjus labai ilgam laiko tarpui po pažeidimo taptų labai sunkiai įgyvendinamu dėl to, kad per ilgą laiko tarpą gali būti prarasti įrodymai, pagal kuriuos būtų galima nustatyti reikalavimų pagrįstumą ir teisėtumą⁷⁷. Antra, būtina garantuoti vieno iš svarbiausių civilinės teisės saugomų principų užtikrinimą – civilinių teisinių santykių stabilumą ir aiškumą, kuris būtų neįmanomas, jei galimybė reikalauti gynybos būtų neribojama laiko atžvilgiu. Net ir esant galimybei po ilgo laiko nuo pažeidimo surinkti įrodymus, padarinių likvidavimas (restitucija) sugriautų jau susiklosčiusius santykius ir pažeistų stabilumą visuomenėje, civilinių teisinių santykių dalyviai nebūtų užtikrinti, kad net ir praėjus keliolikai ar keliasdešimčiai metų po daikto įgijimo, jis nebus iš jų išreikalautas. Galiausiai, trečia, ieškinio senaties egzistavimas skatina asmenis aktyviau ginti savo pažeistas teises ir kontroliuoti abipusį įsipareigojimų vykdymą⁷⁸. Taigi ieškinio senaties institutas įstatymų leidėjo nustatytas atsižvelgiant į abiejų teisinio santykio šalių ir visuomenės interesus, kurio tikslas – sudaryti realią galimybę asmeniui apginti savo pažeistą teisę, užtikrinti civilinių teisinių santykių stabilumą ir užkirsti kelią begaliniam bylinėjimuisi, skatinti asmenį kuo greičiau ginti savo pažeistą teisę ir palengvinti įrodinėjimo procesą⁷⁹.

Sutarties negaliojimo fakto ir teisinių padarinių taikymo klausimas gali būti keliamas net ir praėjus labai ilgam laiko tarpui nuo tokios sutarties sudarymo. Dėl šios priežasties praktikoje susiduriama su restitucijos taikymo ir ieškinio senaties instituto santykio problema. Pripažinus sutartį negaliojančia kyla dvejopos pasekmės: 1) neturtinės – pats sutarties pripažinimo negaliojančia fakto nustatymas, ir 2) turtinės – restitucijos taikymas, siekiant atkurti iki sutarties sudarymo buvusią jos šalių turtinę padėtį. Sutartis iki jos pripažinimo negaliojančia

⁷⁷ Baranauskas E., Karulaitytė – Kvainauskienė I., Kiršienė J. ir kt. Civilinė teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2008. P. 379.

⁷⁸ Vileita A., Mikelėnas V., Staskonis V. ir kt. Civilinė teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Justitia, 2009. P. 525.

⁷⁹ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga / red. V. Mikelėnas. Vilnius: Justitia, 2001. P. 249.

gali būti vykdoma, jos pagrindu gali atsirasti civilinės apyvartos pokyčių, sukuriančių kitiems asmenims teisių ir pareigų. Todėl kyla keletas klausimų ir dėl ieškinio senaties instituto taikymo: 1) ar ieškinio senaties instituto netaikyti nei sandorio negaliojimo fakto, nei pasekmių atžvilgiu; 2) ar ieškinio senaties institutą taikyti ir negaliojančio sandorio fakto, ir pasekmių atžvilgiu; 3) ar ieškinio senaties institutą taikyti diferencijuotai, t. y. jo netaikyti negaliojančio sandorio fakto nustatymo atveju, bet taikyti jo teisinėms pasekmėms arba atvirkščiai. Teisinėje literatūroje ši aktuali problema nėra plačiau analizuojama, situacijos sprendimo variantų bandoma ieškoti teismų praktikoje, kurioje vieningos nuomonės taip pat nėra.

Lietuvos teismų praktikoje laikomasi pozicijos, jog sandorių negaliojimo instituto paskirtis yra dvejopa: 1) siekti, kad civiliniuose teisiniuose santykiuose būtų užtikrintas teisėtumas, ir 2) nepažeisti civilinių teisinių santykių stabilumo ir teisinio tikrumo įgytų civilinių teisių atžvilgiu⁸⁰. Taigi, tiek sandorių negaliojimo, tiek ieškinio senaties instituto tikslai sutampa tuo atžvilgiu, jog abiem atvejais yra siekiama apsaugoti įgytų civilinių teisinių santykių stabilumą ir tikrumą. Civilinės apyvartos stabilumas, kaip būtina visuomenės ekonominio gyvenimo, raidos prielaida, yra viešasis interesas. Tiek ieškinio senaties, tiek ir negaliojančių sandorių institutai tarnauja šiam viešajam interesui užtikrinti. Tačiau esant šių institutų kolizijai turi būti sprendžiamas klausimas dėl vieno iš jų viršenybės, prioriteto suteikimo.

Pagal bendrąją CK 1.95 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą taisyklę, pripažinus sandorį negaliojančiu jis laikomas negaliojančiu nuo jo sudarymo momento (*ab initio*). Tam tikrais atvejais, jeigu pagal sandorio turinį jo pripažinti negaliojančiu *ab initio* neįmanoma (pavyzdžiui, paslaugų teikimo sutarčių, kai nuo sutarties sudarymo iki jos pripažinimo negaliojančia paslaugos jau buvo teikiamos), jis gali būti pripažintas negaliojančiu tik nuo teismo sprendimo įsiteisėjimo (*ex nunc*). Teismų praktikoje vieningai laikomasi nuomonės, jog niekinio sandorio esminis požymis – negaliojimas nepriklausomai nuo valinių teisės subjektų veiksmų, jo nereikia nuginčyti ir šalys negali jo patvirtinti. Niekinis sandoris, pagal savo prigimtį, negalioja *ab initio*, be to, niekinis sandoris negalioja nepaisant to, ar yra teismo sprendimas jį pripažinti negaliojančiu, ar ne, todėl jo negaliojimo faktui ieškinio senaties institutas nereikšmingas ir negali būti taikomas⁸¹. Teismai tokios pozicijos laikosi dėl vienos iš negaliojančių sandorių rūšių – niekinių sandorių – ir ieškinio senaties instituto santykio. Niekiniams sandoriams pripažinti negaliojančiais teismo sprendimas nėra reikalingas, nes jie savaime yra laikomi negaliojančiais,

⁸⁰ Pavyzdžiui: LAT CBS teisėjų kolegijos 2006 m. rugsėjo 13 d. nutartis c. b. BUAB „Turneka“ v. J. Č. ir kt., Nr. 3K-3-472/2006; LAT CBS teisėjų kolegijos 2008 m. kovo 26 d. nutartis c. b. A. T. v. UAB „Serneta“, Nr. 3K-3-189/2008; LAT CBS teisėjų kolegijos 2008 m. rugpjūčio 1 d. nutartis c. b. A. Š. ir kt. v. UAB „Medicinos bankas“ ir kt., Nr. 3K-3-317/2008; LAT CBS teisėjų kolegijos 2010 m. sausio 5 d. nutartis c. b. Z. M. v. M. Ž., Kauno miesto savivaldybė, Nr. 3K-3-11/2010.

⁸¹ LAT CBS teisėjų kolegijos 2010 m. sausio 5 d. nutartis c. b. Z. M. v. M. Ž., Kauno miesto savivaldybė, Nr. 3K-3-11/2010; LAT CBS teisėjų kolegijos 2012 m. liepos 4 d. nutartis c. b. D. Š. v. M. Š., A. K., G. K., Nr. 3K-3-362/2012.

kai tuo tarpu nugincijamiems sandoriams pripazinti negaliojančiais teismo sprendimas yra reikalingas, nes jie galioja tol, kol nėra pripazinti negaliojančiais. Atsižvelgiant į tai, galima daryti išvadą, jog nugincijamų sandorių (santykinais negaliojančių sutarčių) negaliojimo fakto konstatavimui ieškinio senaties terminas yra svarbus ir turi būti taikomas. Nugincijamus sandorius šalys gali patvirtinti, tačiau net jei toks sandoris nėra patvirtintas, neturėtų būti leidžiama susiklostyti situacijai, kuomet sutarties šalis, turinti teisę nugincyti sandorį, ilgą laiką yra pasyvi, savo neveikimu tarsi pritaria nugincijamo sandorio galiojimui, bet savo teisę pradeda įgyvendinti po penkiolikos, dvidešimties ar dar daugiau metų. Atsižvelgiant į nugincijamų sandorių teisinę reikšmę ir siekiant apsaugoti civilinės apyvartos stabilumą, manytina, jog ieškinio senaties terminas nugincijamų sandorių pripažinimo negaliojančiais faktui nustatyti turi būti taikomas. Tai patvirtinama ir teismų praktikoje, nurodant, jog „nugincijamųjų sandorių pripažinimo negaliojančiais pareikšti sandorio šalims ieškinio senaties termino eiga prasideda nuo sandorio sudarymo dienos, išskyrus atvejus, kai asmuo sandorio sudarymo metu nežinojo ar negalėjo žinoti apie jo teisės pažeidimą.⁸²“

Teismų praktikoje pozicija dėl ieškinio senaties netaikymo negaliojančio sandorio faktui nustatyti yra aiški ir gana vieninga, tačiau dėl ieškinio senaties instituto ir negaliojančio sandorio padarinių (restitucijos) taikymo santykio nuomonės išsiskiria. Aukščiausiojo Teismo praktikoje yra bylų, kur ieškinio senaties institutas negaliojančio sandorio padariniams yra ir taikomas, ir netaikomas. Nevienodam teismų praktikos formavimui įtakos turi tai, jog CK 1.134 straipsnyje įstatymų leidėjo pateiktame reikalavimų, kuriems ieškinio senatis netaikoma, sąrašė, atskirai nėra nurodyti negaliojančių sandorių padarinių atvejai. Žinoma, CK 1.134 straipsnyje pateikiamas sąrašas nėra baigtinis, nes jo 4 dalyje nurodoma, jog ieškinio senatis netaikoma „*kitų įstatymų nustatytais atvejais ir kitiems reikalavimams*“. Vis dėlto, nei restitucijos taisyklės reglamentuojančiame CK VI knygos X skyriuje, nei kitur nėra aiškiai išskirta, kad restitucijos taikymo reikalavimams, sandorius pripažinus negaliojančiais, ieškinio senatis nėra taikoma.

Vienoje Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nagrinėtoje byloje, kilo ginčas dėl skolos ir palūkanų priteisimo pagal sudarytas paskolų sutartis⁸³. 1993–1995 m. atsakovas skolinosi iš ieškovo užsienio valiutą (Vokietijos markes ir JAV dolerius), pasirašydamas paskolos raštus ir įsipareigodamas už naudojimąsi pinigais sumokėti 5 – 12 proc. dydžio mėnesines palūkanas. Suėjus paskolų grąžinimo terminui ieškovo reikalavimu atsakovas skolos ir palūkanų negrąžino, todėl ieškovas kreipėsi į teismą dėl 282 538,87 Lt skolos (pagal skolos grąžinimo reikalavimo dienos oficialų kursą) ir 557 107,80 Lt palūkanų už 60 mėnesių naudojimosi pinigais priteisimo. Pirmosios instancijos teismas ieškinį tenkino iš dalies: priteisė ieškovui 241 020,90 Lt skolos ir

⁸² LAT CBS teisėjų kolegijos 2006 m. lapkričio 14 d. nutartis c. b. S. R. v. O. A., V. a., L. A., Nr. 3K-3-571/2006.

⁸³ LAT CBS teisėjų kolegijos 2008 m. gruodžio 9 d. nutartis c. b. A. B. v. V. N., Nr. 3K-3-595/2008.

383 999,40 Lt palūkanų. Apeliacinės instancijos teismas pakeitė pirmosios instancijos teismo sprendimo dalį dėl palūkanų ir jų dydį sumažino iki 35 000 Lt. Nagrinėjant bylą kasacine tvarka, teismas *ex officio* sudarytas paskolos sutartis pripažino negaliojančiomis, nes paskolos sutarčių sudarymo metu galiojo imperatyvioji Užsienio valiutos Lietuvos Respublikoje įstatymo nuostata, nustačiusi, jog operacijas, įskaitant ir paskolų teikimą, užsienio valiuta, turėjo teisę atlikti tik bankai, turintys Lietuvos banko leidimą. Tuo tarpu bylos šalys – fiziniai asmenys – tokio imperatyvaus reikalavimo neatitiko. Kasacinis teismas, vadovaudamasis 1964 m. CK 47 straipsnio 1 dalies ir 59 straipsnio 1 dalies nuostatomis (dabartinio CK 1.80 straipsnio ir 1.95 straipsnio atitikmenys), *ex officio* konstatavo, kad šalių sudarytos paskolos sutartys yra niekinės ir negalioja nuo jų sudarymo momento. Pasisakydamas dėl sutarčių teisinių padarinių ir senaties instituto taikymo teismas nurodė, jog niekinis sandoris negalioja nepaisant to, yra ar ne teismo sprendimas pripažinti jį negaliojančiu, dėl to ieškinio senaties terminas negali būti taikomas niekinio sandorio fakto ir jo teisinių pasekmių nustatymo atveju. Teismas šioje byloje taikė restituciją, vadovaudamasis dabartinio CK VI knygos normomis, ir įpareigojo atsakovą grąžinti ieškovui 241 020,90 Lt skolą.

Kitoje kasacinio teismo nagrinėtoje byloje⁸⁴ dėl ieškinio senaties instituto taikymo negaliojančio sandorio pasekmių atžvilgiu buvo priimtas priešingas sprendimas. Ieškovė pareiškė ieškinį dėl santuokos nutraukimo, turto pripažinimo bendrąja jungtine nuosavybe ir sandorių nugalinėjimo. Bylos nagrinėjimo metu buvo nustatyta, jog santuokos metu 1999 m. birželio 9 d. pirkimo – pardavimo sutarties pagrindu atsakovas (ieškovės sutuoktinis) įsigijo žemės sklypą su sodo pastatu. 1999 m. liepos 22 d. ieškovės sutuoktinis šį turtą padovanojo savo motinai. Pastaroji 2008 m. lapkričio 18 d. dovanojimo sutartimi tą patį turtą padovanojo savo sūnui, t. y. ieškovės sutuoktiniui. Be kitų su santuokos nutraukimu susijusių reikalavimų ieškovė teismo prašė pripažinti negaliojančiomis nuo sudarymo momento 1999 m. liepos 22 d. (tariamasis sandoris, siekiant išvengti atsakomybės dėl ieškovės ir atsakovo vykdytos neteisėtos veiklos – prekybos alkoholiu ir cigaretėmis) ir 2008 m. lapkričio 18 d. dovanojimo sutartis. Pirmosios instancijos teismas nustatė, jog 1999 m. liepos 22 d. dovanojimo sutartis buvo sudaryta su ieškovės sutikimu, todėl nėra pagrindo sutartį pripažinti negaliojančia. Be to, teismas atsakovo prašymu vadovavosi CK 1.131 straipsniu, taikė ieškinio senatį ir ieškovės reikalavimą pripažinti 1999 m. liepos 22 d. dovanojimo sutartį negaliojančia atmetė. Reikalavimas dėl 2008 m. lapkričio 18 d. dovanojimo sutarties pripažinimo negaliojančia taip pat buvo atmestas. Apeliacinės instancijos teismas konstatavo, jog vis dėlto minėti sandoriai buvo tariamieji, todėl pripažino juos negaliojančiais, taip pat atmetė atsakovų argumentus dėl ieškinio senaties termino taikymo. Teismas nurodė, kad tenkinus ieškovės reikalavimą ir pripažinus ginčo dovanojimo

⁸⁴ LAT CBS teisėjų kolegijos 2012 m. liepos 4 d. nutartis c. b. D. Š. v. A. Š., A. K., G. K., Nr. 3K-3-362/2012.

sandorius niekiniais nuo sudarymo momento, nėra pagrindo ginčo santykiams taikyti ieškinio senaties terminą, juolab, kad ieškovės teisių pažeidimas atsirado tik nuo 2010 m. liepos 5 d., kai ji nebegalėjo naudotis ginčo turto, nes atsakovas pakeitė patalpų užraktus. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas paliko nepakeistą apeliacinės instancijos teismo sprendimą, pritarė, jog minėtos dovanojimo sutartys yra niekinės ir negaliojančios nuo jų sudarymo momento. Aptardamas ieškinio senaties instituto taikymą sandorių negaliojimo bylose nurodė, kad „niekinis sandoris negalioja nepaisant to, yra teismo sprendimas pripažinti jį negaliojančiu ar ne. Esant tokiam įstatymo reguliavimui, ieškinio senaties terminas negali būti taikomas sandoriui nugincyti. Tačiau reikalavimai pašalinti niekinio sandorio padarinius tiek pagal 1964 m. CK, tiek pagal dabar galiojančią teisinį reglamentavimą nėra priskirti prie reikalavimų, kuriems ieškinio senatis netaikoma. Situacija, kai sandorio padarinių anuliavimas būtų galimas neribotą laiką, nesuderinama su teisinio tikrumo, apibrėžtumo principais. <...> reikalavimui pašalinti niekinio sandorio padarinius gali būti taikoma ieškinio senatis. Šiuo atveju ieškinio senaties termino eiga prasideda nuo tos dienos, kada sandoris pradėtas vykdyti ir asmuo sužinojo ar turėjo sužinoti apie niekinio sandorio vykdymą, t. y. jo padarinius.“⁸⁵ Kasacinis teismas pritarė apeliacinės instancijos teismo nustatytam ieškinio senaties skaičiavimo pradžios terminui, t. y. 2010 m., kai ieškovė nebegalėjo pateikti į gyvenamąjį pastatą, nes atsakovas pakeitė spynas, todėl ieškinio senaties termino netaikė, tačiau tik todėl, jog laikė, kad jis nėra praleistas.

Teismų praktikoje pripažįstant, kad negaliojančiu pripažinto sandorio pasekmėms turi būti taikomas ieškinio senaties terminas, vadovaujamasi keliais pagrindiniais argumentais. Visų pirma, pažymima, jog įstatymų leidėjas nėra numatęs išimties, jog negaliojančių sandorių pasekmėms (restitucijai) ieškinio senaties terminas nėra taikomas. Formaliai reikalavimai pašalinti negaliojančio sandorio pasekmes tiek pagal 1964 m. CK, tiek pagal dabar galiojančią teisinį reglamentavimą, nėra priskirti prie reikalavimų, kuriems ieškinio senatis netaikoma. Antra, tokiose situacijose ieškinio senaties termino netaikymas būtų nesuderinamas su teisinio tikrumo principu. Iš esmės tokiu atveju neigiamos pasekmės tenka nukentėjusiajai šaliai, kuri būdama nepakankamai apdairi ir aktyvi delsė ginti savo pažeistas teises. Galiausiai, teismų praktikoje sutinkama, jog tokiu atveju turi būti taikomas bendrasis ieškinio senaties terminas – dešimt metų.

Esant dabartinei teismų praktikai, kurioje dažniausiai teigiama, jog ieškinio senaties terminas sandorių negaliojimo pasekmėms turi būti taikomas, kyla klausimų dėl pagal negaliojančia pripažintą sutartį perduoto turto likimo, jį valdančio asmens statuso ir buvusio jo savininko galimybių kitokiomis priemonėmis apginti savo pažeistas teises. Visų pirma, nėra aišku, kaip turi būti traktuojamas pagal negaliojančia pripažintą sutartį perleisto turto ir jo

⁸⁵ LAT CBS teisėjų kolegijos 2012 m. liepos 4 d. nutartis c. b. D. Š. v. A. Š., A. K., G. K., Nr. 3K-3-362/2012.

naujojo valdytojo statusas. Praleidus ieškinio senaties terminą toks turtas nebegali būti gražinamas jo buvusiam savininkui, bet ar tai reiškia, jog negaliojančios sutarties pagrindu jį įgijęs asmuo tampa šio daikto savininku? Jeigu taip, tuomet kuriuo CK 4.47 straipsnyje išvardintų nuosavybės teisės įgijimo pagrindu? Ko gero realiausias pagrindas yra įgyjamoji senatis, tačiau pažymėtina, jog įgyjamąją senatimi daiktas gali būti įgytas tik esant sąžiningam įgijėjui. Vis dėlto neretai sandorių negaliojimo atveju įgijėjas būna nesąžiningas, o įstatymas tokių situacijų nereglamentuoja.

Teismų pozicija negaliojančių sandorių pasekmėms taikyti ieškinio senaties terminą ir tokiu būdu saugoti civilinių teisinių santykių stabilumą yra suprantama, tačiau abejotina, jog tai suderinama su teisingumo, protingumo ir proporcingumo principais. Jeigu dėl susiklosčiusios faktinės situacijos restitucija natūra negalėtų būti taikoma ar jos taikymas šalims sukeltų itin didelių nepatogumų, vertėtų svarstyti dėl restitucijos būdo pakeitimo piniginiu ekvivalentu.

Nesant aiškaus įstatyminio reglamentavimo ieškinio senaties termino taikymas sandorio negaliojimo pasekmės kelia daugiau klausimų, nei pateikia atsakymų. Atsižvelgiant į tai, jog įstatymas nereglamentuoja ieškinio senaties taikymo sandorių negaliojimo pasekmių atžvilgiu, o teismų praktika yra nevienoda, šią situaciją būtina spręsti, priimant vieningą sprendimą. Įstatymų leidėjas turėtų įvertinti šios problemos aktualumą ir apsispręsti bei vienareikšmiškai įtvirtinti CK, ar sandorių negaliojimo pasekmėms ieškinio senaties terminas taikomas, ar ne. Manytina, jog įstatyme galėtų būti nustatomos skirtingos taisyklės niekinių ir nuginkijamų sandorių pasekmėms, t. y. niekinių sandorių pasekmėms ieškinio senaties terminas nebūtų taikomas, o nuginkijamų sandorių atveju – taikomas bendrasis 10 metų ieškinio senaties terminas. Tuo atveju, jei būtų nuspręsta visų negaliojančių (tiek niekinių, tiek ir nuginkijamų) sandorių pasekmėms ieškinio senatį taikyti, svarstyтина dėl šio termino atnaujinimo galimybių įtvirtinimo, kurios priklausytų nuo kiekvienos bylos faktinių aplinkybių. Jeigu įstatymų leidėjas pripažintų, jog visų negaliojančių sandorių pasekmėms ieškinio senaties terminas neturėtų būti taikomas, praktikoje dėl per ilgą laiką susiklosčiusių faktinių aplinkybių ir turto likimo, restitucija, vadovaujantis CK VI knygos X skyriaus nuostatomis, turėtų būti taikoma ne tik natūra, bet ir piniginiu ekvivalentu.

3. RESTITUCIJOS TAIKYMO ĮTAKA SĄŽININGŲ TREČIŲJŲ ASMENŲ ATŽVILGIU

Nuo sutarties sudarymo iki jos pripažinimo negaliojančia realybėje gali susiklostyti įvairiausios situacijos. Tuo atveju, jei pagal tokią sutartį gautą daiktą visą laiką pas save išlaiko jį įgijęs asmuo, restitucija taikoma tik tarp sutarties šalių. Tačiau praktikoje neretai susiklosto žymiai sudėtingesnės situacijos, kai pagal tokią sutartį įgytas turtas yra perleidžiamas kitam asmeniui, kurio su tikroju savininku nesieja jokie prievoliniai teisiniai santykiai ir daiktą jis įgijo nežinodamas apie galimai padarytą pažeidimą, pastarasis turtą perleidžia dar kitam asmeniui, o šis dar kitam ir t. t. Tuomet kyla klausimas, kaip išreikalauti daiktą iš asmens, kuris paskutinis jį gavo pagal sandorių grandinę. O ar apskritai daiktą galima išreikalauti iš šio asmens? Kieno interesams turi būti suteikiamas prioritetas: pirmojo savininko ar asmens, kuris daiktą valdo, ginčo metu? Kokias teises daikto atžvilgiu turi šis asmuo? Į šiuos ir kitus su restitucijos taikymu ir jos įtaka trečiųjų asmenų interesams susijusius klausimus bandoma atsakyti tiek teisės doktrinoje, tiek teismų praktikoje.

Neretai pabrėžiama, jog civilinė teisė turi užtikrinti civilinės apyvartos ir civilinių teisinių santykių stabilumą, įgytų teisių ilgaamžiškumą bei jų gerbimą⁸⁶. Dėl šių priežasčių įstatyme yra ribojamos sandorių negaliojimo teisinių padarinių taikymo galimybės, ypač kai tai yra susiję su trečiųjų asmenų teisėmis. CK 6.153 straipsnis įtvirtina idėją, kad restitucija neturi įtakos sąžiningų trečiųjų asmenų teisėms, įgytoms į daiktą, esantį restitucijos objektu⁸⁷. Iš to kyla klausimas, kas yra laikytini trečiaisiais asmenimis, kurių interesai taip saugomi. Restitucijos institute trečiaisiais asmenimis laikomi asmenys, kurie nėra restitucijos kreditorių ir restitucijos skolininką siejančios prievolės šalys, tačiau yra susiję su viena iš jų⁸⁸. Manytina, jog šis teiginys turėtų būti tikslinamas, nurodant, jog toks asmuo yra susijęs ne su bet kuria negaliojančio sandorio šalimi, bet būtent su ta, kuri sandorį pripažinus negaliojančiu ir taikant restituciją, yra laikoma restitucijos skolininku. Taigi trečiaisiais asmenis laikytini asmenys, kurie teises į restitucijos ginčo objektu esantį daiktą įgijo iš asmens, kuris teises į daiktą įgijo negaliojančios sutarties pagrindu (buvo šios sutarties šalis). Trečiuoju asmeniu taip pat laikomas paskutinis įgijėjas sandorių grandinėje, nepaisant to, kad daiktą jis įgijo ne tiesiogiai iš negaliojančios sutarties šalies, o iš vėlesnių įgijėjų, nes negaliojant pirmajai sutarčiai, dažniausiai negalios ir vėlesnės sutartys dėl negaliojančios sutarties objekto perleidimo⁸⁹.

Sąžiningų trečiųjų asmenų interesų apsaugos klausimas restitucijos institute svarbus todėl, kad pripažinus negaliojančia pirmąją sutartį, visų pirma, iškyla restitucijos taikymo natūra

⁸⁶ V. Mikelėnas. Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje // Justitia. 2006, Nr. 4 (62). P. 3-4

⁸⁷ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė / red. Mikelėnas V. Vilnius: Justitia. 2003. P. 190.

⁸⁸ Ten pat.

⁸⁹ Dambrauskaitė A. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Vilnius: Justitia, 2009. P. 230 – 231.

problema, t. y. ar galima taikyti restituciją natūra, jei daiktą įgijusi sutarties šalis jį yra perleidusi kitam asmeniui. Juk tokiu atveju sutarties šalis pati daikto nebeturi, iš jos daiktas natūra negali būti išreikalautas. Tačiau pripažinus pirminę sutartį negaliojančia ir vadovaujantis principu, kad niekas negali perleisti daugiau teisių nei pats turi, būtų galima automatiškai „griauti“ visas kitas dėl negaliojančios sutarties objekto sudarytas sutartis, neatsižvelgiant į jų sudarymo aplinkybes ir asmenų sąžiningumą, nes jų sudarymui nebelieka jokio teisinio pagrindo, todėl galima manyti, kad restitucija galėtų būti taikoma visų šių sandorių atveju, turint galutinį tikslą – gražinti daiktą tikrajam (pirminiam) jo savininkui. Teismų praktikoje yra tai pagrindžiančių pavyzdžių, kuomet laikomasi nuomonės, jog pripažinus pirmąjį sandorį negaliojančiu nuo jo sudarymo momento, vėliau sudaryti daikto perleidimo sandoriai yra pirmojo pripažinto negaliojančiu sandorio padariniai. Vėlesnius sandorius sudarę asmenys negali perleisti daugiau teisių, nei jų turi, todėl kai ginčijami keli vienas po kito sudaryti sandoriai, nuginčijus vieną, vėliau sudaryti sandoriai gali būti nuginčyti kaip prieštaraujantys imperatyvioms įstatymo normoms⁹⁰.

Trečiųjų asmenų teisių apsauga sandorių negaliojimo ir restitucijos institute yra įtvirtinta įstatyme. CK 1.80 straipsnio 4 dalyje nurodoma, kad negaliojančio sandorio objektas negali būti išreikalaujamas iš jį sąžiningai įgijusio trečiojo asmens, išskyrus CK 4.96 straipsnio 1, 2 ir 3 dalyse numatytas išimtis. Tuo tarpu CK 6.153 straipsnyje trečiųjų asmenų apsaugos taisyklė yra formuojama kiek kitaip, išskiriant du atvejus, kuomet iš sąžiningo trečiojo asmens gali būti išreikalaujamas restitucijos objektas: 1) kai trečiasis asmuo turtą įgijo pagal atlygintinį sandorį, 2) kai trečiasis asmuo turtą įgijo pagal neatlygintinį sandorį. Pirmuoju atveju iš sąžiningo įgijėjo turto išreikalaut negalima, restitucija natūra negalima, todėl turi būti taikoma sumokant piniginių ekvivalentą. Antruoju atveju, kai trečiasis asmuo turtą įgijo pagal neatlygintinį sandorį, restitucija natūra galima, tačiau trečiasis asmuo gali pasinaudoti ieškinio senatimi. Pažymėtina, jog šiuose straipsniuose aptariamais atvejais, kai turtą įgyja sąžiningas trečiasis asmuo, nes iš nesąžiningo įgijėjo daiktą galima išreikalauti visada⁹¹. Atkreiptinas dėmesys, jog CK 1.80 straipsnio 4 dalis galimybes išreikalauti pagal negaliojančiu pripažintą sandorį iš sąžiningo trečiojo asmens sieja su daiktinės teisės nustatytomis taisyklėmis. CK 6.153 straipsnis tokio nukreipimo nepateikia, tarsi suteikdamas sąžiningam trečiajam asmeniui didesnę apsaugą, nes turtas (nediferencijuojant kilnojamasis ar nekilnojamasis) pagal šią normą iš jo gali būti išreikalaujamas tik tuomet, jei jis buvo įgytas pagal neatlygintinį sandorį ir dar nėra suėjęs ieškinio senaties terminas. Dėl CK 1.80 straipsnio 4 dalyje, nukreipiančioje į CK 4.96 straipsnį,

⁹⁰ LAT CBS teisėjų kolegijos 2012 m. spalio 5 d. nutartis c. b. *D. J. v. R. N., A. A., R. M., UAB „Medicinos bankas“, Airijos kompanija „SK?Impex Ltd“, UAB „Medicinos banko lizingas“*, Nr. 3K-3-409/2012.

⁹¹ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė / red. Mikelėnas V. Vilnius: Justitia. 2003. P. 190.

ir CK 6.153 straipsnyje suformuluotų taisyklių skirtumų svarbu panagrinėti šių teisės normų įtvirtinimo dabartiniame CK kilmę ir santykį.

Kaip buvo nuodyta šio darbo pirmojoje dalyje, CK 1.80 straipsnis į dabartinį kodeksą yra perkeltas iš 1964 m. CK 47 straipsnio. Tiesa, dabartinis CK 1.80 straipsnis yra pakoreguotas, jame įtvirtinta restitucijos sąvoka, straipsnis papildytas naujomis dalimis. Anksčiau galiojusio 1964 m. CK nei 47-ame, nei kituose sandorių negaliojimo pagrindus reglamentuojančiuose straipsniuose, nebuvo aptariamoms galimybės išreikalauti negaliojančio sandorio objektu buvusį daiktą iš trečiųjų asmenų, taip pat nebuvo pateikiama nuoroda į daiktinės teisės normas. Vis dėlto lyginant dabartinio CK 4.96 straipsnio ir 1964 m. CK 143 straipsnio (turto išreikalavimas iš sąžiningo įgijėjo) formuluotes, matomas akivaizdus normų sutapimas, todėl galima daryti išvadą, jog CK 4.96 straipsnis yra ankstesnio kodekso minėto straipsnio atitikmuo. Paminėtina, jog tarp šių normų skirtumas tas, jog 1964 m. CK turto išreikalavimo galimybės iš sąžiningo trečiojo asmens, priešingai nei dabar, nepriklausė nuo to ar turtas buvo kilnojamasis, ar ne – abiem atvejais galimybės buvo vienodos.

CK 6.153 straipsnis yra Kvebeko kodekso 1707 straipsnio atitikmuo. Pastarajame restitucijos taikymas trečiųjų asmenų atžvilgiu nėra siejamas su daiktinės teisės normomis. Galimybės išreikalauti daiktą iš sąžiningo trečiojo asmens priklauso nuo to, ar jis daiktą įgijo atlygintinai, ar ne, bet ne nuo to, ar turtas yra kilnojamasis, ar ne. Taigi pagal Kvebeko kodeksą galimybės taikant restituciją daiktą paimti iš jį sąžiningai įgijusio trečiojo asmens yra labai ribotos, trečiųjų asmenų teisėms suteikiama didelė apsauga.

Nepaisant skirtingos kilmės, CK 1.80 straipsnio 4 dalis ir CK 6.153 straipsnio tikslas yra vienodas – apsaugoti sąžiningų trečiųjų asmenų interesus, kad restitucijos taikymas tarp negaliojančia pripažintos sutarties šalių jiems turėtų kuo mažesnę įtaką. Nors šių normų tikslas sutampa, tačiau jomis suteikiamos apsaugos apimtis nėra vienoda. CK 6.153 straipsnis labiau gina sąžiningą trečiąjį asmenį ir nuosavybės teisia gražintiną turtą iš jo paimti leidžia tik tuomet jei jis buvo įgytas pagal neatlygintiną sandorį ir restitucijos reikalaujantis asmuo nėra praleidęs ieškinio senaties termino. Tuo tarpu CK 1.80 straipsnio 4 dalis nurodo daugiau išimčių, kuomet turtas, buvęs negaliojančio sandorio dalyku, gali būti išreikalautas iš jį sąžiningai įgijusio trečiojo asmens. Taigi šiuo straipsniu suteikiama siauresnė sąžiningų trečiųjų asmenų interesų ir civilinės apyvartos stabilumo apsauga. Dėl šios priežasties nėra visiškai aišku, kuria teisės norma turi vadovautis teismai, sprendami restitucijos taikymo klausimus, kai negaliojančia pripažintos sutarties objektas yra perleistas trečiajam asmeniui. Pažymėtina, jog CK VI-osios knygos komentare, aptariant CK 6.153 straipsnį nurodoma, jog nuosavybės teise gražintinas turtas iš sąžiningo trečiojo asmens gali būti išreikalaujamas CK 4.96 straipsnyje numatytais pagrindais, nors pačiame CK 6.153 straipsnyje tai nenumatyta. Vis dėlto pagal susiklosčiusią teismų

praktiką⁹² CK 1.80 straipsnio 4 dalis, CK 6.153 ir CK 4.96 straipsniai yra taikomi sistemiškai, aiškinant, jog negaliojančių sandorių pasekmėms (restitucijai) taikomos CK 1.80 straipsnio 4 dalies nuostatos, kur reglamentuojama, kad turtas, buvęs pripažinto negaliojančiu sandorio dalyku, negali būti išreikalautas iš sąžiningai jį įgijusio asmens, išskyrus CK 4.96 straipsnio 1, 2 ir 3 dalyse nurodytus atvejus, tačiau nepaneigus trečiojo asmens sąžiningumo prezumpcijos (CK 4.26 straipsnio 2 dalis), restitucijos taikymas yra ribojamas (CK 6.153 straipsnio 1 dalis). Be to, vien turto įgijėjo sąžiningumas nelemia to fakto, kad restitucija natūra neturi būti vykdoma, atsižvelgiant į faktines aplinkybes. Pagal CK 6.145 straipsnio 2 dalį sąžiningumas yra vienas aspektų, kuriuo remdamasis teismas svarsto, ar vykdyti restituciją iš viso ir ar vykdyti ją natūra⁹³. Taigi daikto išreikalavimui iš sąžiningo įgijėjo reikšmę turi aplinkybės, kurių pagrindu pradinis savininkas daiktą prarado ir aplinkybės, kurių kontekste daiktą įgijo trečiasis asmuo.

Lietuvos teismų praktikoje yra išaiškinta, kad restitucija, kaip prievolinis teisinis pažeistų teisių gynimo būdas, yra galimas tik tada, jeigu šalis sieja prievoliniai teisiniai santykiai. Jeigu šalių tokie teisiniai santykiai nesieja, tai restitucijos klausimas apskritai negali kilti, o daiktas iš kito asmens gali būti išreikalaujamas vadovaujantis daiktiniais teisiniais pažeistų teisių gynimo būdais⁹⁴, t. y. vindikacija. Pirminio daikto savininko ir trečiųjų asmenų prievoliniai teisiniai santykiai nesieja, jie yra susiję tik dėl paties daikto, juos sieja daiktiniai teisiniai santykiai. Tačiau sandorių negaliojimo atveju dažnai kyla diskusija, kuriuo pažeistų teisių gynimo būdu turėtų vadovautis pirminis savininkas, siekiantis atgauti prarastą daiktą. Ar reikšti reikalavimą kitai pirminės sutarties šaliai dėl sandorio negaliojimo ir restitucijos taikymo, ar iš karto reikšti vindikacinį ieškinį trečiajam asmeniui?

Tiek teisės doktrinoje, tiek teismų praktikoje iki šiol aktuali restitucijos ir vindikacijos teisinio santykio problema. Teismų praktikoje nurodoma, kad „tuo atveju, kai daiktą nuo pradinio savininko skiria keletas sudarytų sandorių ir keletas turto įgijėjų, atitinkamu metu buvusių to paties daikto savininkais, pradinis savininkas gali pasinaudoti daiktiniu teisiniu nuosavybės teisės gynimo būdu (vindikacija), tik įrodžius šių sandorių neteisėtumą“⁹⁵. Iš to galima daryti išvadą, jog kai savininkas nuosavybės teisę į daiktą prarado dėl sudaryto negaliojančio sandorio, visų pirma, jis savo pažeistas teises gali ginti vadovaudamasis prievolinių teisių gynimo būdu ir tik patenkinus šį reikalavimą būtų sprendžiamas klausimas dėl

⁹² Pavyzdžiui, LAT CBS teisėjų kolegijos 2012 m. spalio 5 d. nutartis c. b. *D. J. v. R. N., A. A., R. M., UAB „Medicinos bankas“, Airijos kompanija „SK?Impex Ltd“, UAB „Medicinos banko lizingas“*, Nr. 3K-3-409/2012; LAT CBS teisėjų kolegijos 2006 m. spalio 23 d. nutartis c. b. *UAB „Transmigra“ v. UAB „Netina“, A. J. N., S. M., V. M., A. B.*, Nr. 3K-3-532/2006; ir kt.

⁹³ LAT CBS teisėjų kolegijos 2012 m. spalio 5 d. nutartis c. b. *D. J. v. R. N., A. A., R. M., UAB „Medicinos bankas“, Airijos kompanija „SK?Impex Ltd“, UAB „Medicinos banko lizingas“*, Nr. 3K-3-409/2012

⁹⁴ LAT CBS teisėjų kolegijos 2000 m. spalio 30 d. nutartis c. b. Nr. 3K-3-1096/2000.

⁹⁵ LAT CBS teisėjų kolegijos 2003 m. sausio 22 d. nutartis c. b. *Vilniaus m. savivaldybė v. D. M., Č. G. ir kt.*, Nr. 3K-3-106/2003.

vindikacijos. Teisės doktrinoje yra pažymima, jog prievoliniai ir daiktiniai teisiniai pažeistų teisių gynimo būdai yra priklausomi vieni nuo kitų, todėl restitucijos taikymo ribas nustato daiktinė teisė⁹⁶. Apie šias ribas iš esmės galima kalbėti tik tada, jei negaliojančio sandorio objektas yra perleistas trečiajam asmeniui ir iš jo negali būti išreikalaujamas CK 4.96 straipsnyje numatytais pagrindais. Tokiu atveju restitucija tarp negaliojančia pripažintos sutarties šalių įmanoma tik piniginiu ekvivalentu. Pirminiam savininkui siekiant restitucijos keliu atgauti daiktą iš trečiojo asmens, tektų įrodyti, jog sandoris, kurio pagrindu trečiasis asmuo įgijo daiktą irgi yra negaliojantis, arba trečiasis asmuo buvo nesąžiningas, arba pastarasis sandoris buvo neatlygintinis ir nėra suėjęs ieškinio senaties terminas. Neįrodžius visų šių aplinkybių, teismas privalės saugoti sąžiningo trečiojo asmens interesus, o savininkui buvusią turtinę padėtį atstatyti taikant restituciją piniginiu ekvivalentu.

Kitas svarbus aspektas, siekiant išreikalauti daiktą iš trečiojo asmens, yra pagrindas, kuriuo pats savininkas neteko nuosavybės teisės. Šuo atveju atsižvelgtina į tai ar savininkas daikto neteko savo valia ar prieš savo valią. Kilnojamojo daikto vindikacija galima tuo atveju, jei savininkas daikto neteko prieš savo valią arba jis iš jo ar asmens, kuriam jis buvo perdavęs teisę jį valdyti, buvo pagrobtas ar vieno iš jų pamestas. Sudarant negaliojantį sandorį vienais atvejais savininkas išreiškia tikrąją savo valią (tačiau ji prieštarauja imperatyvioms teisės normoms, viešajai tvarkai, gerai moralei ar kt.), o kitais atvejais jo valia gali būti paveikta (pavyzdžiui, sandoris buvo sudarytas naudojant apgaulę, smurtą, grasinimą ir pan.). Pastarieji atvejai teisės doktrinoje priskiriami prie daikto netekimo prieš savininko valią⁹⁷. Tais atvejais, kai daiktą savininkas perleido savo valia, nors toks sandoris ir buvo pripažintas negaliojančiu (pavyzdžiui, CK 1.80, 1.81 straipsnių pagrindais), galima manyti, jog iš sąžiningo trečiojo asmens daikto išreikalauti nebus galima, nes pats savininkas aiškiai išreiškė tikslą perleisti daiktą. Tuo tarpu, kai savininkas daikto neteko prieš savo valią, jis gali reikalauti restitucijos natūra, o sąžiningas įgijėjas, iš kurio daiktas paimamas ir grąžinamas savininkui, savo interesus galėtų ginti pareikšdamas ieškinį asmeniui, iš kurio jis įgijo daiktą, dėl žalos atlyginimo ar nepagrįsto praturtėjimo⁹⁸. Pažymėtina, jog nekilnojamąjį daiktą praradus dėl nusikaltimo, kas prieštarauja savininko valiai, daiktą iš sąžiningo trečiojo asmens galima išreikalauti visada (CK 4.96 straipsnio 2 dalis).

Santykį tarp restitucijos ir vindikacijos yra nagrinėjęs ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau – Konstitucinis Teismas). 2008 m. spalio 30 d. priimtame nutarime „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 4.96 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ nurodyta, jog CK 4.96 straipsnio 2 dalyje yra įtvirtintas vindikacijos

⁹⁶ Mikelėnas V. Prievolių teisė. Vilnius: Justitia, 2002. D. 1. P. 45.

⁹⁷ Vitkevičius P., Vėlyvis S., Mikelėnas V. ir kt. Civilinė teisė: vadovėlis. Kaunas: Vija, 1997. P. 336 – 337.

⁹⁸ Mikelėnas V. Vindikacija ir jos taikymas. Vilnius // Justitia. 2005, Nr. 1 (55). P. 11.

institutas, kuris buvo žinomas dar romėnų teisėje ir reiškė savininko, nevaldančio savo daikto, reikalavimą grąžinti neteisėtai valdomą daiktą. Pagal minėto straipsnio 1 ir 2 dalyse yra įtvirtinta ribotos vindikacijos taisyklė, nustatanti, kad iš sąžiningo įgijėjo kilnojamasis ir nekilnojamasis daiktas gali būti grąžinamas savininkui tik tam tikrais atvejais. Tuo tarpu straipsnio 3 dalyje įtvirtinama neribota vindikacija, kai daiktas neatlygintinai įgytas iš asmens, neturėjusio teisės jo perleisti nuosavybėn, savininkas turi teisę jį iš sąžiningo įgijėjo išreikalauti visais atvejais⁹⁹. Toks vindikacijos reglamentavimas aktualus sprendžiant ir iš sandorių negaliojimo kylančias pasekmes, kuomet negaliojančios sutarties objektas restitucijos taikymo metu yra pas trečiąjį asmenį.

Minėtame nutarime Konstitucinis Teismas taip pat pasisakė ir dėl daikto savininko, bei sąžiningo įgijėjo teisinio statuso. Sistemiskai aiškindamas nuosavybės teisės atsiradimo ir praradimo momentus reglamentuojančius CK straipsnius, Konstitucinis Teismas padarė išvadą, jog „savininkas yra laikomas sąžiningu ir teisėtu įgijėju, tačiau asmuo, nors ir sąžiningai įgijęs turtą, kurį savininkas prarado dėl kitų asmenų padaryto nusikaltimo, nėra prilyginamas to daikto savininkui. Taigi savininko ir sąžiningo įgijėjo teisinis statusas pagal CK yra nevienodas“¹⁰⁰. Atsižvelgiant į šį išaiškinimą, galima pritarti A. Dambrauskaitės nuomonei, jog „pradinį sandorį pripažinus negaliojančiu, pardavėjas retroaktyviai atgauna savo kaip savininko statusą ir gali vindikuoti, t. y. „išreikalauti“ <...> daiktą iš antrojo pirkėjo (trečiojo asmens)“¹⁰¹.

Taigi galima daryti išvadą, jog savininkas negaliojančia pripažintos sutarties pagrindu perleistą daiktą iš trečiojo asmens gali išsireikalauti dviem būdais:

- 1) atskirai pripažinus negaliojančiais visus sandorius, kurie sudarė sandorių grandinę, pagal kurią daiktas galiausiai perėjo trečiajam asmeniui ir tarp kiekvieno negaliojančio sandorio šalių taikant restituciją, daiktą sugrąžinti tikrajam savininkui;
- 2) pripažinus negaliojančia savininko sudarytą sutartį dėl daikto perleidimo ir po to jį vindikuoti iš daiktą valdančio paskutinio įgijėjo (trečiojo asmens).

Pažymėtina, jog bet kuriuo atveju pirmąjį daikto perleidimo sandorį neišvengiamai reikės pripažinti negaliojančiu, nustatyti aplinkybes, kurioms esant savininkas sudarė tokį sandorį bei atsižvelgti į trečiojo asmens sąžiningumą sudarant paskutinį sandorį, kurio pagrindu jis įgijo daiktą. Į trečiojo asmens sąžiningumą nebus atsižvelgiama tuo atveju, jei savininkas daiktą prarado dėl kitų asmenų padaryto nusikaltimo (CK 4.96 straipsnio 2 dalis).

Pripažinus savininko ir kitos šalies sudarytą sutartį negaliojančia ir turint duomenų, kad pastarasis daiktą pagal atlygintinį sandorį yra perleidęs trečiajam sąžiningam asmeniui, restitucija

⁹⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. spalio 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 4.96 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“// Valstybės žinios. 2008, Nr. 126-4816.

¹⁰⁰ Ten pat.

¹⁰¹ Dambrauskaitė A. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Vilnius: Justitia, 2009. P. 332.

natūra bus negalima, išskyrus CK 4.96 straipsnyje numatytas išimtis. Tokiu atveju tarp pirminio sandorio šalių bus taikoma restitucija piniginiu ekvivalentu ir bus laikoma, kad „pradinis savininkas neteko nuosavybės teisės, o sąžiningas įgijėjas nuosavybės teisę įgijo juridinių faktų sudėties pagrindu“¹⁰². Tuo atveju, jei pripažinus savininko ir kitos šalies sudarytą sutartį negaliojančia susiklosčiusi faktinė situacija leis daiktą išreikalauti iš trečiojo asmens CK 4.96 straipsnio pagrindu, restitucija natūra bus galima, pasitelkiant daiktinės teisės normas, t. y. sandorio negaliojimo byloje taikant tam tikras modifikuotas vindikacinio ieškinio taisykles¹⁰³.

Apibendrinant tai, kas išdėstyta šiame skyriuje, darytina išvada, jog įstatymų leidėjas nustatytu reglamentavimu siekė išlaikyti pirminio savininko ir sąžiningų trečiųjų asmenų interesų pusiausvyrą. Dėl šių asmenų interesų apsaugos įstatyminis reglamentavimas tapo ganėtinai painus, reikalaujantis išsamaus įsigilinimo, jo analizės variantų galima rasti tiek teisės doktrinoje, tiek teismų praktikoje. Vis dėlto įvertinus esamą reglamentavimą ir susiklosčiusią teismų praktiką, darytina išvada, jog įstatymų leidėjas sąžiningų trečiųjų asmenų interesus sutarčių negaliojimo atvejais saugo, tačiau ši apsauga yra ribota, nes esant tam tikroms, nuo sąžiningo įgijėjo nepriklausančioms aplinkybėms, sąžiningai pagal atlygintiną sandorį įgytas turtas iš jų vis tiek gali būti išreikalaujamas ir grąžinamas savininkui, kuris jį buvo praradęs negaliojančio sandorio pagrindu ir pareiškęs reikalavimą taikyti restituciją natūra. Manytina, jog daikto savininko interesams įstatymų leidėjas suteikia prioritetą, vadovaudamasis Konstitucijoje įtvirtintu nuosavybės neliečiamumo principu. Kita vertus, net ir pripažinus savininko sudarytą sutartį dėl daikto perleidimo negaliojančia ir taikant restitucijos bei vindikacijos taisykles išreikalavus daiktą iš sąžiningo trečiojo asmens, pastarajam civilinės teisės normos suteikia galimybes ginti savo pažeistas teises kitų institutų pagalba, t. y. pareiškiant atitinkamą reikalavimą (nepagrįstas praturtėjimas, nuostolių atlyginimas) asmeniui, iš kurio minėtą daiktą jis įsigijo.

¹⁰² Dambrauskaitė A. Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Vilnius: Justitia, 2009. P. 332 – 333.

¹⁰³ Ten pat. P. 333.

IŠVADOS

Atlikus tyrimą, nustatyta, kad iškelta hipotezė, jog įstatyminis restitucijos instituto reglamentavimas ir jo taikymas teismų praktikoje nėra pakankamas restitucijos instituto tikslui – atkurti neteisėtai sudarytos sutarties vykdymu sugriautą šalių turtinės padėties pusiausvyrą – visiškai pasiekti ir užtikrinti sąžiningų trečiųjų asmenų teisių apsaugą, pasitvirtino iš dalies. Tai patvirtina šios atliktą tyrimą apibendrinančios išvados:

1. Restitucijos, kaip pagrindinės sandorių negaliojimo pasekmės, samprata nuo Romėnų teisės laikų iki šiuolaikinės teisės iš esmės nepasikeitė, tačiau jos taikymo sritis išsiplėtė. Šiuolaikinėje teisėje restitucija taip pat yra pagrindinė turtinių sutarčių negaliojimo pasekmė, tačiau tam tikrais atvejais, jeigu vien jos taikymo nepakanka atstatyti *status quo*, subsidiariai gali būti taikomi kiti civilinės teisės institutai.
2. Restitucijos taikymą reglamentuojančios taisyklės dabartiniame Lietuvos CK buvo suformuluotos vadovaujantis skirtingais šaltiniais – 1964 m. Lietuvos TSR civiliniu kodeksu ir Kvebeko kodeksu. Dėl skirtingų restitucijos taikymą reglamentuojančių teisės normų šaltinių, restitucijos institutas nėra pakankamai nuoseklus, todėl praktikoje sistemiškai reikia derinti CK pirmojoje ir šeštojoje knygose įtvirtintas teisės normas.
3. Sutartis pripažinus negaliojančiomis ir taikant skirtingas restitucijos rūšis pasiekiami skirtingi tikslai. Taikant dvišalę restituciją *status quo* atstatomas abiejų sutarties šalių atžvilgiu, nes jos abi viena kitai dažniausiai grąžina tai, ką buvo gavusios pagal sutartį. Vienašalės restitucijos taikymo tikslas yra atkurti iki negaliojančia pripažintos sutarties buvusią tik nukentėjusios šalies turtinę padėtį. Kaltosios (nesąžiningos) sutarties šalies turtinė padėtis nėra atkuriamą, tačiau dėl šios priežasties praktikoje neretai susiklosto situacijos, kuomet nukentėjusioji sutarties šalis atsiduria geresnėje turtinėje padėtyje, nei buvo iki sutarties sudarymo, nes ji atgauna tai, ką buvo perdavusi vykdydama sutartį, tačiau civilinės teisės normos jos neįpareigoja grąžinti iš kaltosios šalies gauto įvykdymo. Dabartiniame CK nebelikus civilinei teisei nebūdingos konfiskacinės funkcijos, šios problemos sprendimas yra paliktas viešosios teisės normoms, kurios atkurti teisingą turtinę pusiausvyrą padeda retai. Su panašia problema susiduriama ir restitucijos netaikymo atveju, kurios tikslas – turtinės padėties neatkurti nė vienai negaliojančia pripažintos sutarties šaliai, o jų gauto įvykdymo likimą spręsti vadovaujantis viešosios teisės normomis. Tiek vienašalės, tiek ir restitucijos netaikymo atvejais išnagrinėjus civilinę bylą, atitinkamai viena arba abi sutarties šalys kurį laiką būna geresnėje turtinėje padėtyje iki tol, kai papildomai pritaikomos viešosios teisės normos, kurios praktikoje iki šiol yra taikomos retai.

4. Taikant restituciją natūra yra optimaliausiai pasiekiamas jos tikslas ir atkuriamas negaliojančia pripažintos sutarties vykdymu sugriauta šalių turtinė pusiausvyra. Tam tikrais atvejais teisingam *status quo* atstatymui neužtenka vien daikto grąžinimo, nes per ilgą laiką jo vertė dėl nusidėvėjimo ar sugadinimo galėjo sumažėti, tačiau restitucijos instituto normos papildomai numato pareigą turto vertės sumažėjimą, atsiradusį dėl daikto valdytojo kaltės, atlyginti piniginiu ekvivalentu, nepasitelkiant kitų civilinių teisių gynimo būdų.
5. Pagal dabartinį reglamentavimą ir teismų praktiką restitucijos taikymas piniginiu ekvivalentu yra alternatyvus, bet ne lygiavertis restitucijos taikymui natūra būdas. Pritaikius restituciją piniginiu ekvivalentu buvęs daikto savininkas atgauna nebe daiktą, o tik jo vertę pinigais, kurių įsigyti tokiam pačiam arba labai panašiam daiktui dažnai neužtenka ir kurių paskirtis bei teikiama nauda nėra lygiavertė perleistam daiktui.
6. Civiliniame kodekse nėra aiškiai reglamentuota, ar ieškinio senaties terminas turi būti taikomas sandorių negaliojimo faktui nustatyti ir pasekmėms taikyti. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika šiuo klausimu nėra nuosekli, nors dažniau vyrauja nuomonė, jog negaliojančių sandorių faktui ieškinio senaties terminas neturi būti taikomas, o pasekmėms jį taikyti reikia. Vis dėlto tokia nuomonė kritikuotina, nes net ir praleidus ieškinio senaties terminą neturėtų būti įteisintos situacijos, jog iš neteisės gali atsirasti teisė. Siekiant užtikrinti civilinės apyvartos stabilumą, negaliojančia pripažintos sutarties vykdymu pažeista šalių turtinė pusiausvyra, nesant galimybės grąžinti tokios sutarties objekto natūra, galėtų būti atkuriamas taikant restituciją piniginiu ekvivalentu.
7. Civiliniame kodekse ir teismų praktikoje sąžiningų trečiųjų asmenų interesai sutarčių negaliojimo atvejais saugomi sistemiškai derinant CK 1.80 straipsnio 4 dalies, 4.96 ir 6.153 straipsnių nuostatas, tačiau ši apsauga yra ribota, nes esant tam tikroms, nuo sąžiningo įgijėjo nepriklausančioms aplinkybėms, sąžiningai pagal atlygintinį sandorį įgytas turtas iš jo vis tiek gali būti išreikalaujamas vindikacijos pagrindu, jei savininkas jį prarado prieš savo valią. Vis dėlto įstatymų leidėjas sąžiningam trečiajam asmeniui, iš kurio daiktas buvo išreikalautas, sudaro galimybes ginti dėl to pažeistas savo teises kitų civilinės teisės institutų pagalba, t. y. pareiškiant atitinkamą reikalavimą (nepagrįstas praturtėjimas, nuostolių atlyginimas ar kt.) asmeniui, iš kurio minėtą daiktą jis buvo įsigijęs.

2013 m. gruodžio 10 d.

Inga Andriušytė

PASIŪLYMAI

1. Koreguotinas dabartinis vienašalės restitucijos taikymo reglamentavimas, nepaliekant galimybės net ir nukentėjusiajai negaliojančia pripažintos sutarties šaliai pritaikius restituciją atsidurti geresnėje turtinėje padėtyje. Galima ir priešinga reglamentavimo kryptis, įstatyme įtvirtinant negaliojančia pripažintos sutarties nukentėjusiai šaliai teisinį pagrindą iš kaltosios šalies gautą įvykdymą pasilikti kaip kompensaciją.
2. Civiliniame kodekse aiškiai reglamentuoti ar turi būti taikomas ieškinio senaties terminas sandorių pripažinimo negaliojančiais faktui nustatyti ir turtinėms pasekmėms taikyti.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Norminė medžiaga

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33–1014.
2. 2008 m. spalio 30 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 4.96 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 2008, Nr. 126-4816.
3. Lietuvos TSR civilinis kodeksas // Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės Žinios. 1964, Nr. 19-138.
4. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 74–2262.
5. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 36–1340.
6. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 74-2262.
7. [Civil Code of Québec](http://www2.publicationsduquebec.gouv.qc.ca/dynamicSearch/telecharge.php?type=2&file=/CCQ_1991/CCQ1991_A.html) (S.Q., 1991, c. 64.) (Kvebeko civilinis kodeksas) http://www2.publicationsduquebec.gouv.qc.ca/dynamicSearch/telecharge.php?type=2&file=/CCQ_1991/CCQ1991_A.html [Prisijungimo laikas: 2013-09-21].
8. German Civil Code BGB (Vokietijos civilinis kodeksas) http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/german_civil_code.pdf [Prisijungimo laikas: 2013-09-21].
9. Dutch Civil Code (Nyderlandų civilinis kodeksas) <http://www.dutchcivillaw.com/civilcodebook066.htm> [Prisijungimo laikas: 2013-09-21].
10. The principles of European Contract Law (Europos sutarčių teisės principai) http://frontpage.cbs.dk/law/commission_on_european_contract_law/PECL%20engelsk/engelsk_partI og II.htm [Prisijungimo laikas: 2013-10-09]
11. UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts (UNIDROIT tarptautinių komercinių sutarčių principai) <http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/integralversionprinciples2010-e.pdf> [Prisijungimo laikas: 2013-10-09]

Specialioji literatūra

12. **Ambrasienė D., Baranauskas E., Bublienė D. ir kt.** Civilinė teisė. Prievolių teisė. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2009.
13. **Baranauskas E., Karulaitytė-Kvainauskienė I., Kiršienė J. ir kt.** Civilinė teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2008.
14. **Dambrauskaitė A.** Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės. Monografija. Vilnius: Justitia. 2009.

15. **Girard P. F.** Romėnų teisė. Kaunas: VDU Universiteto teisių fakulteto leidykla, 1932. T.2.
16. **Mikelėnas V., Vileita A. ir kt.** Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2001.
17. **Mikelėnas V.** Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė (I). Vilnius: Justitia, 2003.
18. **Mikelėnas V.** Prievolių teisė. Vilnius, 2002, I dalis.
19. **Mikelėnas V.** Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija. Vilnius: Justitia, 1996.
20. **Mizaras V.** Civilinė teisė. Bendroji dalis: vadovėlis. Vilnius: Justitia, 2000.
21. **Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S.** Romėnų teisė. Kaunas: Vijusta, 1996. P. 57.
22. **Vileita A., Mikelėnas V., Staskonis V. ir kt.** Civilinė teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Justitia, 2009.
23. **Vitkevičius P., Vėlyvis S., Mikelėnas V. ir kt.** Civilinė teisė. Kaunas: Vijusta, 1997.
24. **Virgo G.** The Principles of the Law of Restitution. Oxford: Clarendon Press, 2006.
25. **Mikelėnas V., Rasimavičius P., Staskonis V. ir kt.** Civilinė teisė. Antrasis pataisytas leidimas. Kaunas: Vijusta, 1998.
26. **Zweigert K., Kotz H.** Lyginamosios teisės įvadas. Vilnius: Eurigmas, 2001. P. 458.
27. **Chorus J. M. J., Gerver P. H. M., Hondius E. H.** Introduction to Dutch Law. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2006.
28. **Zimmermann R.** The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition. Oxford: Oxford University Press, 1996.
29. **Zimmermann R.** Roman Law, Contemporary Law, European Law. The Civilian Tradition Today. Oxford: Oxford University Press, 2004.
30. **Матвеев И. В.** Правовая природа недействительных сделок. Москва: Юрлитинформ, 2002.

Daktaro disertacija

31. **Dambrauskaitė A.** Sandorių pripažinimo negaliojančiais teisinės pasekmės – Lietuvos ir Prancūzijos teisės lyginamieji aspektai. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2006.

Moksliniai straipsniai

32. **Dambrauskaitė A.** Restitucijos taikymo sandorių pripažinimo negaliojančiais bylose problemos // Jurisprudencija. 2003, Nr. 37 (29).

33. **Dambrauskaitė A.** Sandorių pripažinimas negaliojančiais ir sąžiningo įgijėjo interesų apsauga // Jurisprudencija. 2002, Nr.28 (20).
34. **Driukas A.** Ieškinio senaties instituto raida Lietuvoje: materialiniai ir procesiniai teisiniai aspektai // Jurisprudencija. 2003, Nr. 39 (31).
35. **Chorus J. M. J.** Illegality and Restitution // European Review of Private Law; 2006. Vol. 14, Issue 3.
36. **Mikelėnas V.** Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje (1) // Justitia. 2006, Nr. 4 (62).
37. **Mikelėnas V.** Vindikacija ir jos taikymas. Vilnius // Justitia. 2005, Nr. 1 (55).
38. **Norkūnas A.** Sąžiningumo principo įgyvendinimas // Jurisprudencija. 2003, Nr. 42 (34).
39. **Pranckevičius A., Pumputienė R.** Sandorių negaliojimo pagrindai ir pasekmės (2) // Juristas. 2005, Nr. 5 (20).

Teismų praktika

40. LAT CBS teisėjų kolegijos 2013 m. birželio 28 d. nutartis c. b. *N. V. v. BAB bankas „Snoras“*, Nr. 3K-3-381/2013
41. LAT CBS teisėjų kolegijos 2013 m. liepos 26 d. nutartis c. b. *Lietuvos Respublikos generalinis prokuroras v. UAB „Pelėda“, Nacionalinė žemės tarnyba prie Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerijos ir kt.*, Nr. 3K-3-424/2013
42. LAT CBS teisėjų kolegijos 2013 m. kovo 6 d. nutartis c. b. *R. B. v. BUAB „Kseda“*, Nr. 3K-3-84/2013.
43. LAT CBS teisėjų kolegijos 2013 m. rugsėjo 27 d. nutartis c. b. *I. A. v. P. A. E. P., H. A. P., M. I. M.*, Nr. 3K-3-457/2013.
44. LAT CBS teisėjų kolegijos 2012 m. kovo 7 d. nutartis c. b. *UAB „ŽVC“ v. mokslinė-gamybinė akcinė bendrovė „Precizika“*, Nr. 3K-3-90/2012.
45. LAT CBS teisėjų kolegijos 2012 m. liepos 4 d. nutartis c. b. *D. Š. v. A. Š., A. K., G. K.*, Nr. 3K-3-362/2012.
46. LAT CBS teisėjų kolegijos 2012 m. lapkričio 7 d. nutartis c. b. *Klaipėdos apygardos prokuratūra v. Klaipėdos apskrities viršininko administracija, BUAB „Passat“, Lietuvos valstybė, atstovaujama Vyriausybės, Klaipėdos miesto savivaldybė*, Nr. 3K-3-461/2012.
47. LAT CBS teisėjų kolegijos 2012 m. spalio 5 d. nutartis c. b. *D. J. v. R. N., A. A., R. M., UAB „Medicinos bankas“, Airijos kompanija „SK?Impex Ltd“, UAB „Medicinos banko lizingas“*, Nr. 3K-3-409/2012
48. LAT CBS teisėjų kolegijos 2012 m. balandžio 10 d. nutartis c. b. *AB Parex bankas v. D. G., J. R.*, Nr. 3K-3-86/2012.

49. LAT CBS teisėjų kolegijos 2012 m. spalio 4 d. nutartis c. b. *Kauno apygardos vyriausiasis prokuroras v. Lietuvos Respublikos valstybė, atstovaujama Nacionalinės žemės tarnybos prie Žemės ūkio ministerijos, Kauno miesto savivaldybės administracija, UAB „Urtė“, UAB „Turto valdymo firma“*, Nr. 3K-3-406/2012.
50. LAT CBS teisėjų kolegijos 2012 m. kovo 19 d. nutartis c. b. *BUAB „4 vėjai ir KO“ v. UAB „Swedbank lizingas“*, Nr. 3K-3-99/2012.
51. LAT CBS teisėjų kolegijos 2012 m. balandžio 12 d. nutartis c. b. *Vilniaus apygardos vyriausiasis prokuroras v. Nacionalinė žemės tarnyba prie Žemės ūkio ministerijos, K. V., O. V., M. V., J. Š., B. K., G. K., V. P., L. P., J. P., I. V., A. K.*, Nr. 3K-3-165/2012.
52. LAT CBS teisėjų kolegijos 2012 m. birželio 15 d. nutartis c. b. *Lietuvos Respublikos generalinis prokuroras v. J. Š., Vilniaus miesto savivaldybės taryba ir administracija, Nacionalinė žemės tarnyba prie Žemės ūkio ministerijos*, Nr. 3K-3-293/2012.
53. Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. kovo 16 d. sprendimas civ. byloje *BUAB „Vidirmas“ v. I. L., J. L.*, bylos Nr. 2A-862/2012.
54. LAT CBS teisėjų kolegijos 2011 m. sausio 31 d. nutartis c. b. *UAB „Tefire“ v. UAB „Lakis“*, Nr. 3K-3-22/2011.
55. LAT CBS teisėjų kolegijos 2011 m. gegužės 9 d. nutartis c. b. *UAB „Kanalų valymas“ v. UAB „Aukštaitijos vandenys“*, Nr. 3K-3-231/2011.
56. LAT CBS teisėjų kolegijos 2011 m. spalio 18 d. nutartis c. b. *Vilniaus apygardos vyriausiasis prokuroras v. Vilniaus apskrities viršininko administracija, A. P.*, Nr. 3K-3-394/2011.
57. LAT CBS teisėjų kolegijos 2011 m. balandžio 5 d. nutartis c. b. *Vilniaus apygardos vyriausiasis prokuroras v. Vilniaus apskrities viršininko administracija, V. P., R. B., UAB „Erama“*, Nr. 3K-3-149/2011.
58. LAT CBS teisėjų kolegijos 2010 m. lapkričio 8 d. nutartis c. b. *T. U. K., A. S. K. v. E. D. D., E. O.*, Nr. 3K-3-432/2010.
59. LAT CBS teisėjų kolegijos 2010 m. sausio 5 d. nutartis c. b. *Z. M. v. M. Ž., Kauno miesto savivaldybė*, Nr. 3K-3-11/2010.
60. LAT CBS teisėjų kolegijos 2010 m. rugpjūčio 6 d. nutartis c. b. *M. J. Š. v. L. U. D., J. B., A. V., J. Š.*, Nr. 3K-3-356/2010.
61. LAT CBS teisėjų kolegijos 2009 m. rugsėjo 28 d. nutartis c. b. *D. V. v. Lietuvos profesinė sąjunga „Solidarumas“*, Nr. 3K-3-355/2009.
62. LAT CBS teisėjų kolegijos 2009 m. sausio 27 d. nutartis c. b. *Kauno apskrities viršininko administracija v. Kauno rajono savivaldybės administracija, Lietuvos Respublika, atstovaujama Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Lietuvos žemės ūkio universitetas, B. N., B.*

- M., A. M. M., N. Ž., R. R., V. M. R., G. V., L. K., O. V. B., V. R., A. S., V. G., V. Č., D. S., R. R. Š. ir V. M.*, Nr. 3K-3-41/2009
63. LAT CBS teisėjų kolegijos 2009 m. gruodžio 8 d. nutartis c. b. *UAB „Tefire“ v. UAB „Lakis“*, Nr. 3K-3-555/2009.
64. LAT CBS teisėjų kolegijos 2009 m. spalio 23 d. nutartis c. b. *V. G. v. K. K., G. Š.*, Nr. 3K-3-452/2009.
65. LAT CBS teisėjų kolegijos 2008 m. kovo 26 d. nutartis, c. b. *A. T. v. UAB „Serneta“*, Nr. 3K-3-189/2008.
66. LAT CBS teisėjų kolegijos 2008 m. sausio 31 d. nutartis c. b. *UAB „Reklamos laikraštis“ v. UAB „Vilniaus skelbimai“ ir kt.*, Nr. 3K-3-6/2008
67. LAT CBS teisėjų kolegijos 2008 m. rugpjūčio 1 d. nutartis c. b. *A. Š. ir kt. v. UAB „Medicinos bankas“ ir kt.*, Nr. 3K-3-317/2008.
68. LAT CBS teisėjų kolegijos 2008 m. gruodžio 9 d. nutartis c. b. *A. B. v. V. N.*, Nr. 3K-3-595/2008.
69. LAT CBS teisėjų kolegijos 2007 m. birželio 4 d. nutartis c. b. *N. P. v. G. G., N. G.*, Nr. 3K-3-227/2007.
70. LAT CBS teisėjų kolegijos 2007 m. lapkričio 26 d. nutartis c. b. *A. B. v. Z. B., S. L., V. L.*, Nr. 3K-3-509/2007.
71. LAT CBS teisėjų kolegijos 2006 m. rugsėjo 13 d. nutartis, c. b. *BUAB „Turneka“ v. J. Č. ir kt.*, Nr. 3K-3-472/2006
72. LAT CBS teisėjų kolegijos 2006 m. lapkričio 14 d. nutartis c. b. *S. R. v. O. A., V. a., L. A.*, Nr. 3K-3-571/2006.
73. LAT CBS teisėjų kolegijos 2006 m. spalio 23 d. nutartis c. b. *UAB „Transmigra“ v. UAB „Netina“, A. J. N., S. M., V. M., A. B.*, Nr. 3K-3-532/2006
74. LAT CBS teisėjų kolegijos 2005 m. rugsėjo 21 d. nutartis c. b. *S. T. ir kt. v. AB Rytų skirstomieji tinklai ir kt.*, Nr. 3K-3-416/2005
75. LAT CBS teisėjų kolegijos 2004 m. spalio 18 d. nutartis c. b. *J. A. v. R. P.*, Nr. 3K-3-510/2004.
76. LAT CBS išplėstinės teisėjų kolegijos 2003 m. birželio 25 d. nutartis c. b. *Marijampolės rajono prokuratūros vyriausiasis prokuroras, ginantis S. R. Š. ir O. S. interesus, su Lietuvos Respublikos Vyriausybe ir kt.*, Nr. 3K-7-608/2003
77. LAT CBS teisėjų kolegijos 2003 m. sausio 22 d. nutartis c. b. *Vilniaus m. savivaldybė v. D. M., Č. G. ir kt.*, Nr. 3K-3-106/2003.
78. LAT CBS teisėjų kolegijos 2000 m. spalio 2 d. nutartis c. b. *UAB „Init“ v. UAB „Parabolė“, Radijo ir televizijos komisija*, Nr. 3K-3-905/2000.

79. LAT CBS teisėjų kolegijos 2000 m. spalio 30 d. nutartis c. b. *Ž. K. v. A. K., D. M., S. Š., G. K., Kauno miesto 7-ojo notarų biuro notarė J. V., antstolių kontora prie Kauno miesto apylinkės teismo, UADB „KDK draudimas“, AB „Lietuvos draudimas“, Žemės ir kito nekilnojamojo turto kadastro ir registro valstybės įmonė*, Nr. 3K-3-1096/2000.

Kiti šaltiniai

80. **Black Law Dictionary**. Sevent edition. Minn.: West group, 1999.
81. **Lietuvių kalbos žodynas** (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas / redaktorių kolegija: Naktinienė G., Paulauskas J., Petrokienė R. Ir kt. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija, 2008). ISBN 9986-668-98-0. Internetinė prieiga: <http://www.lkz.lt/startas.htm> [Prisijungimo laikas: 2013-09-21]
82. **Tarptautinių žodžių žodynas**. Trečiasis leidimas. Vilnius: Alma litera, 2004.

SANTRAUKA

RESTITUCIJOS TAIKYMAS PRIPAŽINUS SUTARTĮ NEGALIOJANČIA

Pagrindinės sąvokos: restitucija, status quo, negaliojanti sutartis, ieškinio senatis, sąžiningi tretieji asmenys, vindikacijos taikymas.

Restitucija yra pagrindinė negaliojančiomis pripažintų sutarčių turtinė pasekmė, kurios tikslas yra atkurti iki negaliojančia pripažintos sutarties sudarymo buvusią jos šalių turtinę padėtį. Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse restitucijos taikymo tvarką reglamentuojančios teisės normos yra įtvirtintos pirmojoje ir šeštojoje knygoje, todėl turi būti aiškinamos ir taikomos sistemiškai.

Darbo pradžioje analizuojama restitucijos kilmė, samprata, vystymosi raida ir jos taikymo tvarką reglamentuojančių teisės normų įtvirtinimo dabartiniame Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse šaltiniai. Atsižvelgiant į įstatyminių reglamentavimų ir susiklosčiusią teismų praktiką, nagrinėjama skirtingų restitucijos rūšių ir būdų įtaka siekiant atkurti negaliojančia pripažintos sutarties vykdymu pažeistą jos šalių turtinę pusiausvyrą. Taip pat analizuojama ar įstatyminis reglamentavimas užtikrina, kad pritaikius restituciją nė viena sutarties šalis neatsidurtų nei geresnėje, nei blogesnėje turtinėje padėtyje, kurioje buvo iki sutarties sudarymo, aptariamas ieškinio senaties ir restitucijos institutų santykis, kuris nėra aiškiai reglamentuotas, o praktikoje aiškinamas ir taikomas nenuosekliai. Galiausiai apžvelgiama restitucijos taikymo įtaka sąžiningų trečiųjų asmenų interesams ir įvertinamos savininko galimybės vindikacijos būdu iš jų išreikalauti įgytą turtą.

Apibendrinus tyrimo rezultatus padaromos išvados, kurios iš dalies patvirtina darbo pradžioje iškeltą hipotezę. Atliktas tyrimas parodė, jog esamas dabartinis reglamentavimas ir susiklosčiusi teismų praktika ne visuomet užtikrina, kad negaliojančia pripažintos sutarties šalys bus grąžintos į ankstesnę turtinę padėtį, o sąžiningų trečiųjų asmenų interesai bus apsaugoti. Dėl šių priežasčių darbo pabaigoje pateikiami pasiūlymai dėl kai kurių teisės normų koregavimo.

SUMMARY

THE APPLICATION OF RESTITUTION AFTER RECOGNITION OF A CONTRACT AS VOID

Key words: restitution, status quo, void contract, prescription, third person in good faith, action for vindication.

Restitution is the main property consequence of the void contract, which purpose is to restore the property status of the contract parties that was before entering the contract. Procedures regulating application of the restitution law is contained in the first and sixth books of the Civil Code of the Republic of Lithuania and should be interpreted and applied systematically.

In the beginning of this research it is analyzed the origin of restitution, its development and the sources of procedures regulating application of the restitution law of the current Civil Code of the Republic of Lithuania. Taking into account the statutory regulations and the court practice it is analyzed influence of different types and methods of restitution in order to restore property balance of the parties which was affected by implementation of the voidable contract. It also examines whether the legal regulation provides that application of restitution ensures that any party of the contract shall not appear neither better nor worse property position they were before concluding the void contract, discusses the ratio of limitation and restitution institutes that are not explicitly regulated by law and inconsistently interpreted and applied in the court practice. Finally, overviewed the influence of the restitution to the interests of the third persons in good faith and assessed the owner's possibilities to demand the goods by the action of vindication.

After summarizing the results obtained during the research it is concluded that the hypothesis raised at the beginning of the research was partially verified. The carried out research indicated that current regulations and the court practice do not always ensure that the parties of declared void contract will be returned to the previous property situation and the interests of third persons in good faith will be protected. For this reason, research concludes with suggestions for some corrections of current regulation.